

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

РУДНИЦЬКА ЛЮДМИЛА ВАЛЕНТИНІВНА

Гриф

Прим. № _____

УДК 94(477.8+438.41):316.334.55:[624.05:666.11](043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ

**РОКИТНІВСЬКИЙ СКЛЯНИЙ ЗАВОД У КОНТЕКСТІ ЕВОЛЮЦІЇ
СОЦІАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ МІСТА (1896-1945 РР.)**

Спеціальність 032 «Історія та археологія»

Галузь знань «Гуманітарні науки»

Подається на здобуття ступеня доктора філософії.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело. Рудницька Л.В. _____

Науковий керівник: Щербак Віталій Олексійович, доктор історичних наук,
професор

Київ – 2021

АНОТАЦІЯ

Рудницька Л. В. Рокитнівський скляний завод у контексті еволюції соціальної структури міста (1896-1945 рр.). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 «Історія та археологія». – Київський університет імені Бориса Грінченка, Київ, 2021.

Дисертація присвячена дослідженню Рокитнівського скляного заводу крізь призму еволюції соціальної структури міста. Поштовхом до постановня підприємства став промисловий переворот в Російській імперії другої половини ХІХ століття. Економічна привабливість Волині визначалася наявними природними ресурсами достатніми для скловаріння. Будівництво заводу на окраїні с. Рокитне Овруцького повіту Волинської губернії започаткувало містотворчі процеси зі специфічною урбанізацією локального характеру. Динамічний розвиток обох складових проходив у межах Росії, Польщі та Радянського Союзу, сприявши формуванню економічного та соціокультурного середовища якісно нового населеного пункту та потужного скляного підприємства.

Комплексне висвітлення становлення та розвитку Рокитнівського скляного заводу в контексті еволюції соціальної структури міста було аргументоване наступним: аналіз наявної історіографії засвідчив, що тема не була предметом наукового дослідження. Лише окремі праці демонструють загальні тенденції урбаністичних процесів Волині, однак вони не містять характеристики всієї нетиповості і динаміки розвитку регіону. Об'ємний та репрезентативний корпус використаних джерел для дослідження сприяв науковому трактуванню історії промислового підприємства, яке виступило в ролі містоутворюючого чинника. На основі матеріалів 7 архівосховищ України, Республіки Польща і Російської Федерації вдалося реконструювати історію підприємства і робітничого поселення, проаналізувати промисловий та робітничий потенціал, встановити ступінь персональної вигоди і зацікавленості працедавців імперської доби. Польський

період репрезентований документами архівів Варшави та Луцька, які були використані для проведення аналізу виробничих потужностей реконструйованого та модернізованого скляного заводу, що зумовили зміни в соціальній інфраструктурі Рокитного. Епоха радянзації простежена за наявною офіційною документацією. Завдяки книгам наказів та бухгалтерського обліку вдалось проаналізувати асортимент, об'єми випущеної готової продукції та встановити труднощі, з якими зіштовхнувся скляний завод, а також суперечливість політики вищих радянських урядових інстанцій. Залучення сучасних методів наукового історичного дослідження дало можливість висвітлити історію становлення та розвитку Рокитнівського скляного заводу в контексті соціальної структури міста.

Дослідження історії села Рокитне в межах Речі Посполитої та Російської імперії важливе для розуміння передумов та обставин появи скляного заводу в 1896 р. на Волині. Відсутність якісної скляної пляшки та винна монополія з урахуванням державної політики протекціонізму, стали поштовхом для купця-єврея Ю. Розенберга та дворянина В. Охотнікова по створенню скловиробничого потенціалу в регіоні та запуску нетипових урбаністичних процесів в Волинській губернії. Для будівництва промислового об'єкту такого типу потрібен був ряд урядових дозволів, наявність достатньої кількості сировини та її фаховий аналіз, а також спеціальних промислових посвідчень, чого й добився Ю. Розенберг.

Встановлення, що завдяки креативному бізнес-плану, залучення бельгійського капіталу і підтвердження наявності ресурсів для скловаріння вдалося досить швидко запустити виробництво. Своєрідним стартовим майданчиком до економічних та містотворчих процесів Рокитного стало заснування «Товариства з обмеженою відповідальністю Рокитнівський скляний завод» в 1898 р. Первинний бельгійсько-російський капітал був вміло використаний Ю. Розенбергом: збудовано, реконструйовано та модернізовано після пожежі 1899 р. скляний завод впродовж короткого терміну. Крім того, завдяки політиці протекціонізму і добрій обізнаності законодавства Російської імперії купець-акціонер став власником підприємства. Для подальшого розвитку, проблемним залишалося питання транспортування та перевезення готової продукції. Тому під час будівництва залізничного сполучення

Київ-Ковель було скориговано список населених пунктів – замінено один із них на робітниче поселення Рокитне, поблизу скляного заводу. Провести тотальну модернізацію виробництва в 1900 р. вдалося завдяки страховим виплатам, які передбачались згідно полісу. Віднайдено план реконструкції підприємства, який розробив один із колишніх збанкрутілих бельгійських акціонерів. Російське акціонерне товариство фактично належало засновнику скляного заводу, для номінальної легітимності якого допускались й інші акціонери. Таким чином вдалось юридично закріпити за собою підприємство та забезпечити його функціонування до 1916 р.

Визначення пожвавленої економічної та демографічної ситуації в Російській імперії другої половини ХІХ ст., що сприяло появі нових населених пунктів на карті, які розвивались всупереч логіці та за власним сценарієм. За формування соціокультурного простору відповідала передусім адміністрація скляного заводу в робітничому поселенні чому сприяла привабливість Волинського регіону та будівництво промислового підприємства. Поява залізничного сполучення позитивно вплинула на життя мешканців краю та пожвавила місцеву торгівлю. Приплив економічно активних жителів і робітників до Рокитного призвели до розширення інфраструктури поселення, а також покращення умов проживання та соцстрахування. Було збудовано багато діючих об'єктів і відкритих спеціально для працівників (будинки, сараї, лазні, пральня, медичний пункт, конюшні, їдальні) та приміщень, які здавались в оренду Ю. Розенбергом (магазини, трактир, аптеки). Досить активно формувалось й освітнє середовище. Крім того, приділялась увага навіть місцям відпочинку, на облаштування яких власник підприємства не економив – парк навколо палацу Розенберга та крита склом оранжерея. Дані страхових полісів дозволили провести аналіз вартості та якості матеріалів, використаних під час будівництва службових і виробничих приміщень та соціальних об'єктів.

Доведення того, що стрімкий ріст та концентрація передусім єврейського капіталу у міжвоєнний період Польщі, призвели до трансформації Рокитного – його юридичного розмежування з населеним пунктом із однойменною назвою завдяки наявній офіційній документації. Окреслено роль військового поселення, яке якісно вплинуло не тільки на охорону східного кордону, а й на соціокультурне життя

Рокитного, зокрема завдяки якому, були збільшені межі новоствореного містечка. Охарактеризовано історію окремих об'єктів релігійного, освітнього, культурного спрямування, участь робітників заводу та місцевого населення в процесі їх будівництва. Показано динаміку розвитку торгівельного сектору Рокитного на прикладі функціонування ринкової площі та спеціалізованих магазинів. Із відновленням роботи скляного заводу в складі «Торгово-промислового дому «Vitrum» Рінгельблюма і Фланцрайха» було простежено закономірність взаємозв'язку соціальної інфраструктури від прибутковості промислового об'єкта, так звана традиція, яку започаткував засновник склозаводу. З'ясовано, яким чином в умовах світової кризи вдалось зберегти підприємство та подолати її наслідки, вистояти під час страйкової та профспілкової боротьби, а також представляти свою продукцію на різноманітних виставках.

Окреслення змін в Рокитному після включення Західної України до складу СРСР – від втрати статусу міста до переформатування життя в дусі радянзації. Охарактеризовано її темпи, особливості націоналізації скляного заводу з подальшою його реконструкцією та модернізацією, простежено зміни в соціальній інфраструктурі, кадровому складі та загальному житті відтепер селища міського типу Рокитне. Під час нацистської окупації 1941-1944 рр. скляний завод був зруйнований, а місцеве населення та робочий контингент зазнали колосальних втрат. Із звільненням Рокитного від загарбників розпочинається відбудова підприємства та відновлення виробничих потужностей. Аналіз бухгалтерської документації та книг наказів заводу засвідчив особливості його технічного переоснащення та підтвердив всю суперечливість процесів відбудови всередині радянської системи.

Дисертація є першим комплексним дослідженням історії Рокитнівського скляного заводу в контексті еволюції соціальної інфраструктури волинського міста впродовж 1896-1945 рр. Було вперше з'ясовано обставини створення та функціонування підприємства за часів Російської імперії, Польщі та СРСР; простежено роль заводу як містоутворюючого чинника; досліджено трансформацію робітничого поселення до статусу міста та селища міського типу; окреслено

еволюцію соціальної інфраструктури Рокитного. Висновки роботи уточнюють характер урбанізаційних процесів у волинському краї, зокрема із специфічним етнічним складом населення. Подальшого розвитку набули питання залучення іноземного капіталу у промисловість Волині, здобуття населеного пункту статусу міста, форми радянської приватних підприємств і особливості технічної модернізації скляного виробництва за радянської доби.

Теоретичні напрацювання дозволять деталізувати специфіку урбанізаційних процесів в різних регіонах України. Вони значно розширюють спектр наукових знань з історії скляної промисловості та міст, створених на базі підприємств з урахуванням розвитку соціальної інфраструктури. Практична цінність цього дослідження полягає в тому, що його результати можуть слугувати матеріалом для написання узагальнювальних праць з соціально-економічної проблематики та урбаністики, використовуватися в загальних лекційних курсах закладів вищої освіти, підготовці підручників та посібників з вітчизняної історії.

Дисертаційна робота є самостійним дослідженням, у якому подано авторський погляд на заснування та розвиток Рокитнівського скляного заводу в контексті еволюції соціальної структури міста. Основні положення роботи апробовані у доповідях на 8 наукових конференціях.

Ключові слова: Рокитнівський скляний завод, підприємство, модернізація, урбанізація, соціальна структура міста, Рокитне, село, робітниче поселення, місто, селище міського типу.

SUMMARY

L. V. Rudnytska Rokytno Glass Factory within the frameworks of evolution of the social structure of the town during 1896-1945. – Qualification research paper as a manuscript.

The thesis for the Degree of Doctor of Philosophy in the specialty 032– History and Archeology – Borys Grinchenko Kyiv University. – Kyiv, 2021.

The research topicality of the paper is based on Rokytno Glass Factory from the perspective of the evolution of the social structure of the town. The industrial revolution in the Russian Empire in the second half of the nineteenth century was considered the propulsive force in establishing the enterprise. The economically attractive Volyn was determined by the available natural resources sufficient for glassmaking. Construction of the factory at the outskirts of Rokytno village, Ovruch County, Volyn Province, initiated town-planning processes with a specific local level of urbanization. The dynamic development of both components was observed within the territory of Russia, Poland and the Soviet Union as well, enhancing the formation of both economic and socio-cultural environment of a qualitatively new local municipality and a powerful glass enterprise.

Comprehensive coverage of the formation and development of Rokytno Glass Factory within the frameworks of the evolution of the social structure of the town was argued as following: analysis of the available historiography has showed that the topic was not the subject of the scientific research. Only some papers illustrate the general trends of processes of urbanization in Volyn, however they exclude all the traits of quite atypicality and dynamics of this region. A great deal of structured information sources (scientific material) were applied for researching in order to make a contribution to the scientific interpretation of the historical development (within chronological aspect) of the industrial enterprise. It can be considered as a town-forming factor. Regarding the materials of seven archives of Ukraine, the Republic of Poland and the Russian Federation as well, we succeeded in reconstruction of the history of the enterprise and the working settlement, analyzed both industrial and working potential, followed the degree of personal benefits

and interest of employers of the imperial era (historical period). The materials on the Polish period were extracted from the database, documents from the archives of Warsaw and Lutsk. They were used in order to analyze the production capacity of the reconstructed and modernized glass factory, resulting in changes of the social infrastructure of Rokytno village. The Sovietization period can be reviewed in the available official documentation. We managed to make analysis of the assortment, volumes of the production and identify the difficulties (problems) which the glass factory came across. In addition to the stated above issues we made an accent on the contradictions in the policies of the highly ranked representatives of the Soviet government. We overcame the question for consideration due to the orderbooks and book records as well. The implementation of modern methods of scientific historical research gave us the opportunity to shed light on the history of the formation and development of the Rokytno Glass Factory within the context of the social structure of the town.

The research work in historical aspect of the village of Rokytno within the frameworks of both Polish-Lithuanian Commonwealth and the Russian Empire is to be necessary for understanding the background and circumstances of the glass factory that appeared during 1896 in Volyn. Because of poor quality of a glass bottle and the wine monopoly, taking into consideration the state policy of protectionism, set the stage for the Jewish merchant J. Rosenberg and the nobleman V. Okhotnikov for introducing glassmaking potential in the region and launching atypical urbanistic processes in Volyn province. The construction of such industrial entity one required a number of government permissions, proper quality of sufficient raw materials and its professional analysis, as well as special industrial certificates. It was final goal of J. Rosenberg.

The results obtained lay in the fact that due to a creative business planning, raising Belgian capital and availability of resources for glassmaking, one managed to set up a production line very rapidly. The starting point for Rokytno's economic and town-planning processes was considered the founding of the Rokytno Glass Factory Limited Liability Company in 1898. J. Rosenberg skillfully invested the start-up Belgian and Russian capital. The factory was rebuilt, reconstructed and modernized after a fire during 1899 in a

quite short period of time. Moreover, due to the policy of protectionism and proper level of legal awareness of the Russian Empire, the merchant-shareholder became the proprietor of the enterprise. For further development, the logistics issue, namely transportation of finished products was under the consideration. Therefore, the list of settlements was reconsidered, notably one of them was replaced by the workers' settlement Rokytne, near the glass factory. These innovations were introduced during the construction of the Kyiv-Kovel railway line. During 1990 challenge involved production modernizing succeeded due to insurance payments, provided by the security blanket. One of the former bankrupt Belgian shareholders established the plan for the reconstruction of the enterprise. The Russian joint-stock company actually belonged to the founder of the glass factory, for the nominal legitimacy of which other shareholders were considered the owners. Thus, it was achieved by means of legal security of the company and insurance of its operation until 1916.

Determination of both revived economic and demographic situation within the territory of the Russian Empire in the second half of the nineteenth century, encouraging the appearance of new settlements on the map. It contradicted current logical interpretation, followed and developed its own way. The administration of the glass factory in the workers' settlement was primarily responsible for the formation of the social and cultural sphere. It was the attractive side of the Volyn region and the construction of an industrial enterprise as well. The railway line made a positive impact on the social life of the region's inhabitants and revived local trading sphere. The flow of economically active residents and workers to territory of Rokytne village resulted in the expanding of infrastructure of the settlement, as well as improving of the living standards and social insurance. A great number of entities including ones specially used for employees, namely houses, barns, baths, laundry, medical centre, stables, canteens and premises rented by J. Rosenberg (shops, taverns, and pharmacies) were erected. The educational environment developed quite rapidly as well. Moreover, they were focused even on the recreational areas, in the arrangement of which the owner of the enterprise provided funding, a park around the Rosenberg Palace and a glass-covered greenhouse. The data of insurance

policies made it possible to analyze the cost and quality of materials used during the construction of service and production premises and social entities.

The evidence of the fact that both rapid growth and concentration of primarily Jewish capital during the interwar period in Poland, led to the transformation of Rokytno village, namely its legal separation from the self-titled settlement due to the available official documentation. The role of the military settlement was highlighted, which made a positive influence not only on the eastern border security, but also on the socio-cultural life of Rokytno village (town), due to which the boundaries of the newly created town were extended. The history of separated entities of religious, educational, cultural orientation, the enterprise employees and the local population participation in the process of their construction were characterised. The dynamics of development of the Rokytno trading sector was shown by the case of the functioning of the market square and specialized shops. We traced the relationship of social infrastructure with the activities of industrial enterprises, the so-called tradition, originated by the founder of the glass factory. The starting point of this process was the resumption of the glass factory as part of Vitrum Trade and Industrial House by Ringelblum and Flanzreich. We found out the circumstances of preservation of the enterprise in terms of global crisis and overcoming its consequences, surviving during the strike and trade union wars, as well as to present its products in various exhibitions.

Changes in Rokytno as the result of the incorporation of the Western Ukraine into the USSR – from the loss of town status to the reformatting of life so typical for the Soviet Union were described. Its pace, peculiarities of nationalization of the glass factory with its further reconstruction and modernization were characterized, the change within the social infrastructure, personnel and the general residential area of the urban type Rokitno were provided. During the Nazi occupation of 1941-1944, the glass factory was destroyed, the local population and the staff suffered colossal economic losses. Since Rokytno's invaders liberation, the period of rebuilding enterprise and the restoration of production capacity were implemented. The analysis of the accounting papers and orderbooks showed the

peculiarities of its technical re-equipment and confirmed all the contradictions of the processes of reconstruction within the frameworks of the Soviet system.

The thesis is the first comprehensive study of the history of the Rokytne Glass Factory in the context of the evolution of the social infrastructure of the Volyn town during 1896-1945. It is the first time when we have determined the circumstances of setting up and operation of the enterprise during the Russian Empire, Poland and the USSR as well. We traced the role of the factory as a town-forming factor. The transformation of the workers' settlement into the status of a town and an urban-type settlement has been studied. The evolution of Rokytne's social infrastructure has been highlighted. The summaries of the paper clarify the nature of urbanization processes in the Volyn region, particularly with a specific ethnic structure of the population. The issues of raising foreign capital to the industry of Volyn, receiving the status of a settlement, forms of Sovietization of private enterprises and features of technical modernization of glass production during the Soviet period have been further developed.

Theoretical developments will make it possible to detail the specifics of urbanization processes in different regions of Ukraine. They significantly expand the range of scientific knowledge in terms of the historical aspect of the glass industry and towns, cities founded on the basis of enterprises, considering the development of social infrastructure. The practical value of the study is that its results can serve as material for writing generalized works (papers) on socio-economic issues and urban planning, used in general lecture courses of higher educational institutions, establishments, preparation of textbooks and manuals on national history.

The thesis is an independent study, depicting the author's view on the founding and development of Rokytne Glass Factory in the context of the evolution of the social structure of the town. The general provisions of the paper have been tested in reports at eight scientific conferences.

Key words: Rokytne Glass Factory, enterprise, modernization, urbanization, social structure of the city, Rokytne, village, working settlement, town, urban settlement.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації в наукових фахових виданнях України:

1. Рудницька Л. Рокитнівський скляний завод в роки революції 1905-1907 рр. *Гілея: науковий вісник*. 2018. Вип. 138(1). С. 49-53.
2. Рудницька Л. Створення скляного заводу на базі села Рокитне Овруцького повіту Волинської губернії. *Київські історичні студії. Науковий журнал*. 2018. № 2(7). С. 47-53.
3. Рудницька Л. Діяльність «Торгово-промислового дому Vitrum у Рокитному в 1920-1930-х рр. *Сторінки історії. Збірник наукових праць*. 2020. Вип. 50. С. 119-130.

Публікація у зарубіжному періодичному виданні:

4. Rudnytska Liudmyla. Granting town status to Rokytne village in Volyn region during the interwar period. *Evropsky filozoficky a historicky diskurz*. Prague. Czech Republic, 2020. V. 6. Iss. 1. P. 40-47.

Публікації, у яких додатково відображено результати дослідження:

5. Рудницька Л. Передумови будівництва скляного заводу в Рокитному Овруцького повіту Волинської губернії. *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи*. Редактори-упорядники: Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький. Конін-Ужгород-Дрогобич, 2018. С. 47-49.
6. Рудницька Л. Заснування «Товариства з обмеженою відповідальністю Рокитнівський скляний завод». *Інноваційний розвиток науки нового тисячоліття. Матеріали IV Міжнародній науково-практичній конференції (м. Хмельницький, 26-28 жовтня 2018 року)*. Херсон, 2018. Ч. 1. С. 64-66.
7. Рудницька Л. Особливості соціального забезпечення та страхування Рокитнівського скляного заводу Ю. Розенберга. *International Scientific and Practical Conference «Achievements and problems in the field of social sciences in the modern*

world». Baku, The Republic of Azerbaijan, December, 14-15, 2018. Baku, 2018. S. 109-112.

8. Рудницька Л. Формування освітнього середовища робітничого поселення с. Рокитне Волинської губернії на початку ХХ століття. *Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті. Діалог культур як чинник інтеграції*. Редактори-упорядники: І. Зимомря, В. Ільницький, Д. Романюк, А. Сохал. Варшава-Ужгород-Херсон, 2019. С. 32-35.

9. Рудницька Л. Діяльність єврейських добродійних організацій в Рокитному в 30-х роках ХХ століття. *International Scientific and Practical Conference «Key issues of social sciences prospects for the development of Ukraine and EU countries»: Conference proceedings, June 28-29, 2019. Baia Mare, S. 80-83.*

10. Рудницька Л. Становище населення Рокитного в умовах німецької окупації. *Україна ХХІ століття: тенденції та перспективи розвитку: матеріали ХХІ Всеукр. Наук.-прак. конф.* Київ, 2020. С. 73-79.

11. Rudnytska L. Sovietization of Rokytne (Rivne region) during 1939-1941. *International Scientific Conference Relevant Trends of Scientific Research in the Countries of Central and Eastern Europe: Conference Proceedings, 20th November, 2020. Riga, Latvia. P. 75-78.*

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	15
ВСТУП.....	16
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	22
1.1. Історіографія.....	22
1.2. Джерельна база.....	27
1.3. Методологічні засади дослідження.....	34
Висновок до 1 розділу.....	39
РОЗДІЛ 2. СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК СКЛЯНОГО ЗАВОДУ ЯК ЕКОНОМІЧНОГО ОСЕРЕДКУ РОКИТНОГО.....	41
2.1. Передумови будівництва скляного заводу в селі Рокитне Овруцького повіту Волинської губернії.....	41
2.2. Залучення бельгійського та російського капіталів для розвитку заводу Ю. Розенберга (1896-1918 рр.).....	49
2.3. Компанія заводів «Vitrum» та розвиток підприємства у міжвоєнний період (1921-1939 рр.).....	67
2.4. Радянська реконструкція та модернізація Рокитнівського скляного заводу (1939-1945 рр.).....	89
Висновок до 2 розділу.....	106
РОЗДІЛ 3. ЕВОЛЮЦІЯ РОКИТНОГО ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ЙОГО СОЦІАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ.....	108
3.1. Формування соціально-побутового та культурного простору робітничого поселення.....	108
3.2. Надання Рокитному статусу міста та особливості його трансформації в 1921-1939 рр.....	129
3.3. Розвиток селища міського типу в умовах радянської, нацистської окупації та повоєнної відбудови.....	150
Висновок до 3 розділу.....	171
ВИСНОВКИ.....	173
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	178
ДОДАТКИ.....	203

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

- АРСЗ – Архів Рокитнівського скляного заводу;
ДАВО – Державний архів Волинської області;
ДАРО – Державний архів Рівненської області;
ІТП – Інженерно-технічні працівники;
ЛКСМУ – Ленінський Комуністичний Союз Молоді України;
НКВС – Народний комісаріат внутрішніх справ;
НКЛП СРСР – Народний комісаріат легкої промисловості СРСР;
НКМП УРСР – Народний комісаріат місцевої промисловості УРСР;
ОРС – Отдел рабочего снабжения;
ПРСТ – Перше російське Страхове товариство;
РДІА – Російський держаний історичний архів;
РНК – Рада народних комісарів;
РСЗ – Рокитнівський скляний завод;
СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік;
УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка;
ЦДАВО України – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України;
ЦДАГО України – Центральний державний архів громадських об'єднань України;
ЦДІАК України – Центральний державний історичний архів України, м. Київ;
ЦК ВКП(б) – Центральний Комітет Всесоюзної партії більшовиків;
ЦК КП(б)У – Центральний Комітет Комуністичної партії більшовиків України;
AANW – Archiwum Akt Nowych w Warszawie;
КОР – Korpus Ochrony Pogranicza;
РКР – Polskie Koleje Państwowe;
PMS – Państwowy Monopol Spirytusowy;
ZHSP – Związek Hut Szklanych w Polsce;
ZZZ – Związek Związków Zawodowych.

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Промисловий переворот в Російській імперії 70–80 років XIX ст. дав поштовх появі нових населених пунктів та концентрації в них значних вітчизняних й іноземних капіталів. Водночас процес урбанізації мав регіональні особливості. На східних та південних українських теренах його успішність зумовлювалася потужним економічним розвитком, на інших – лише локальними проявами. Для пізнання їх конкретних форм важливе значення має дослідження вітчизняних міст і підприємств. Яскравим прикладом є заснування робітничого поселення поблизу скляного заводу на околиці с. Рокитне Волинської губернії, на основі якого згодом постало місто. Завдяки цілій низці факторів: від людського до ресурсного підприємство мало успішну динаміку розвитку і відіграло помітну роль в урбанізації краю. Міжвоєнний період в межах Польщі для скляного заводу став новим етапом становлення, модернізації та виходу на світовий ринок, маючи в арсеналі високоякісну продукцію. Узагальнення досвіду, отриманого від польських власників, а саме на прикладі одного підприємства, яскраво продемонструвало ефективність державної економічної політики. Разом із заводом розвивалось і робітниче поселення, яке отримало міський статус і було відокремлене від села з однойменною назвою Рокитне. Прискорена радянська, перервана війною, зумовила функціонування підприємства на засадах соціалістичної власності із притаманним їй атрибутами, що помітно відобразилося як в економічній так і соціальній сферах.

Тривалий період становлення та розвитку заводу, проходив у складі Росії, Польщі та Радянського Союзу з кардинальними змінами в політиці та економіці і відповідним відношенням урядів цих держав до промислового розвитку волинського краю. При цьому підприємство відіграло роль містоутворюючого чинника та сприяло поступу економічного потенціалу полісу. Тому дослідження Рокитнівського скляного заводу крізь призму еволюції соціальної структури міста дозволить розкрити специфіку урбанізації на Волині та масштабніше окреслити її розмаїття в українській історії. Тема дисертації має безпосередній зв'язок з такими

актуальними напрямками сучасних наукових досліджень, як історія вітчизняної урбанізації, економічного розвитку України модерної доби та соціальної історії.

Зв'язок із науковими планами та програмами. Робота виконана в межах науково-дослідної теми кафедри історії України Історико-філософського факультету Київського університету імені Бориса Грінченка «Складні питання історичної пам'яті країн Центрально-Східної Європи ХХ–ХХІ ст. у парадигмі діалогістичної української культури» (Реєстраційний номер: 0116U003294). Тема дисертації була затверджена Вченою радою Київського університету імені Бориса Грінченка (протокол № 11 від 24 листопада 2016 року), уточнена (протокол № 1 від 21 січня 2021 року).

Мета роботи полягає у комплексному висвітленні становлення та розвитку Рокитнівського скляного заводу в контексті еволюції соціальної структури міста.

Реалізація поставленої мети потребує вирішення наступних **завдань**:

1. Проаналізувати історіографію, джерельну базу та методологію дослідження.
2. З'ясувати передумови та обставини створення скляного заводу в Рокитному.
3. Охарактеризувати роль бельгійського та російського капіталу в формуванні промислового осередку на Волині.
4. Окреслити соціокультурний простір робітничого поселення.
5. Простежити розвиток підприємства у міжвоєнний період: економічні здобутки та формування міського середовища.
6. Висвітлити особливості технічної модернізації скляного виробництва в радянський час та відродження соціальної інфраструктури Рокитного.

Об'єкт дослідження: Розвиток скляної промисловості в Україні з кінця ХІХ ст. до закінчення Другої світової війни.

Предмет: Становлення та функціонування Рокитнівського склозаводу як містоутворюючого чинника на Волині.

Хронологічні межі охоплюють період 1896–1945 рр. Нижня межа обумовлена заснуванням склозаводу. Верхня – репатріацією за Буг корінного населення Рокитного, переважно єврейського і польського походження та завершенням Другої світової війни.

Територіальні межі охоплюють село та селище міського типу Рокитне Рівненської області України.

Методи дослідження зумовлені поставленою метою та завданнями. Робота базується на синтезі загальнонаукових, міждисциплінарних та спеціальних історичних методів дослідження. До загальнонаукових, використаних в роботі, відносяться методи аналізу і синтезу, дедукції та індукції, узагальнення та структурно-функціональний метод. Серед міждисциплінарних методів, застосованих у дослідженні, можемо виділити: мережевого аналізу, локалізму, соціоструктурного аналізу, подвійної рефлексивності, мікроаналізу, демографічний, аналізу змісту – контент-аналіз та івент-аналіз, системний, кількісно-статистичний. Також використано ряд спеціальних історичних методів: проблемно-хронологічний, періодизації, ретроспективи і перспективи, порівняльно-історичний.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що вона є першим комплексним дослідженням історії Рокитнівського скляного заводу в контексті еволюції соціальної структури волинського міста впродовж 1896-1945 рр.

Вперше: з'ясовано обставини створення та функціонування підприємства за часів Російської імперії, Польщі та СРСР; простежено роль заводу як містоутворюючого чинника; досліджено трансформацію робітничого поселення до статусу міста та селища міського типу, окреслено еволюцію соціальної структури Рокитного.

Висновки роботи *уточнюють* характер урбанізаційних процесів у волинському краї, зокрема із специфічним етнічним складом населення.

Подальшого розвитку набули питання залучення іноземного капіталу у промисловість України, здобуття населеним пунктом статусу міста, форми радянської приватних підприємств і особливості технічної модернізації скляного виробництва за радянської доби.

Теоретичне й практичне значення отриманих результатів. Теоретичні напрацювання дозволять деталізувати специфіку урбанізаційних процесів в різних регіонах України. Вони значно розширюють спектр наукових знань з історії скляної промисловості та міст, створених на базі підприємств з урахуванням розвитку

міської соціальної структури. Практична цінність цього дослідження полягає в тому, що його результати можуть слугувати матеріалом для написання узагальнюючих праць з соціально-економічної проблематики та урбаністики, використовуватися в загальних лекційних курсах закладів вищої освіти, підготовці підручників та посібників з вітчизняної історії.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаним дослідженням, в якому викладено авторський погляд на питання виникнення та функціонування Рокитнівського скляного заводу в контексті еволюції соціальної структури міста. Наукові результати роботи належать особисто авторці і становлять теоретичний і практичний внесок здобувача в розвиток вітчизняної історичної науки. Усі публікації здійснені без співавторства.

Апробація результатів дослідження. Основні положення роботи оприлюднено у доповідях на 8 наукових конференціях: Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи» (Конін-Ужгород-Дрогобич, 15 червня 2018 р.), IV Міжнародній науково-практичній конференції «Інноваційний розвиток науки нового тисячоліття», (м. Хмельницький, 26-28 жовтня 2018 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Досягнення та проблеми у сфері суспільних наук у сучасному світі» (м. Баку, 14-15 грудня 2018 р.), IV-й Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті. Діалог культур як чинник інтеграції» (Варшава-Ужгород-Херсон, 28 лютого 2019 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Ключові питання суспільних наук: перспективи розвитку для України та країн ЄС (м. Бая-Маре, 28-29 червня 2019 р.), Міжнародній науковій конференції для студентів, аспірантів та молодих вчених «Україна і Польща: європейський досвід полі культурності та добросусідства» (м. Київ, 22-23 листопада 2019 р.), XXI Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції «Україна XXI століття: тенденції та перспективи розвитку (новітні виклики)» (м. Київ, 29 жовтня 2020 р.), Міжнародній науковій конференції «Актуальні тенденції наукових досліджень в країнах Центральної та Східної Європи» (м. Рига, 20 листопада 2020 р.).

Публікації. Теоретичні узагальнення й результати дослідження знайшли своє відображення в 11 публікаціях, з яких 3 у наукових фахових виданнях України, 1 у зарубіжному періодичному виданні та 7 публікацій в інших наукових виданнях (матеріалах всеукраїнських і міжнародних наукових конференцій).

Публікації в наукових фахових виданнях України:

1. Рудницька Л. Рокитнівський скляний завод в роки революції 1905-1907 рр. *Гілея: науковий вісник*. 2018. Вип. 138(1). С. 49-53.
2. Рудницька Л. Створення скляного заводу на базі села Рокитне Овруцького повіту Волинської губернії. *Київські історичні студії. Науковий журнал*. 2018. № 2(7). С. 47-53.
3. Рудницька Л. Діяльність «Торгово-промислового дому Vitrum у Рокитному в 1920-1930-х рр. *Сторінки історії. Збірник наукових праць*. 2020. Вип. 50. С. 119-130.

Публікація у зарубіжному періодичному виданні:

4. Rudnytska Liudmyla. Granting town status to Rokytne village in Volyn region during the interwar period. *Evropsky filozoficky a historicky diskurz*. Prague. Czech Republic, 2020. V. 6. Iss. 1. P. 40-47.

Публікації, у яких додатково відображено результати дослідження:

5. Рудницька Л. Передумови будівництва скляного заводу в Рокитному Овруцького повіту Волинської губернії. *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи*. Редактори-упорядники: Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький. Конін-Ужгород-Дрогобич, 2018. С. 47-49.
6. Рудницька Л. Заснування «Товариства з обмеженою відповідальністю Рокитнівський скляний завод». *Інноваційний розвиток науки нового тисячоліття. Матеріали IV Міжнародній науково-практичній конференції (м. Хмельницький, 26-28 жовтня 2018 року)*. Херсон, 2018. Ч. 1. С. 64-66.

7. Рудницька Л. Особливості соціального забезпечення та страхування Рокитнівського скляного заводу Ю. Розенберга. *International Scientific and Practical Conference «Achievements and problems in the field of social sciences in the modern world»*. Баку, The Republic of Azerbaijan, December, 14-15, 2018. Баку, 2018. S. 109-112.

8. Рудницька Л. Формування освітнього середовища робітничого поселення с. Рокитне Волинської губернії на початку ХХ століття. *Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті. Діалог культур як чинник інтеграції*. Редактори-упорядники: І. Зимомря, В. Ільницький, Д. Романюк, А. Сохал. Варшава-Ужгород-Херсон, 2019. С. 32-35.

9. Рудницька Л. Діяльність єврейських добродійних організацій в Рокитному в 30-х роках ХХ століття. *International Scientific and Practical Conference «Key issues of social sciences prospects for the development of Ukraine and EU countries»*: Conference proceedings, June 28-29, 2019. Baia Mare. S. 80-83.

10. Рудницька Л. Становище населення Рокитного в умовах німецької окупації. *Україна ХХІ століття: тенденції та перспективи розвитку: матеріали ХХІ Всеукр. Наук.-практ. конф.* Київ, 2020. С. 73-79.

11. Rudnytska L. Sovietization of Rokytne (Rivne region) during 1939-1941. *International Scientific Conference Relevant Trends of Scientific Research in the Countries of Central and Eastern Europe*: Conference Proceedings, 20th November, 2020. Riga, Latvia. P. 75-78.

Структурно дисертація складається зі вступу, трьох розділів, у яких виділено 10 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та літератури (264 позиції), додатків. Повний обсяг роботи – 245 сторінок, з них 177 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія

Соціально-економічна проблематика продовжує перебувати в центрі уваги вітчизняних дослідників. В поле зору істориків, в більшості, потрапляють потужні промислові центри та великі міста. Досить детально проаналізовані закономірності та особливості їх розвитку, впливу на економічний потенціал країни. Проте не всі аспекти висвітлені повноцінно, насамперед, ті, що стосуються регіонального представництва. До таких належав Волинський край з його специфічними природними умовами та соціально-економічним розвитком. Варто зазначити, що лише у XX ст. Волинь перебувала у складі трьох держав: Російської імперії, Польщі та Радянського Союзу. Відповідно й дослідження економічного розвитку міського життя, зокрема, промислового підприємства як містоутворюючого чинника потребує креативного підходу.

Зважаючи на відсутність в історіографії спеціальної наукової розвідки про розвиток Рокитнівського склозаводу, виникає необхідність охарактеризувати попередні здобутки за наступним принципом: по-перше, проведення аналізу узагальнюючих праць соціально-економічного спрямування, в яких представлений Волинський регіон впродовж перебування в складі різних держав, з метою викристалізації базових точок опори еволюції підприємства. По-друге, характеристика робіт про функціонування скляного заводу та робітничого поселення, яке згодом переросло у місто. По-третє, аналіз розвідок, в яких містяться питання, що опосередковано стосуються теми дослідження. Історіографічний екскурс здійснюється з урахуванням хронологічно-географічного принципу.

З огляду на системний підхід до вивчення проблем урбаністики та врахуванням регіонального аспекту і акценту на промисловий розвиток міст вагоме

місце посідає колективна праця російських істориків «Город и деревня в Европейской России: сто лет перемен» [192], в якій представлений матеріал про населені пункти різного значення та їх походження впродовж ХХ ст. Хоча перевага у роботі надається селам та містам Російської Федерації.

Трансформація сільського поселення у контексті урбанізації в Російській імперії в різні історичні епохи яскраво продемонстрована в роботі Б. Миронова «Город из деревни: четыреста лет российской урбанизации» [222]. Автор простежив особливості взаємозв'язку обох структур та вплив промислової революції на міста, яка призвела до остаточного розмежування міста і села в адміністративному і економічному відношеннях. Крім того здійснено класифікацію поселень на доіндустріальні, індустріальні, постіндустріальні та показано рівні й темпи їх урбанізації.

Щодо українських теренів імперської доби найповнішим дослідженням проблематики є монографія В. Константінової «Урбанізація: південноукраїнський вимір (1861-1904)» [208]. Застосування традиційних і новаторських наукових підходів дозволило авторці виявити закономірні риси становлення міст, зауваживши їх регіональну особливість через зіставлення і порівняння урбанізаційних процесів в Росії та Західній Європі.

Про особливості модернізації в Російській імперії, до складу якої входили й українські землі, йдеться у працях Т. Водотики «Простір можливостей: Україна в добу заліза та пари» і «Культура підприємництва в містах Наддніпрянської України (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.)». Місто представлене як простір підприємництва, досліджено появу нових його форм та напрямків в контексті прискореної урбанізації, проаналізовано діалог робітників і підприємців, окреслено внутрішню структуру підприємницького прошарку та його культуру через розгляд специфіки взаємовідносин із державою і міськими спільнотами [186, 187].

Важливим надбанням у галузі історії соціально-економічного розвитку України є колективна робота під редакцією В. Кулікова й І. Склокіної «Праця,

виснаження та успіх: промислові мономіста Донбасу» [229]. Вона є цілісним дослідженням історії розвитку робітничих поселень Сходу України, завдяки якій вдалось провести паралель із початковим етапом аналогічного періоду становлення робітничого поселення на Волині.

Не менш вагомим аспектом для розуміння економічного розвитку міст Російської імперії є функціонування акціонерних товариств на рубежі XIX – XX ст., що знайшло відображення в роботах Н. Колібабчук «Вплив діяльності акціонерних товариств на розвиток кредитної політики Російської імперії на початку XX ст.» [207] та Т. Карпенко «Развитие форм страхования жизни и формирование основ социального страхования в Российской империи» [204].

Цінним науковим здобутком узагальнюючого характеру стосовно промислового розвитку Волині наприкінці XIX – початку XX століття є праця С. Шапран «Вплив соціально-економічних чинників на типологію виробничих об'єктів Волині XIX – поч. XX ст.» [248]. Дане дослідження акцентує увагу на вивченні промислової архітектури та фактори, які вплинули на їх формування та поширення на території Волині.

Грунтовними розвідками, в яких було піднято питання соціально-економічного розвитку Волині імперської доби є роботи С. Мартинчук «Промисловий розвиток Волинської губернії наприкінці XVIII – на початку XX ст.» та «Соціальні взаємини підприємців та робітників Волинської губернії» [219, 220], в яких проаналізовано різні галузі промисловості регіону, охарактеризовано фабрично-заводське виробництво, соціальні взаємини підприємців та робітників, умови проживання та роботи працівників. Проте потрібно зазначити, що у роботі відсутні матеріали, що стосуються місця та ролі скляної промисловості в регіоні. Наявна лише згадка про Рокитнівський скляний завод та векселі, які отримували робітники замість заробітної плати.

Суттєвим доповненням до проблематики є стаття Я. Цецика «Особливості соціально-економічного розвитку Волині наприкінці XIX – на початку XX ст.» [247]. Цінність розвідки полягає в тому, що в ній представлений

порівняльний аналіз становища робітників промислових підприємств краю початку ХХ ст., а саме: жінок та дітей, працю яких досить активно використовували, а також рівень заробітної плати у порівнянні з іншими категоріями населення. Акцентовано увагу на концентрації промисловості та динаміці її розвитку на Волині.

Історія скляної промисловості України й надалі залишається поза увагою дослідників. Лише в книзі Д. Олійника «Скло України» міститься нарис історії вітчизняного склоробства на прикладах діяльності сучасних підприємств, серед яких і Рокитнівський скляний завод [224]. Водночас у сусідній Польщі сторінки багатьох науково-популярних видань присвячуються скляній промисловості: «Świat Szkła», «Barwy Szkła», «Szkło i Ceramika». У 2006 р. вийшла стаття з історії скляної промисловості міжвоєнного періоду II Речі Посполитої, до складу якої входила Волинь Є. Губали «Przemysł szklarski i jego organizacja w II RP» [255]. В ній представлені етапи становлення галузі та її специфіка в різних регіонах країни включно з Волинню.

До другої групи належать роботи про функціонування Рокитнівського скляного заводу та робітничого поселення. Історія міст Волині та Рокитного, зокрема досліджуваного періоду, у вітчизняній історіографії висвітлена недостатньо. Перший науковий нарис був опублікований у багатотомній фундаментальній праці «Історія міст і сіл Української РСР» [201]. Так у томі «Ровненська область» розміщено 49 нарисів про найбільші населені пункти, 299 довідок про містечка та села. В даній праці міститься історія села та селища міського типу Рокитне, і лише поодинокі факти стосовно скляного заводу та його розвитку.

У авторській статті «Створення скляного заводу на базі села Рокитне Овруцького повіту Волинської губернії» [239] представлено історію с. Рокитне, а також робітничого поселення з однойменною назвою, інфраструктура якого постійно розширювалася, особливо із будівництвом скляного заводу та залізничного сполучення. Подальший розвиток робітничого поселення Рокитне, а саме: в період революційних потрясінь 1905-1907 рр., міститься в статті «Рокитнівський скляний

завод в роки революції 1905-1907 рр.» [238], де показано закономірності впливу політики на економіку в розрізі регіональних особливостей транслювання основних революційних тенденцій через місцеве населення та працівників склозаводу. Трансформація підприємства та робітничого поселення в міжвоєнний період відображені в статтях «Діяльність «Торгово-промислового дому Vitrum у Рокитному в 1920-1930-х рр.» [237] і «Granting town status to Rokytne village in Volyn region during the interwar period» [258]. В них також акцентується увага на тому, що польський варіант розвитку міст впродовж 20-х-30-х рр. ХХ ст. вплинув і на соціально-культурні обриси Рокитного.

Про с. Рокитне Овруцького повіту Волинської губернії міститься матеріал у науково-публіцистичній розвідці А. Герасимчука та Г. Таргонського «Русь-Україна: факти і сенсації». Авторами була здійснена спроба реконструювати історію даного населеного пункту впродовж XVI – XVII ст. [190].

Третю групу робіт складають розвідки, в яких опосередковано висвітлюються питання обраної теми. Так про дислокацію в Рокитному в міжвоєнний період польського військового формування йдеться у працях польських істориків Є. Прохвіча «Korpus Ochrony Pogranicza 1924-1939 roku» [257] і Г. Домінічака «Granica wschodnia Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1919-1939» [254], а також українського дослідника О. Разираєва «Польська державна поліція Волинського воєводства в охороні східного кордону» [231].

Науковий інтерес, для глибшого розуміння комплексу проблем радянзації на Волині, представляють статті Є. Розенблата «Западные области Белоруссии в 1939-1941 годах: оккупация – воссоединение – советизация» та В. Баран «Экономические преобразования в Западной Украине в 1939-1941 годах» у збірнику «Западная Белоруссия и Западная Украина в 1939-1941 гг.: люди, события, документы» [179, 233].

Суттєвим доповненням можуть слугувати монографії з історії Голокосту – праця під редакцією С. Каца «The shtetl: new evaluations» [262] та доробок Є. Бауера

«Sarny and Rokitno in the Holocaust: A Case Study of Two Townships in Wolyn» [251], в якому детально проаналізовано соціально-економічне життя двох єврейських штетлів, виокремлено ряд відмінностей до і під час Голокосту.

Крім того, теми дослідження, стосуються й роботи В. Кульчицького [214], О. Андрощука [176], О. Андрухівка [177], О. Левицької [216], С. Філіпова [244], Н. Харкевич [245], Н. Романюк [235], Я. Карпенкіної [203], П. Лесничої [217], в яких висвітлюється соціально-економічний та політичний розвиток Волині.

Підсумовуючи огляд історіографії, ще раз наголосимо, що тема «Рокитнівський скляний завод у контексті еволюції соціальної структури міста (1896-1945)» не перебувала у полі зору дослідників. Однак доробок як вітчизняних так і зарубіжних істориків, склав теоретичний та емпіричний підмурок для написання дисертаційної роботи.

1.2. Джерельна база

Основу джерельної бази дослідження становлять архівні та опубліковані матеріали, за допомогою яких вдалось реконструювати процес створення і функціонування Рокитнівського скляного заводу, а також робітничого поселення, що виникло та розвивалось разом із підприємством впродовж перших 50 років існування. До них можна віднести законодавчі акти, актові матеріали, статистично-описова та технічна документація, кореспонденція ділового характеру, джерела особового походження та періодичні видання.

Специфіка джерельної бази обумовлена охопленням кількох історичних періодів, які мають значний масив та різнопланову інформацію. Відповідно групування джерел здійснено за хронологічно-географічною ознакою.

До опублікованих джерел входять документи державних і господарських органів, джерела особового походження та періодичні видання. Вивчення матеріалів державних і господарських інституцій сприяє ідентифікації особливостей взаємодії держави та промислових об'єктів шляхом нормативно-правового регулювання у вигляді урядових постанов, розпоряджень, рішень, наказів та внесених до них зміни.

У такий спосіб здійснювався державний нагляд за підприємствами як суб'єктами виробничо-господарських відносин, за їх діяльністю в рамках чинного законодавства, яка пов'язана з якістю та реалізацією продукції, соціальним забезпеченням та страхуванням робітників, самого підприємства, модернізацією виробництва, сплатою податків та ін.

Так у багатотомному виданні «Полное Собрание Законов Российской Империи» (далі – ПСЗРИ) містяться закони, що стосувались запровадження винної монополії в Російській імперії та нормативні документи, які стимулювали розвиток скляної промисловості в Рокитному: встановлення стандарту ємкостей для алкогольних напоїв – скляної пляшки.

«Юго-Западный отдел Российской Экспортной Палаты. Весь Юго-Западный край. Справочная и адресная книга по Киевской, Подольской и Волынской губерниям» містить систематизовані дані про населені пункти Київської, Подільської та Волинської губерній, а також інформацію про наявні промислові об'єкти та торгово-економічну діяльність в регіонах.

У щорічній збірці «Волынский Губернский Статистический комитет. Памятная книжка Волынской губернии» є статистичні дані, пов'язані з усіма верствами населення, а також реєстр населених пунктів із зазначенням кількості мешканців кожного повіту. Це дало можливість проаналізувати демографічну ситуацію в с. Рокитне, а також зміни, пов'язані з утворенням робітничого поселення, появою залізничної станції, та доповнити наявні відомості про установи, їх керівництво.

Довідкове видання «Фабрично-заводские предприятия Российской империи» містить інформацію про Рокитнівський скляний завод станом на 1908-1909 рр., де вказано рік заснування, місцезнаходження, вид продукції, що випускалась і для кого, кількість працівників, ім'я та прізвище директора, технічного директора підприємства, особовий склад правління, номери телефонів.

У виданні «Список фабрик и заводов Российской Империи» містяться відомості всієї промисловості Російської імперії відповідно до класифікації виробничих потужностей, зафіксовані фабричними інспекторами станом на 1907-1909 рр. Кожна галузь промисловості містить перелік заводів, фабрик в алфавітному та географічному порядку, які представлені відповідно наступної схеми: назва об'єкту або прізвище його власника, місцезнаходження, кількість працівників, обсяг виробленої продукції, потужність та характеристика, механічних двигунів. Наявність останніх, на Рокитнівському скляному заводі, засвідчувала факт переходу від ручної до машинної праці.

«Dziennik urzędowy Rzeczypospolitej Polskiej» – офіційне видання польського уряду, створене для промульгації законів та нормативно-правових актів Польщі. Даний ресурс є цінним джерелом констатації фактів трансформації Рокитного впродовж польського міжвоєнного періоду, зокрема його юридичного статусу. Крім того, нормативно-правові акти та розпорядження президента дали можливість простежити особливості взаємодії всередині мікросуспільства в правових межах.

«Wiadomości Urzędu Patentowego. Urząd Patentowy Rzeczypospolitej Polskiej» представлені реєстром патентів, зареєстрованих урядом, а також польські та іноземні патентні специфікації. Їх наявність у «Торгово-промислового дому «Vitrum» Рінгельблюма і Фланцрайха» засвідчила про відновлення виробничого процесу скляного заводу в Рокитному та розширення асортименту скловиробів.

Важливим виданням Асоціації скляних заводів Польщі було щорічне «Sprawozdanie z Działalności», яке узагальнювало здобутки об'єднання та скляної галузі. Дочірнє щомісячне видання «Przemysł Szklany: czasopismo Związku Hut Szklanych w Polsce» містить статuti, розпорядження уряду, казначейське обслуговування, адміністрування податків, профспілкову хроніку, виготовлену продукцію, імпорт та експорт, рекламні оголошення.

У офіційному виданні «Сборник законов СССР и Указов Президиума Верховного Совета СССР (1938 г. – ноябрь 1958 г.)» представлено ряд постанов, пов'язаних зі змінами трудової діяльності та організації виробничого процесу, в

яких окрема увага приділялася тривалості робочого часу, святковим та вихідним дням, відпусткам та пільгам працівників.

Джерела особового походження представлені у вигляді мемуарів та спогадів очевидців, які раніше проживали на території Рокитного, були безпосередніми учасниками подій. Не зважаючи на те, що ці джерела не позбавлені суб'єктивізму, вони дали можливість сформувати певну послідовність подій, які вдалось підтвердити архівними джерелами.

У колективній праці колишніх мешканців Рокитного «Rokitno-Wolyn and Surroundings; Memorial Book and Testimony (Rokytne, Ukraine)» зібрано велику кількість матеріалів, що стосуються безпосередньо життя єврейської громади, яка складала основу громади Рокитного.

Мешканець Рокитного Єжи Дитковський вів щоденник, пізніше опублікований «Pamiętnik Jerzego Dytkowskiego. Rokitno Wołyńskie 1920-1944», в якому фіксував події свого життя, намагався реконструювати історію польської громади Рокитного, зокрема детально описав період Другої світової війни.

У спогадах Тадеуша Плашковського «W poszukiwaniu sensu życia» описано життя в Рокитному під час війни: святкування католицького Різдва, прихід радянських військ, німецька окупація та життя під час неї, ставлення німецьких офіцерів та солдатів до місцевих жителів.

Спогади Петра Войцеховського «Moje dziecięce lata i mojego rodzeństwa spędzone wraz z rodzicami w niedużym miasteczku Rokitnie Wołyńskim» містять дані про роботу скляного заводу, прихід радянської влади та відношення до польського населення, війну та її наслідки, які назавжди змінили вигляд колишнього польського містечка.

Аналогічні спогади Вацлава Ковальчика «Wspomnienia Wacława Kowalczyka z robytu w Rokitnie na Wołyniu», де йдеться про спортивне життя рокитнівської молоді міжвоєнного часу. Більш детально описаний радянський період та німецька окупація, умови праці робітників на скляному заводі за обох режимів.

Книга «Under the yellow and red stars» колишнього жителя Рокитного Алекса Левіна – це поєднання його власних спогадів з науковими працями, що стосуються радянського періоду та німецька окупації Рокитного.

Неопублікована джерельна база представлена матеріалами, що зберігаються в архівосховищах України, Російської Федерації та Республіки Польщі.

У Російському державному історичному архіві (Российский государственный исторический архив, далі – РДІА) фонд 118 містить матеріали, присвячені історії створення та діяльності скляного заводу в Рокитному, зокрема й документи, що належали засновнику підприємства – Розенбергу Юліану Михайловичу. Особливу цінність представляє Статут Рокитнівської спілки, переписка з Правлінням Бельгійської спілки м. Брюссель, відомості про виробництво та збут продукції, розрахунки, баланси, різного роду акти, приватні листи та оригінал плану реконструкції заводу 1900 р. Аналіз матеріалів фонду дозволив відтворити передумови заснування підприємства, особливості виробничого процесу та вплив іноземного капіталу в перші роки його функціонування. Крім того, в них простежується формування робітничого поселення – об'єктів інфраструктури, а також обслуговуючого персоналу.

У Центральному державному історичному архіві України, м. Київ (далі – ЦДІАК України) у фонді 442 містяться матеріали з історії заснування села Рокитне Овруцького повіту Волинської губернії, на окраїні якого виникло робітниче поселення, навколо збудованого скляного заводу. В наявності відомості, пов'язані з функціонуванням підприємства та допуском Бельгійської спілки «Товариства з обмеженою відповідальністю Рокитнівський скляний завод» до діяльності в Російській імперії. Крім того, частина матеріалів стосуються чисельності працівників, умови проживання, роботи, об'єми страхових виплат внаслідок пожежі на підприємстві, а також революційних подій 1905-1907 рр. Останні більш детально представлені у фондах 318, 1335, 1599. Справи статистичного характеру з відомостями за 1899 р., в яких йшла мова про норми і понаднормові роботи,

кількість працюючих, зайнятих у виробничому та допоміжних процесах, тривалість робочого дня, залежно від змін тощо присутні у фонді 575.

Документальні зібрання Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України) містять інформацію про відбудовчі процеси скляної промисловості впродовж 1944-1945 рр. Зокрема, матеріали фондів 572, 4957 свідчать стан виконання плану 1944 р. Рокитнівським скляним заводом, радянзації західноукраїнських земель, що вплинула на економіку Рокитного. Фонд 582 містить загальні відомості про збитки, яких було завдано відступаючою німецькою армією, про об'єми відновлювальних робіт, визначених і покладених в основу плану відбудови народного господарства УРСР, зокрема, в системі Укрсклотресту за 1945 р. Ці матеріали дали можливість проаналізувати виробничі потужності скляного заводу до початку Другої світової війни та після звільнення Рокитного, на основі звітної інформації, та труднощі, з якими зіткнулось підприємство з початком відновлення виробничого процесу.

Матеріали Центрального державного архіву громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України) передусім стосуються періоду нацистської окупації в роки Другої світової війни. Зокрема, у фондах 69 і 70 представлено інформацію, пов'язану з партизанським загonom ім. Ф. Дзержинського, який діяв на території Рокитнівського району, та складався переважно з жителів Рокитного і навколишніх сіл.

У Державному архіві Житомирської області (далі – ДАЖО) кілька фондів містять цінну інформацію з історії с. Рокитне та скляного заводу, що виник на його території. Зокрема, у фонді 115 знаходяться дані про власників с. Рокитне – графиню Анелю Ржищевську та поміщицю Камілу Могильницьку. Також представлено подвірні списки, що формувались для збору податків та проходження військової повинності селянами, які, в свою чергу, стали джерелом для аналізу динаміки чисельності населення с. Рокитне. Матеріали 206 фонду представлені статистичними даними, отриманими внаслідок сільськогосподарського перепису 1910 р., які відображають динамічні зміни, пов'язані з міграційними процесами в

межах с. Рокитне та робітничого поселення. Вони також містять інформацію щодо кількості дворів, господарств, соціального та статевого поділу місцевого населення.

Свідчення про діяльності «Торгово-промислового дому «Vitrum» у Рокитному в 20-30-х рр. ХХ ст. та окремі аспекти соціокультурного розвитку міста знаходяться в Державному архіві Волинської області (далі – ДАВО). У фонді 46 зібрана інформація про умови проживання та соціального забезпечення працівників і перебіг страйку навесні 1936 р. Їх суттєво доповнюють ситуаційні звіти Сарненського повітового староства, де представлені дані різноманітного характеру, що стосуються як економічного, так і соціокультурного життя м. Рокитне. Фонд 34 містить відомості про умови та об'єми зберігання оптової продукції на складах підприємства, матеріали ревізій, допустимий відсоток браку, параметри найбільш популярної ємності скляної тари. Також є ситуаційний план, що відображає масштаби території підприємства разом із допоміжними спорудами для зберігання продукції в міжвоєнний період, найбільш популярний асортимент, який надходив для забезпечення потреб внутрішнього та зовнішнього ринків.

У Державному архіві Рівненської області (далі – ДАРО) знаходиться невеликий об'єм матеріалів, що стосуються міжвоєнного та періоду Другої світової війни. Зокрема, у фонді 263 представлено список виборців до сейму виборчого округу № 83 м. Рокитного. Завдяки цій інформації вдалось встановити прізвища відомих суспільно-політичних діячів та робітників, реконструювати назви вулиць та співставити їх із даними радянського періоду.

В Архіві Нових Документів у Варшаві (Archiwum Akt Nowych w Warszawie – AANW) у фонді міністерства внутрішніх справ знайдено значний об'єм інформації щодо умов та механізму надання Рокитному в міжвоєнний період статусу міста. Фонд Кооперативної ради м. Варшава містить матеріали щодо суспільно-економічного життя м. Рокине, зокрема, про діяльність різних фінансових установ та добровільних об'єднань. Наявна інформація дала можливість встановити залежність соціокультурного простору міста від становища та розвитку скляного заводу.

На підприємстві знаходиться Архів Рокитнівського скляного заводу (далі – АРСЗ), де зберігаються дані, починаючи з 1944 р. Це книги наказів, бухгалтерського обліку, відомості про нарахування заробітної плати працівникам та інженерно-технічному персоналу. Дане першоджерело містить багато цікавих свідчень, пов'язаних із проблемами відбудови, яка розпочалась фактично з моменту звільнення радянськими військами Рокитного. На основі відомостей про зарплату працівників та управління вдалось проаналізувати хід відбудови та ремонту скляного заводу, а також найважливіших об'єктів соціальної інфраструктури міста.

Отже, аналіз джерельної бази дозволяє зробити висновок про її достатню повноту та репрезентативність для розкриття піднятих у дисертації питань. Кожен із видів джерел достатньо вірогідно відображає факти, події і явища та дозволяє реконструювати історію Рокитнівського скляного заводу як містоутворюючого чинника.

1.3. Методологічні засади дослідження

Методологічну основу дисертаційного дослідження складають принципи наукового історичного пошуку, а саме: об'єктивності, історизму, детермінізму, соціального підходу та комплексності. Відповідно до поставленої мети і завдань у роботі використовувались загальнонаукові, міждисциплінарні та спеціальні історичні методи дослідження. Серед перших особлива увага належить аналізу і синтезу. Завдяки їх застосуванню було дано характеристику організаційної структури Рокитнівського скляного заводу впродовж всіх етапів існування. Адже підприємство було невід'ємною складовою скляної промисловості Волині й підпадало під усі реорганізаційні зміни в загальнодержавному контексті Російської імперії, Польщі та Радянського Союзу.

Значного застосування у роботі набули методи дедукції та індукції, які були спрямовані на ознайомлення з проблемою становлення, організації і діяльності заводу в контексті соціальної еволюції міста як частини загальнонаукового питання урбанізаційних процесів Волині та впливу на них скляної промисловості.

Вагому роль відіграло застосування методу узагальнення, який використовувався в процесі збору, систематизації матеріалів численних архівів та спогадів очевидців, а також під час виокремлення специфічних особливостей склозаводу як осередку формування міста. Це дало можливість нагромадити пласт необхідних відомостей.

Велике значення у дослідженні набув структурно-функціональний метод, який знадобився для виявлення здатності керівництва, працівників склозаводу, місцевих і державних органів, з якими вони співпрацювали, впливати на суспільні, політичні та етнонаціональні процеси Рокитного.

Серед міждисциплінарних методів в розрізі дослідження локальної історії можна виділити наступні: метод мережевого аналізу дав можливість проаналізувати особливості формування регіональної ідентичності Рокитного, як впливало дане середовище на міжособистісні стосунки, соціальну структуру та культурні уявлення місцевого населення.

Завдяки використанню соціоструктурного аналізу було окреслено феномен трансформаційних змін Рокитного, які розвивалися не тільки завдяки сприятливому економічному середовищі, а й місцевому населенню, самотності самої соціальної структури. Вона на макрорівні стала віддзеркаленням нетипових в глобальному розумінні історії процесів. Завдяки застосуванню вищезгаданого методу вдалось вивчити соціальні проблеми Рокитного на прикладі індивідуальної та колективної поведінки.

Використаний демографічний метод продемонстрував характерні особливості динамічних змін складу і руху населення Рокитного, на які впливали як загальнодержавні, так і локальні рівня причини. Також вдалось показати як демографічні зміни позначились на соціокультурному та економічному середовищі даного населеного пункту в складі Російської імперії, Польщі та СРСР.

Метод локалізму показав різні рівні загальнонаціональної і локальної мотивації місцевого населення Рокитного, відмінність його поведінки від загальноприйнятої, взятої за основу, не беручи до уваги специфіку окремого

регіону. Завдяки використанню даного методу вдалось простежити певну тенденцію: на робітниче поселення з самого початку заснування лише опосередковано впливали історичні події, що визначали хід світової історії, були лише символічним вектором.

Застосований метод подвійної рефлексивності на основі аналізу спогадів місцевих жителів Рокитного у вигляді інтерв'ю та щоденників, прояснив мотивацію, настрої, відношення до однієї події робітника і роботодавця скляного заводу в різних системах координат, бачення подолання проблемних моментів (наприклад, страйкова боротьба в Російській імперії та Польщі). Також неодноразово вдалось співвіднести елементи мислення місцевих жителів і дійсності завдяки наявній архівній та офіційній документації, спростувати або підтвердити емоційно забарвлені факти та події з історії Рокитного.

Серед нових способів пізнання можна виділити метод мікроаналізу, який зосереджує увагу на дослідженні нерозкритих повністю або взагалі невідомих аспектів соціальної історії. Вдалось показати як населення робітничого поселення Рокитне спільно з адміністрацією заводу були залучені у конструюванні соціальної, економічної та культурної платформи майбутнього містечка. Як традиції ведення бізнесу та економічні стратегії (нещасний страховий випадок на підприємстві задля отримання виплат – «схема Ю. Розенберга», використана наступними власниками скляного заводу), соціальних взаємин, культурні традиції передавались з покоління в покоління, від робітничого поселення до містечка та селища міського типу. Дослідження мікроспільноти Рокитного, що базувалась на родинних та робітничих відносинах, продемонструвало нетиповість в містотворчих та економічних процесах даного населеного пункту на Волині, але спільність зі східним регіоном України, передусім з Донбасом. Завдяки залученню в роботі методу мікроаналізу, вдалось відійти від шаблонних, загальновідомих, раніше залучених джерел, ввівши до наукового обігу рідкісні документи, які по-іншому демонструють макроісторичний вплив на життя «Маленької Америки».

На особливу увагу заслуговує використання методу аналізу ситуації для виявлення факторів і закономірностей у процесі створення Рокитнівського скляного заводу в контексті соціальної еволюції міста. Крім цього, він був застосований з метою з'ясування причин і наслідків зміни політики власників заводу, які в повній мірі відобразились на розвитку міста.

Використовувалися також методи аналізу змісту – контент-аналіз та івент-аналіз. Контент-аналіз застосовують переважно до текстових масивів (опублікованих та неопублікованих). Його суть полягала у виділенні в матеріалі смислових одиниць, які становлять інтерес дослідника. Застосування цього методу полягав у характеристиці змісту документальних неопублікованих джерел (архівних матеріалів).

Завдяки івент-аналізу отримали характеристику серії політичних подій, які можуть становити одне ціле, з метою отримання висновків і навіть прогнозування майбутньої ймовірної поведінки держав. Вищезазначений метод знайшов широке застосування в дослідженні розвитку скляної промисловості кінця ХІХ ст. до проголошення державної незалежності України. Його застосування було необхідним для аналізу серії подій, політичних, економічних та соціальних явищ впродовж 90-х років ХІХ ст., що стали першопричиною для створення заводу і формування міста навколо нього.

Останнім часом, значного поширення в історичних дослідженнях набуває системний підхід, який реалізується у формі системного методу. Базою його використання у цьому контексті виступає єдність одиничного, особливого та загального у суспільно-історичному розвитку. Усі історичні явища – події (створення заводу та формування міста Рокитного), історичні ситуації (функціонування заводу впродовж 1896-1945 рр. та еволюція міста), процеси (вплив заводу на формування та еволюцію міста в складі трьох держав: Росії, Польщі, СРСР) не лише взаємообумовлені й взаємопов'язані, але й об'єднані стійкими причинно-наслідковими зв'язками. Крім того системний метод спрямовує дослідження на визначення цілісності об'єкта. Його застосування було необхідним і

тому, що історія Рокитнівського скляного заводу невід’ємна від історії Рокитного, а саме тих державно-правових, суспільно-політичних, економічних, соціально-культурних умов, в яких воно існувало.

Кількісно-статистичний метод слугував дослідженню окремих проблем, пов’язаних з наявністю статистичних відомостей та обрахунків. Це, зокрема, динаміка виробництва, акти про скоєння правопорушень, національна, вікова, релігійна характеристика осіб, особливості зміни структури особового складу ІТП та робітників. Значного застосування набув метод типології та класифікації, який використовувався для групування комплексу джерельної бази дослідження, виділення її основ.

Застосування спеціальних історичних методів: проблемно-хронологічного, періодизації, ретроспективи і перспективи, порівняльно-історичного дозволило виявити закономірності та специфіку певних подій і процесів у хронологічній послідовності на основі дослідження їхнього виникнення, формування та розвитку. Крім того, вони сприяють виділенню тієї первинної інформації, яка дає основу для отримання подальших теоретичних роздумів та побудов.

Проблемно-хронологічний метод дозволив простежити особливості створення заводу і на його основі міста, виявити основні причини та передумови його створення, дослідити особливості формування організаційної структури та перебіг виробництва скляної продукції у суворій послідовності історичного розвитку.

Метод періодизації застосовувався під час виокремлення етапів організації внутрішньої структури заводу, дозволив простежити особливості діяльності підприємства відповідно до етапів реалізації політики трьох держав на Волині.

Використання методу ретроспективи і перспективи дало можливість реконструювати внутрішньополітичну і зовнішньополітичну ситуацію Російської імперії наприкінці XIX – початку XX ст., Польщі впродовж 1921-1939 рр., СРСР, починаючи з 1939-го й до кінця радянсько-німецької війни, прийняття рішень директорами заводу та високопосадовцями, які коригували його діяльність та впливали на розвиток Рокитного. Він дав змогу зрозуміти основні чинники, які зумовили створення заводу, причини, котрі визначили його формування саме на

території сучасного Рокитного, участь підприємства впродовж всіх історичних періодів еволюції міста.

Застосування порівняльно-історичного методу дозволило співставити функціонування заводу впродовж різних періодів, проаналізувати особливості виконання державних замовлень, виявити спільні та відмінні риси роботи підприємства. Використання вищезазначеного методу спонукало до порівняння особливостей проведення соціально-економічної, культурної політики директорів заводу, що дало можливість зробити висновок про внесок працівників заводу у формування, розвиток та функціонування Рокитного впродовж різних історичних періодів.

Складовою частиною теоретично-методологічних засад дослідження є відповідна термінологія. Під терміном «соціальна структура міста» розуміється сукупність соціальної інфраструктури міста та соціальної структури його мешканців (див. додаток 1). Соціологічний термін «модернізація» використовується для опису складних трансформацій, які переживає суспільство на шляху від традиційного аграрного до сучасного урбанізованого й індустріалізованого. В свою чергу «урбанізація» - зростання міст розглядається як атрибут промислової революції та індустріалізації, що зумовлювали низку взаємопов'язаних між собою перетворень у різних сферах життя суспільства. До найбільш уживаних у дисертації відносяться також назви: гута, винна монополія, пляшка-монополька, складув, кооперативне житло, купець І гільдії, директор заводу, головний інженер, начальник цеху та ін.

Отже, комплексному дослідженню теми сприяє використання різноманітних принципів та методів наукового пошуку.

Висновок до 1 розділу

Проаналізувавши наукову літературу, можна стверджувати, що Рокитнівський скляний завод ще не ставав предметом наукового дослідження в контексті еволюції соціальної структури міста, а наявні згадки про підприємство носять епізодичний характер.

Джерельна база дослідження включає значний корпус історичних джерел – поміж яких на чільному місці архівні та опубліковані документи. Їх аналіз

проводився із врахуванням видових ознак, які зафіксували поділ на законодавчі акти, діловодну документацію, статистичні матеріали, джерела особового походження. Найбільшою інформативною насиченістю виділяються документи, які зберігаються у семи вітчизняних та двох зарубіжних (Російська Федерація, Польща) архівах. Опрацювання опублікованих джерел законодавчого характеру та статистичних матеріалів дозволило глибше проаналізувати політику російської, польської та радянської влади в економічній та соціальній сферах. Попри достатньо суб'єктивне відображення історичної дійсності джерелами особового походження їх масив дозволив деталізувати реалії соціокультурного простору Рокитного.

Всебічне вивчення окреслених в роботі питань спонукало до використання відповідного теоретико-методологічного інструментарію.

РОЗДІЛ 2

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК СКЛЯНОГО ЗАВОДУ ЯК ЕКОНОМІЧНОГО ОСЕРЕДКУ РОКИТНОГО

2.1. Передумови будівництва скляного заводу в селі Рокитне Овруцького повіту Волинської губернії

У другій половині XIX ст. в Російській імперії промисловість розвивалася, як правило, поза межами міст. Заводи і фабрики засновувалися на території видобутку природних копалин. Всеросійський перепис населення 1897 р. дозволяє виявити рівень урбанізації, простежити зростання міського населення та промислового виробництва. В якості останніх часто виступали не офіційні міста, а поселення іншого типу і статусу. Яскравим прикладом такого підприємства є склозавод на Волині, що постав на околиці села Рокитне Овруцького повіту Волинської губернії. Назва походить від слова «рокита» [190, с. 94] – народна назва верби розмаринолистої, яка поширена в даній місцевості і користувалася популярністю серед населення через свої гнучкі властивості [205, с. 360].

Перша згадка про с. Рокитне датується 1545 роком в описі Овруцького замку [1, с. 48] як власність князя Андрія Капусти, каштеляна брацлавського і старости овруцького. Князь мав двох синів – Пилипа і Івана, які померли ще дітьми та двох дочок – Олександру та Марину. В подальшому вони успадкували батьківські землі. Старша Олександра Капуста вийшла заміж за князя Олександра Вишневецького з роду Збараських [188, с. 648-655]. Відповідно реєстру поборового податку із землі Київської за 1581 р. вона володіла значною частиною земель Овруцького повіту: Мойшевичі, Рокитне, Біловіж, Замисловичі, Горловичі, частина Овруча та Брагіна. Рокитне, Горловичі і Замисловичі були спільною власністю княгині та пана Панаса Тризни. Загалом на цей час у с. Рокитному налічувалось 15 будинків [84, с. 38, 43]. У 1628 р. «подимщину» за володіння частиною цього села, за 6 будинків і 1 земельну ділянку, сплачував київський каштелян Гаврило Гойський

[261, s. 547]. Його дочка, Регіна, дружина князя Миколая Соломерецького, у 1639 р. продала села Рокитне та Масевичі братам з роду Чапличів: Олександрю, Марціану та Алоїзу [173]. Впродовж 1726-1728 рр. була проведена інвентаризація земель після якої Рокитне разом з Масевичами перебувало в заставній власності у Вавринця Прушинського (1694-1770) [174] – каштеляна житомирського та овруцького. Чапличами було прийнято рішення продати с. Рокитне та прилеглі території через скрутне фінансове становище вже в 1731 р. [175]. Впродовж наступних 150 років ними володів рід Прушинських.

У шлюбі з Катериною Гумницькою у Вавринця Прушинського народилось 3 дітей: Адам, Станіслав і Антоній, тільки останні двоє мали нащадків (5 і 7 дітей відповідно). У 1750 р. у С. Прушинського народився його перший син – Йозеф. Його двоюрідний брат, Еразм, син А. Прушинського, з'явився на світ через 20 р. [80]. Цього ж року, 1750 р., народились первістки графа Й. Прушинського – Анеля і Антоній, у них ще була молодша сестра – Емілія.

Анеля стала першою дружиною Еразма Прушинського, свого дядька. Вони мали трьох дітей: Йосипа, Терезію (в шлюбі – Рациборовська) та Людвіку (Менжинська). Після смерті дружини, Еразм одружився із її рідною сестрою та своєю племінницею за сумісництвом Емілією, яка народила йому двох нащадків – Вікентія та Йозефу-Евеліну. Враховуючи досить складну ситуацію в сім'ї, граф Й. Прушинський двома духовними заповітами – першим від 17 червня 1817 р. і додатковим від 26 січня 1819 р., забезпечив майбутнє своїм онукам.

Відповідно рішення суду від 10 грудня 1838 р. та акту Волинської цивільної палати від 22 червня 1840 р., власницею с. Рокитне з Руднею Стариками і селом Масевичі, в яких проживало 353 особи, стала онука Й. Прушинського Людвіка Менжинська. Дідівську спадщину було затверджено Третейським рішенням від 9 листопада 1840 р. про поділ на три частини. Одна із них належала Л. Менжинській та підтверджувала власність наступних територій: с. Рокитне з Масевичами і Руднею Стариками, село Біловіж з Руднею і частиною села Собечин [151, арк. 1-9]. У Рокитнівському маєтку поміщиці Людвіки Менжинської заготовляли скіпу для

отримання смоли та берест для виготовлення дьогтю [154, арк. 39-40].

Великим лихом були неврожайні роки, які для простих громадян несли потенційну, нерідко пряму небезпеку масових голодувань. З іншого боку державна влада переймалася ймовірністю бунтів, несвоєчасної сплати податків, збільшенням смертності та інших важких наслідків [209, с. 91-95]. Тому через неврожаї в населених пунктах запроваджувалися так звані запасні магазини. У с. Рокитне функціонував аналогічний заклад, при якому значилось 624 ревізські душі станом на 1853 р. Однак належної кількості хліба в магазині не було: замість 624 чверті озимого хліба було 539, і відповідно з 312 чверті «ярового» в наявності зафіксовано 181 [152, арк. 169-170].

Після смерті Людвіки Менжинської власниками с. Рокитне стали її дочки – графині Анеля Ржищевська та Каміла Могильницька з роду Прушинських. У 1866 р. в с. Рокитне проживало 311 осіб чоловічої статі, в тому числі селян, які викупали наділи – 311. Всіх селянських дворів в цьому маєтку – 100. Відповідно поданих даних в попередній грамоті в маєтку було 100 селянських обійсть. Однак, відповідно проведеної ревізії, їх кількість була дещо більшою – 118 [153, арк. 8-9].

Розпорядник сільських коштів Пархоменко 5 лютого 1875 р. оцінив стан дерев'яної сільської парафіяльної церкви Успіння Пресвятої Богородиці як катастрофічний. В результаті чого було затверджено проект нового храму 9 вересня 1877 р., а наступного року кошторис. Роботи по будівництву церкви розпочали в 1884 р. і тривали 2 роки. Відповідно кошторису було використано 6872 руб. 43 коп. Наприкінці ХІХ ст. кількість прихожан вищезазначеної церкви становила 1439 осіб, з них: 726 – чоловіки, 713 – жінки, що свідчило про розбудову та зростання ролі с. Рокитне у найближчій окрузі [156, арк. 30].

Нащадків у Могильницьких не було. У 1882 р. Вітольд Могильницький, чоловік Каміли з роду Менжинських, продав земельну ділянку с. Рокитного з Масевичами в 1000 десятин з хорошим будівельним лісом за 50000 рублів, які були сплачені впродовж 10 років [259, с. 711]. Новим власником став Володимир

Миколайович Охотніков (див. додаток 5) – російський підприємець, член Державної ради, нащадок древнього дворянського роду. З жовтня 1892 р. – член Ради міністерства фінансів Російської імперії, а з 1893 р. – уповноважений з питань розробки і введення винної монополії в губерніях 5 черги. В 1896 р. його було обрано до Ради у справах винної монополії, а в 1899 р. за відмінну службу, став таємним радником та удостоюєний звання шталмейстера при дворі [215, с. 64].

Велику роль в появі скляного заводу в Рокитному стали особиста зацікавленість в освоєнні даної території, з подальшим отриманням прибутків, власника Володимира Охотнікова та купця-підприємця єврейського походження Юліана Розенберга. Стимулюючим фактором активізації даних осіб на Волині була реформа міністра фінансів Російської імперії Сергія Вітте [239, с. 47-53].

У 1893 р. С. Вітте ввів державну монополію на виробництво та продаж алкоголю (горілки, вина і спирту) [24, с. 411], а в 1894 р. згідно затвердженого «Положення о казенной продаже питей» було підвищено ціни і акцизи на спиртні напої. «Питна», як тоді говорили, монополія в «питущій» Росії забезпечувала четверту частину надходжень до бюджету [25, с. 404-410].

Відсутність елементарної культури споживання горілки простим народом, породжене багатовіковим існуванням шинків, перешкоджало будь-яким реформам, спрямованим на обмеження споживання горілки в Російській імперії. Ось чому після провалу реформи акцизної системи і повної нездатності регулювати виробництво та споживання горілки в країні, широка громадськість, і перш за все, вчені на чолі з Д. Менделєєвим, а також ряд державних діячів і видатних юристів виступили на підтримку введення в Росії державної горілчаної монополії. Введення монополії розробляли ретельно. Вона була задумана не як одноразова приказна акція, а як глибока реформа, із поступовим етапним впровадженням, впродовж восьми років [228, с. 110].

Закон від 2 травня 1895 р. «Про введення винної монополії («казенная продажа питей») в деяких місцевостях імперії», тобто в Волинській губернії разом з Бессарабською, Катеринославською, Київською, Подільською, Полтавською,

Таврійською, Херсонською та Чернігівською, набував чинності з 1 липня 1896 р., й передбачав забезпечення всім необхідним дану галузь за рахунок держави для отримання означеної кількості спиртних напоїв, замовлених казною (придбання обладнання, оренда або будівництва складських приміщень) [26, с. 271].

Продаж спирту, вина та горілчаних виробів здійснювався державними винними крамницями, які народ одразу ж охрестив «монополями». Казенні напої відпускалися за ціною, надрукованою на етикетці. Лише першокласні готелі та ресторани з дозволу міністра фінансів могли не дотримуватись встановлених норм. Заборонялася торгівля в борг і під заставу. Головна особливість нововведення – перевага торгівлі «на вынос» над «распивочною», що значно обмежувалась і знаходилась в руках приватних власників [223, с. 179].

29 травня 1897 р. внесено зміни в діючі законоположення винної монополії. В усіх закладах трактирного промислу заборонявся продаж алкогольних напоїв в ємностях, не призначених для даного виду продукту, що призвело до збільшення попиту на скляну пляшку. Стаття 30 передбачала продаж згідно встановлених цін винною монополією, запаси продукції якої повинні завжди бути в наявності, в посуді відповідно стандарту [27, с. 332].

Відсутність достатньої кількості хорошої якості скляного посуду для потреб винної монополії та штучно завищені ціни постачальниками, занепокоїло міністерство фінансів Російської імперії. Це й стало головною причиною виникнення нових скляних заводів, які працювали виключно на казну. Такого типу підприємств у 1896 р. збудовано два: Благодатський і Рокитнівський. Перший з яких, уже за три роки, припинив свою діяльність через неспроможність конкурувати [107, арк. 1-2 зв.].

Політика влади Російської імперії створила всі необхідні умови для зосередження у віддаленій від центру місцевості – на окраїні с. Рокитного Волинської губернії – дворянського та купецького інтересу із залученням іноземного капіталу: спадкового дворянина В. Охотнікова та купця I гільдії Санкт-Петербурга Ю. Розенберга (див. додаток 6).

У 1897 р. євреям належало більше третини підприємств легкої, харчової та будівельної промисловості всього південного заходу імперії. Крім того, вони мали у власності або орендували 90 % млинів, 96 % винокурних і 80 % пивних заводів. Великий внесок зробили єврейські підприємці у розвиток міст і формування якісно нових поселень. Перш за все, верхівка євреїв швидкими темпами асимілювалась, вливаючись у правлячий клас імперії. Крім А. Рафаловича, І. Бліоха, братів Полякових та інших магнатів і капітанів бізнесу можна навести й низку інших – як у діловому світі, так і в державному управлінні [230, с. 307-308].

Одним із таких був Юліан Розенберг – асимільований єврей з Немирова Брацлавського повіту Подільської губернії. В 1888 р. став купцем II гільдії Василькова, а вже з 1893 по 1896 рр. – купець Київської I гільдії [129, арк. 2-12]. В цей «досклозаводський період» він фактично працював над формуванням капіталу, продаючи кам'яну сіль, необхідного для переходу до найвищого ешелону купецтва та будівництва скляного заводу в Рокитному. Крім того, Ю. Розенберг вів активну діяльність й в інших бізнесових сферах. Він був співзасновником «Страхового та транспортного общества «Россиянин», Товариства електричного освітлення м. Санкт-Петербург, допомагав зятю будувати водопровід в м. Бердичів, а також брав участь в облаштуванні та будівництві водопроводу в Умані, Брест-Литовську, залізничних колій по всій Російській імперії. Був власником Петербурзького патронного заводу, шахт з видобутку цементної глини в Амросіївці, а також засновником «Товарищества здравниц на Рижском взморье» (сучасна Юрмала).

Саме з моменту отримання посвідчення купця I гільдії Санкт-Петербургу сім'я Розенбергів отримала можливість переїзду з Києва до столиці Російської імперії та змінити вид діяльності – виготовлення та поставка склопосуду для потреб Державної винної монополії (див. додаток 10).

Наявність свідоцтва I гільдії давало право здійснювати оптову торгівлю російськими й іноземними товарами по всій імперії, засновувати фабрично-заводські підприємства й отримувати повсюдно підряди без обмеження суми. Ю. Розенберг перебував безперервно в купецтві I гільдії Санкт-Петербургу 15 років (1897-1912) [37, с. 693], за цей час під судом і слідством не перебував,

торговій неспроможності не підпадав [129, арк. 20]. В 1897 р. разом з усією сім'єю переїхав до Санкт-Петербургу, де проживав до самої смерті. Завод паралельно з іншими видами діяльності приносив чималі прибутки, що дало можливість переїхати з вул. Колокольної 5 на вул. Пантелеймонівську (сучасна Пестеля) 12 (див. додаток 7), яка знаходилась в пішій доступності до центру і міністра фінансів В. Коковцова. Останній, до речі, був дядьком його дружини Надії Петрівни [131, арк. 2]. Крім того, офіс Ю. Розенберга знаходився у приміщенні міністерства торгівлі, тобто в епіцентрі всіх можливих корисних знайомств [72, р. 15-20].

Із виданням «Положення про державний промисловий податок» у 1898 р. поняття «купець» і «підприємець» перестали бути ідентичними. До цього часу право на заняття комерційною діяльністю формально вважалось прерогативою купецького стану. Після 1898 р. розпочався процес «кристалізації» й перетворення купецтва на нову соціальну структуру, коли належність до нього перестала бути обов'язковою для заняття підприємницькою діяльністю. Тим самим купецьке звання стало анахронізмом, яке вказувало лише на стану, а не на професійну належність. За його отримання підприємці повинні були сплачувати додатковий гільдійський збір. Належність до купецтва зберігали особи, що одержали почесне громадянство [197, с. 16-41]. Його купець I гільдії міг отримати перебуваючи в ній не менше 10 років та не будучи притягненим до різного роду юридичної відповідальності [20, с. 193-195]. 7 червня 1912 р. Ю. Розенберг зведений в спадкове почесне громадянство разом з другою дружиною Надією Скворцовою і синами від першого шлюбу: Володимиром, Миколою, Елеазером і Олександром [129, арк. 15].

Ю. Розенберг та В. Охотніков, були між собою пов'язані як в бізнесі, так і в особистих взаємовідносинах. Володимир Михайлович став хрещеним батьком його найстаршого сина Мойсея, що після хрещення отримав ім'я свого духовного наставника [59].

Головними передумовами будівництва скляного заводу в с. Рокитне Овруцького повіту Волинської губернії окрім державної політики протекціонізму та особистісного чиннику стали: наявність та достатня кількість сировинної бази –

кварцових пісків та палива (ліси й величезні родовища торфу).

Наявність родовищ дрібнозернистих кварцових пісків флювіогляціального генезису високої чистоти, забезпечили можливий розвиток та функціонування скляної промисловості саме в Рокитному [181, с. 117-126]. Дослідженням кварцового піску, з якого в подальшому виготовляли скло, займався російський гірничий інженер – Сигізмунд Войслав. В 1888 р. створив Бюро дослідження ґрунтів в Санкт-Петербурзі, яке сприяло розвитку геологічному вивченню Російської імперії [250, с. 79-80].

Аналіз кварцового піску, привезеного Ю. Розенбергом з с. Рокитно Волинської губернії до Сигізмунда Григоровича, показав, що в ньому міститься при нагріванні до 130°C: летких речовин – 0,3 %, діоксиду кремнію – 96,6 %, оксиду заліза (III) – 1,27 %, також були присутні сліди оксид алюмінію та оксид кальцію. Це означає, що співвідношення 3:1:1 (пісок – сода – вапно) та дотримання всієї специфіки виробництва, дозволяло виготовляти біле скло з зеленуватим відтінком. Після отримання офіційного висновку про придатність кварцового піску для виготовлення скла від 6 вересня 1897 р., Ю. Розенберг залучив бельгійський капітал [107, арк. 10].

Не менш важливою передумовою будівництва скляного заводу була велика кількість лісових насаджень, що на початковому етапі були основним джерелом палива та матеріалами для будівництва. В. Охотнікову в Овруцькому повіті Волинської губернії належало 18615 десятин землі, зокрема і значний масив лісів. У с. Рокитне у його власності перебував лісопильний завод, де виготовляли дошки. Цей вид діяльності приносив відчутний прибуток та становив 81350 руб. на рік [57, с. 839-841].

Незважаючи на те, що Ю. Розенберг заснував скляний завод в 1896 р., існував ряд обмежень, передусім стосовно ведення бізнесу та власності землі в Російській імперії підприємцями саме єврейської національності. Тому на початковому етапі становлення підприємства було прийнято рішення збудувати виробниче приміщення

на території, що була у власності В. Охотнікова. Саме тому 29 жовтня 1897 р. з ним Ю. Розенберг підписав договір, згідно з яким Юліан Михайлович отримав право на експлуатацію Рокитнівського скляного заводу з усіма житловими будівлями та інженерними спорудами, помешкання для працівників, сировиною та готовою продукцією. Разом з тим він одержав право вільно користуватися лісовими ресурсами, які в подальшому використовувалися для будівництва складів, сараїв, службових, житлових приміщень для працівників заводу. У вищезазначеному документі мова йшла й про безкоштовний видобуток, використання на всій території маєтку В. Охотнікова каменю, глини та інших корисних копалин, а також води із річки, як була теж у його власності, як для будівництва самого заводу, так і для виробництва скляної продукції.

Отже, заснованим у XVI ст. селом Рокитне на Волині протягом тривалого часу володіли різні власники. Лише наприкінці XIX ст. значна частина його територій була придбана нащадком дворянського роду В. Охотніковим. Наявність та достатня кількість сировинної бази – кварцових пісків і палива стала передумовою будівництва скляного заводу купцем I гільдії Санкт-Петербургу Ю. Розенбергом в с. Рокитне в 1896 р. Підприємливість та хороші бізнесові зв'язки йому дали можливість сформувати скловиробничий потенціал регіону та запустити нетипові містотворчі процеси на Волині.

2.2. Залучення бельгійського та російського капіталів для розвитку заводу Ю. Розенберга (1896-1918 рр.)

З метою залучення іноземного капіталу для скляного заводу Ю. Розенберг розробив бізнес-план, який було запропоновано бельгійцям. В його основі було заснування російсько-бельгійського товариства зі статутним капіталом в 1 млн. франків, який передбачалось поділити відповідно по 5000 шт. на привілейовані і ординарні акції, вартістю в 100 франків. Отримані від акціонерів 500 тис. франків Ю. Розенберг запропонував розподілити наступним чином:

300 тис. франків – на закупівлю обладнання заводу, 100 тис. франків – на оборотний капітал і 100 тис. франків особисто йому, які було витрачено на внесення застави державі, гербовий папір та інші витрати. За рахунок оплачених ординарних акцій підприємець передбачав отримати 250 тис. франків за запропоновану спільну справу і 250 тис. франків розподілити між власниками привілейованих акцій. Договори про експлуатацію скляного заводу в с. Рокитне, державну закупівлю склопляшки та аналіз кварцового піску надавалися в якості гарантії виконання всіх зобов'язань перед майбутнім товариством [107, арк. 7-18].

Для забезпечення повноцінної діяльності скляного заводу було підключено дійсного статського радника В. Охотнікова, який 27 лютого 1898 р. звернувся в міністерство фінансів з питанням про можливість допущення до виробництва в Російській імперії бельгійського акціонерного товариства. Передбачалось облаштування ним скляного заводу в с. Рокитне, на ділянці землі в 200 десятин (2 км²), з метою виробництва посуду для задоволення потреб казенної винної монополії. Через 30 років цей завод повинен був перейти у власність В. Охотнікова. Однак Київський, Подільський і Волинський генерал-губернатор М. Драгомиров не задовільнив прохання В. Охотнікова, не пропустивши справу до Санкт-Петербургу [157, арк. 1-2]. Незважаючи на відмову, 19 квітня 1898 р. в Брюсселі, відбулася реєстрація «Товариства з обмеженою відповідальністю Рокитнівський скляний завод» («Societe anonyme des Verreries de Rakitno») [107, арк. 61-67].

Акціонерне товариство стало новою формою економічних зв'язків Російської імперії з європейським капіталом. У 1900 р. на їх частку припадало 29 % всього капіталу акціонерних товариств. Річ у тому, що відсоток прибутку, проголошений російськими акціями, був вищий, ніж в інших країнах Європи. Крім того, активізувалася і діяльність іноземних акціонерних товариств, які діяли на території Російської імперії. Вцілому, до 1898 р. працювало 98 бельгійських, німецьких, англійських, швейцарських і американських акціонерних товариств [207, с. 19-23].

«Товариство з обмеженою відповідальністю Рокитнівський скляний завод» було завірено нотаріально Юліаном Геремансом в присутності свідків, жителів

Брюсселя: Фердинанда Лентра, цирульника, та Жана Ульріха, шинкаря. Товариство складалось: із 7 простих акціонерів (Брюссельське анонімне фінансове і промислове товариство Беркмана і Тайса; Командитство Поля Майера і К^о (м. Брюссель, банкір Поль Майер); діючий статський радник Микола Саваровський (м. Санкт-Петербург); Роберт Драль, інженер з цивільного будівництва (м. Хамельн); Жан Беркман, біржовий маклер (Сент-Жіль біля Брюсселя); Едуард Тайс, біржовий маклер (м. Антверпен); Теодор-Марі Гегенер, адвокат м. Брюссель) та засновника – Юліана Розенберга.

Товариство розпочало свою діяльність 5 травня 1898 р. Виробництво скляної продукції на території Російської імперії було заплановано аж до 31 грудня 1928 р., впродовж 30 років. Робота товариства могла бути продовжена або припинена рішенням загального зібрання акціонерів. Товариством керувала Рада правління, яка складалась із 5-7 членів, призначених загальним зібранням акціонерів, яке визначало їх кількість у вищезазначених границях. Товариство діяло як в с. Рокитне Волинської губернії так і в інших містах Російської імперії, в яких уряд надавав дозвіл на виробництво та торгівлю пляшками та іншими виробами зі скла. Основний капітал Товариства становив 1 млн. 200 тис. франків і поділявся на 2400 привілейованих акцій по 250 франків кожна та 2400 звичайних по 250 франків відповідно [107, арк. 61-67].

Заснованому Товариству Ю. Розенберг передав всі права і привілеї, які йому були надані від 29 жовтня 1897 р. В. Охотніковим. Зокрема, на 20-річну експлуатацію заводу і будівель, що йому належали, інвентар, сировину та іншу власність заводу. Замовлення пляшок повної місткості 600 тис. відер – близько 7 млн. 375 тис. літрів, отриманий від Головного управління неокладних зборів і винної монополії від 8 жовтня 1897 р. [109, арк. 1]. За це Ю. Розенберг отримав 200 привілейованих акцій і всі 2400 звичайних. Решта 2200 привілейованих акцій було розподілено наступним чином: Фінансове і промислове товариство отримало 900 акцій, Товариство Поля Майера і К^о – 900, М. Саваровський – 100, Р. Драль – 60, Ж. Беркман – 100, Е. Тайс – 120, Т. Гегенер – 20. На кожну із цих акцій, в присутності нотаріуса і свідків, було внесено 25 % (137500 франків) в рахунок і на

користь новоутвореного Товариства [107, арк. 76-77].

З усіх заводів Київського фабричного округу, станом на 1899 р., Рокитнівський скляний завод вважався найбільшим. На інших підприємствах чисельність працівників не перевищувала 150-155 чол. На Рокитнівському склозаводі робітники працювали в дві зміни по 9 годин – всього 190 чол., а працівники денного режиму роботи – по 10 годин, лише кочегари і машиністи по 12,5 годин. Всього – 244 особи [162, арк. 1]. Через місяць, станом на 30 вересня 1899 р., на склозаводі їх чисельна кількість зростає до 277 працюючих [161, арк. 3-4].

Першим директором і інженером, який керував будівництвом Рокитнівського склозаводу, був зять Ю. Розенберга – німецький підданий Еміль Карл Август Кампф. Завод знаходився в фактичній власності Ю. Розенберга, хоч дозвіл на будівництво і введення в експлуатацію було надано на ім'я В. Охотнікова. Всі заводські будови займали площу до 4 десятин землі (0,04 км²). Крім того, В. Охотніков відвів Ю. Розенбергу 200 десятин (2 км²) для облаштування житла для працівників заводу. Річний оборот складав 300 тис. руб., але передбачалось його збільшити до 1 млн. руб. [131, арк. 4-9].

Більшість працівників заводу, які були задіяні на виробництві – поляки. Офісні працівники – євреї, зорема: технічні директори – Ісаак Гейдельман, Яків Грішпан, Г. Гінц. Довіреною особою Ю. Розенберга на склозаводі та бухгалтером був Соломон Гохфельд, який приїхав до с. Рокитного із м. Мозир Гомельської губернії. Головний інженер, спеціаліст із виробництва скла і директор – К. Кампф [72, р. 15-20].

Продукція склозаводу, склопляшка ємністю 3 л. для потреб Головного управління неокладних зборів і Державної винної монополії, продавалась в плетеній корзині і прирівнювалась 5 горілчанам пляшкам. «Горілчана (пивна)» – 0,6 л, об'єм якої лише в 1917 р. було зменшено до звичної 0,5 л, «косушка» – 0,3 л, 123 мл – «чарка» і «мерзавчик» – 61,5 мл. Першу пляшку на Рокитнівському склозаводі виготовив складув Ян Ференс [59]. На початку роботи виробнича потужність підприємства становила 19 820 пляшок на добу, а це 598 576 шт. в місяць. Пляшку

Рокитнівського скляного заводу ідентифікувало клеймо на дні – литі літери «Р. С.» [109, арк. 1-3]. Транспортування склопляшки здійснювали в спеціальних ящиках, наповнених дерев'яною стружкою. З метою забезпечення виробництва достатньою кількістю пакувального матеріалу, на території скляного заводу був збудований спеціально обладнаний цех з виготовлення стружки з деревини [107, арк. 21].

Велика відстань до залізничного сполучення довгий час була стримуючим фактором розвитку Рокитнівського скляного заводу. Пляшки транспортувались кожного дня на відстань понад 40 км в м. Сарни на волах. Даний вид перевезення був занадто дорогим і не практичним, постійно паралізував роботу підприємства. Маючи серйозні знайомства та можливості, Ю. Розенберг відкриває нову сторінку у формуванні промислового середовища с. Рокитне – уряд замовляє будівництво залізниці від Києва до Ковеля через Рокитне. В результаті чого відбулось різке розширення міст та містечок. Одні, залишившись осторонь залізничних доріг, одразу ж втратили перспективи, а інші отримали додатковий стимул для свого розвитку. Багато пристанційних поселень стали успішно конкурувати з містами як місцеві економічні центри [192, с. 71].

Масштабною вирубкою лісу в 1899 р. розпочато будівництво залізниці, експлуатація якої розпочинається 10 березня 1902 р. Будівництво залізниці розширило сферу виробництва скла, а завод стає досить прибутковим [72, р. 15-21]. Протяжність залізничної дороги принесла великий попит на телеграфні стовпи і дала старт масштабному будівництву. Села біля залізничної колії почали розвиватися, а з ними і потреба в будівельних матеріалах. Коріння дерев використовували в якості сировини для виробництва дьогтю та скипидару. В с. Рокитному запрацювало підприємство з виробництва смоли, вже після появи такого в с. Тупик.

В Європейській частині Російської імперії впродовж 1895-1909 рр. зареєстровано близько 1 млн. пожеж. Збитки від яких склали понад 1,5 млрд. руб., причини виникнення були також різні: від блискавки – 3 % й до підпалів – 10 % [54, с. 1-2]. На той час пожежній безпеці в Російській імперії приділялась належна увага.

Саме для того щоб захистити своє майно та працівників, Ю. Розенберг став постійним клієнтом «Першого російського страхового товариства», заснованого в 1827 р. (див. додаток 11). Коло операцій вищезазначеного Товариства відповідало потребам часу: страхування від пожеж, нещасних випадків, транспорту та цінностей [227].

Застрахувати власне майно в ПРСТ міг кожен бажаючий. Для цього потрібно було, заповнену згідно всіх вимог заяву, подати на розгляд правління або відповідального агента. Кожен страхувальник отримував поліс, як свідоцтво страхової гарантії, до якого додатково додавались страхові правила щодо прав та обов'язків сторін. У випадку втрати полісу, страхувальник зобов'язувався сповістити правління ПРСТ або його відповідального агента. Після чого здійснювалась обов'язкова триразова публікація-повідомлення в столичних або місцевих виданнях. І тільки через місяць, після цього, можна було отримати завірену копію полісу. Матеріальні цінності страхувалися лише партіями із зазначенням кількості та вартості, або поданням їх як оборотного капіталу. При оцінці страхового майна, а саме будівель, враховувалась вартість затраченого матеріалу та робіт, ступінь їх міцності. Ціна землі ніяк не впливала на оцінку. Заборонялось подвійне страхування. В разі виявлення якого, ПРСТ звільнялось від відповідальності і не здійснювало жодних виплат, прописаних у полісі.

Страхувати майно можна було на будь-який термін: від 5 років надавалась знижка на страхову премію та мито, яку в обов'язковому порядку сплачував страхувальник. Розмір страхової премії складав 1,8 % від застрахованої суми, і відповідно державне мито – 0,05 %. Якщо ставалась пожежа, то потрібно було в цей же день сповістити правління ПРСТ. Для засвідчення даного випадку на місце виїжджав агент, проводилася оцінка майна. Страхувальник міг винайняти власного спеціаліста з оцінки, відповідно самостійно оплативши його послуги. Відшкодування збитків, пов'язаних зі знищенням товару вогнем, було можливим при наявності товарних книг, звітів, кореспонденції. Свідчення очевидців приймалися до уваги лише тоді, коли письмові джерела були втрачені під час

пожежі. Після визнання пожежі страховим випадком, виплачувались кошти за збитки, заподіяні підприємству. Реальна вартість майна становила 2/3 страхової суми. Отримати гроші можна було тільки пред'явивши поліс та за умови дотримання всіх правил страхування. Страхові виплати Товариством здійснювались впродовж місяця [116, арк. 4-36].

Рокитнівський скляний завод Ю. Розенберга в 1897 р. було застраховано в ПРСТ на суму 350 тис. руб. В той час, коли його ринкова вартість становила 233 333 руб. [158, арк. 4]. Загалом, по Волинській губернії впродовж 1899 р. сталось 1006 пожеж, які завдали збитків на суму 1 млн. 970 тис. руб. [54, с. 16-17], з них – 104 із-за необережності [54, с. 131]. Так, 4 листопада 1899 р. згоріло 85,7 % підприємства, випадок визнано страховим, а головною причиною виявилось порушення правил поводження з вогнем робітником Андрієм Блоком [158, арк. 4].

ПРСТ здійснювало страхові виплати за всі збитки від пошкодження або знищення майна блискавкою, газовим вибухом, в окремих випадках, паровими котлами. Шкода, завдана землетрусом, або заподіяна страхувальником навмисно, якщо це буде доведено в судовому порядку, не відшкодовувалася. Також звільнялося Товариство від виплат під час війни та революції, впродовж бойових дій та протистоянь [116, арк. 7 зв.]. Після того як РСЗ згорів, було відновлено справу щодо допущення бельгійського «Товариства з обмеженою відповідальністю Рокитнівський скляний завод» до офіційної діяльності в Російській імперії [159, арк. 1].

Досить складним було становище в Російській імперії іноземних товариств та компаній, які мали намір здійснювати операції та реалізовувати вироблену продукцію. Закон «Об установлении особых правил относительно приобретения иностранцами в собственность или срочное владение и пользование недвижимых имуществ в некоторых губерниях западной полосы России» [22, с. 101] від 14 березня 1887 р. вказував на неможливість придбання в с. Рокитне Волинської губернії склозаводу та користування його нерухомим майном та всім, що до нього відносилось [157, арк. 1-2].

Страхові виплати та участь бельгійського капіталу дали можливість відбудувати підприємство після пожежі 1899 р. Був затверджений план реконструкції РСЗ від 28 лютого 1900 р. (див. додаток 8), який розробив Р. Драль, інженер з цивільного будівництва (м. Хамельн, Німеччина), за сумісництвом акціонер «Товариства з обмеженою відповідальністю Рокитнівський скляний завод» [113, арк. 2]. Новий завод, загальною площею 57395 м², збудували цегляний, а дах покрили залізом. Стропила цієї будівлі були виготовлені з дерева та із заліза над ванними печами. Для виробництва склопляшки звели 2 плавильні печі з газогенераторами [121, арк. 8].

Важливою віхою в процесі росту монополістичного капіталу стала промислова і фінансова криза 1900-1903 рр. У важких умовах, підсилених неврожаєм, вистояли тільки найбільші підприємства, що користувались підтримкою держави та банків [199, с. 76-155], серед яких і РСЗ. 1 грудня 1900 р. реконструкцію підприємства було завершено, закуплено нове устаткування, а також укладено новий страховий договір з ПРСТ, відповідно якого захищалося все рухоме й нерухоме майно. Окрім того, були застраховані й всі робітники (див. додаток 9). Потрібно зазначити, що до 1903 р. в Російській імперії власників підприємств в обов'язковому порядку не зобов'язували страхувати своїх працівників. Проте Ю. Розенберг, будучи далекоглядним, тому й успішним підприємцем, здійснив колективне страхування своїх робітників [116, арк. 1-4].

Закон від 2 червня 1903 р. вніс ясність про відповідальність власників за нещасні випадки на виробництві: компенсації виплачувались тим, хто постраждав під час роботи або у зв'язку з нею [204, с. 47-50]. На склозаводі діяла лікарняна каса, яка надавала грошову допомогу працівникам у зв'язку з повною або тимчасовою втратою працездатності, пожежею або втратою майна, на поховання. Так як у виробничому процесі 13 % становили жінки, їм також надавалась грошова допомога у зв'язку з вагітністю та пологами [121, арк. 12]. Адміністрація та власник РСЗ на належному рівні, в межах можливого, намагалися захистити своїх робітників. В цих умовах почало формуватися робітниче поселення: працівникам заводу надавалось безкоштовне житло – 25 будинків з господарськими приміщеннями, які як і завод

були застраховані. Проте умови праці на підприємстві залишались важкими: 18 годинний робочий день та використання ручної праці. Завод працював у дві зміни – по 9 годин кожна [162, арк. 1]. Попри наявні парові двигуни, на заводі пляшку виготовляли вручну. Це пов'язувалося з постійно зростаючими цінами на тверде паливо – дрова [114, арк. 18].

П'ятирічна діяльність (1897-1902 рр.) Рокитнівського скляного заводу була узагальнена Ю. Розенбергом в звіті для бельгійської спілки, в розрізі головних чинників: вартість виробництва, збут товару, ціни на продукцію. На виробничий процес, в першу чергу, впливала наявність палива, якого в повній мірі не вистачало. В лісах В. Охотнікова для потреб підприємства можна було заготовити лише 30 % твердого палива – деревини. Договір від 29 жовтня 1897 р. не містив пункту, в якому зазначалася б конкретна кількість твердого палива, необхідного для нормального функціонування заводу. Саме через це втрачалась можливість підняття питання щодо збільшення заготівлі деревини при його маєтку в с. Рокитне, дозволених Лісоохоронним комітетом. Якщо на відведених ділянках недостатня кількість необхідної деревини – це проблема підприємства. Ще до будівництва заводу потрібно було узгодити ту кількість деревини, яку реально потребувало підприємство. З будівництвом залізниці ціни постійно зростали: за маленьку сажень (48x48) сплачувалося від 12, 90 до 15 руб. Крім того, продавці твердого палива, з різних причин, вважали за краще мати справу з казною, а не з приватними підприємствами.

Питання про експлуатацію торфу для заводу було не достатньо досліджено. З ініціативи Ю. Розенберга було розпочато гірськими інженерами пошуки і розвідку нових торф'яних масивів. Проте в даний проект засновник не дуже вірив, і не безпідставно: відсутність нормальних доріг унеможлилювали, в деяких випадках гальмували доставку торфу на конях, тим самим не вирішуючи проблему нестачі палива. Зробити можливим торфове забезпечення заводу на думку Ю. Розенберга було лише за будівництва залізничної колії для зручного транспортування.

Видобуток торфу як самостійна справа могла б приносити навіть непогані додаткові прибутки.

Економічна криза 1900-1903 рр. спостерігалась і в скляній промисловості: всі склади Російської імперії були переповнені пляшками, що означало розмиті перспективи щодо державного замовлення в найближчий час. Всі заводи були переповнені і запасами посуду, тому великі призупинили роботу, а малі продовжили, тим самим збільшуючи об'єми і так в надлишку скляної продукції. Про збільшення цін на продукцію навіть не йшло мови. Після збільшення ціни на пробку для скляної пляшки відповідними заводами, уряд вирішив збудувати власні, які випускали продукцію згідно державного замовлення [107, арк. 304-307].

Паперова тяганина між бельгійським «Товариством з обмеженою відповідальністю Рокитнівський скляний завод» та урядом тягнулась впродовж 5 років і завершилась передачею заводу «Російському акціонерному товариству скляних заводів». Офіційно бельгійське товариство припинило свою діяльність загальним зібранням акціонерів від 18 жовтня 1902 р. під головуванням президента Ж. Беркмана.

Загальне зібрання було представлено 1952 привілейованою акцією та 1071 ординарною, загалом – 3023, які представляли 3023 голоси, що затвердили одноголосно баланс і рахунок прибутків і збитків. Після обрання нового комісара, зібрання перейшло в екстраординарне і надало Раді правління Ж. Беркману, П. Майеру, Т. Гегнеру або одному із них з правом передачі, найширші повноваження для передачі Російському товариству, яке буде затверджене з метою експлуатації Рокитнівського скляного заводу, весь чи частину активу, аналогічно і пасив Бельгійського товариства, всі контракти або ж поточні зобов'язання, отримавши натомість документи, гроші чи зобов'язання. Ю. Розенберга було звільнено від управління бельгійським товариством та вирішено здійснити розрахунки за представлені раніше контракти, з умовою передачі таких і майбутніх новому власнику [107, арк. 310].

«Російське акціонерне товариство скляних заводів» засновано 28 червня 1902 р. статським радником Петром Неклюдовим [159, арк. 13], яке було допущено до діяльності в Російській імперії та затверджено його статут [29, с. 693]. Він складався з 69 положень, на основі яких діяв Рокитнівський скляний завод. Основний капітал становив 400 тис. руб., розділений на 1600 акцій по 250 руб. кожна. Якщо акціонером вчасно не вносились сума, то на період виплати нараховувався 1 % в місяць на заборгованість. Якщо гроші не вносились взагалі, то видані акції деактивувались, їх замінювали нові, про що повідомлялось в газетних виданнях. Правління Російського товариства знаходилось в Санкт-Петербурзі, складалось з 3 або 5 директорів, яких обирали на загальним зібранням акціонерів. Із 3 директорів і 2 кандидатів, 2 директори і 1 кандидат повинні були бути російськими підданими. Допускались до обрання лише ті кандидати, які мали не менше 10 акцій.

Головою правління Російського товариства був – Ю. Розенберг, а директорами – його сини – Володимир і Микола [19, с. 1340-1355]. Директор-розпорядник, завідуючі і розпорядники нерухомим майном також мали підданство. За свою діяльність правління Російського товариства отримували окрім проценту з чистого прибутку і винагороди.

Операційний рік Російського товариства розпочинався і закінчувався 1 січня, в кінці якого на загальному зібранні акціонерів правління представляло річний звіт по операціям, балансу і оборотному капіталу. Друковані примірники річного звіту за 2 тижні до зібрання розсилались акціонерам товариства. Для достовірності річного звіту діяла ревізійна комісія, яка не мала ніякого відношення до правління та товариства загалом [117, арк. 1-14].

Російському акціонерному товариству перейшло право на 20 річну експлуатацію скляного заводу відповідно договору між В. Охотніковим та Ю. Розенбергом від 29 жовтня 1897 р. За потреби товариство могло розширити завод, а також користуватися всіма привілеگیями відповідно договору. В. Охотнікову була призначена орендна плата в розмірі 6000 руб. По закінченню терміну договору

Товариство могло продовжити експлуатацію скляного заводу ще на 10 років на тих же умовах. Надалі підприємство з усіма прилеглими будівлями переходили у власність В. Охотнікова, рухоме майно та обладнання з продукцією впродовж 6 місяців дозволялось вивезти з території заводу. Оригінал договору зберігався у Товариства, а копія у В. Охотнікова.

Отримане право на експлуатацію скляного заводу можна було передати іншій особі або товариству, що було зроблено бельгійським «Товариством з обмеженою відповідальністю Рокитнівський скляний завод» на користь Російського акціонерного товариства. Також було передано договори на поставку скляного посуду від 8 жовтня 1897 р., 7 серпня 1899 р., два від 30 грудня 1900 р., а з ними весь актив і пасив, в тому числі всі борги станом на 30 червня 1901 р. За передані права було уплачено бельгійському товариству 500 тис. руб. [107, арк.18-25].

Динаміка і масштабність боротьби пролетаріату в Російській імперії на початку ХХ ст., визначалася переходом від антиурядових демонстрацій до прямих вуличних сутичок з поліцією та військами; від страйків на окремих підприємствах – до страйків в межах великого промислового центру; від суто економічних вимог – до політичних. Перша російська революція 1905-1907 рр. пройшла в своєму розвитку ряд етапів, які характеризувалися не лише змінами в співвідношенні протиборчих сил, розмахом руху, але і його конкретними особливостями, тобто взаємодією різних форм боротьби. Навесні і влітку 1905 р., після січневих революційних страйків, набирає обертів національно-визвольний рух в імперських регіонах. До боротьби долучалися все нові загони пролетаріату промислових районів. Хвиля революційних виступів охопила Польщу, Прибалтику, Білорусію, Поволжя, Закавказзя, Україну [199, с. 76-155].

Впродовж 1905-1907 р. становище на склозаводі погіршилося не через неефективну управлінську політику власника Ю. Розенберга, а з серйозним скрутним фінансовим становищем підприємства, до якого призвела невіплата додаткового промислового податку. Склороби отримували кредитні білети із-за відсутності готівки у власника, яка потрібна була не тільки для виплати заробітної

плати, а й для погашення боргу по додатковому промислового податку, який, починаючи з 1902 р., з кожним роком збільшувався.

Станом на 26 лютого 1907 р. борг з усіма нарахуваннями та штрафними санкціями становив 4969,53 руб. У результаті чого, пристав 4 стану описав рухоме майно заводу, а також власну квартиру Ю. Розенберга в Санкт-Петербурзі, згідно припису пристава 1 стану по Московській частин, для погашення виниклої заборгованості. РСЗ було виставлено на торги в м. Олевськ Овруцького повіту Волинської губернії.

Потрібно зазначити, що Рокитнівський склозавод відносився до підприємств 3 розряду з кількістю працюючих – від 200 до 500 чол. Станом на 1905 р. на заводі працювало: дорослих – 170 осіб та 240 малолітніх – віком від 15 до 17 років [114, арк. 7]. Саме тому й оподатковувався додатковим промисловим податком в розмірі 500 руб. Ю. Розенберг надіявся обійти складну на той час податкову систему Російської імперії, яка в обов'язковому порядку передбачала сплату основного і додаткового податків [30, с. 28-181].

Відповідно «Положення про державний промисловий податок» від 8 червня 1898 р. існували промислові посвідчення, які характеризували вид діяльності того чи іншого підприємства та надавали право здійснювати виробничий процес в межах своєї специфіки. Ставка основного промислового податку нараховувався згідно промислового посвідчення, разом з цим стягувалося ряд інших зборів до казни, в тому числі і додатковий промисловий податок. Вищезазначені посвідчення можна було отримати на пів року або на рік на ім'я окремих осіб або цілих товариств за поданням управляючого (найближчої до заводу, в цьому випадку це Волинська казенна палата) Казенною палатою місцевих казначейств, міських управ, магістратів, купецьких управ [28, с. 501-502]. Так сталося, що Ю. Розенберг вчасно не вибрав промислові посвідчення, замість них Санкт-Петербурзька купецька управа видала йому торгові.

Інженер заводу К. Кампф, який будучи пруським підданим, не розумів російської, тому вчасно не передав Постанову Волинської казенної палати, яку Ю. Розенбергу вчасно не вдалось оскаржити і зупинити її дію [114, арк. 7]. Загалом

небажання платити казні і ряд вищезазначених додаткових обставин ледь не призвели до втрати склозаводу. Ю. Розенбергу вдалось домовитись з міністром фінансів, який знав його особисто і з «кращої сторони».

29 травня 1905 р. робітники та майстри зупинили роботу склозаводу та звернулись до адміністрації з рядом вимог, зокрема, щодо надання вихідних – щонеділі та в святкові дні [160, арк. 17]. Це один із небагатьох позитивних моментів агітаційної роботи більшовиків з працівниками заводу. Адже тільки в 1905 р. на склозаводі дізнались про закон від 2 червня 1897 р. «Про тривалість та розподіл робочого часу в закладах фабрично-заводської промисловості», відповідно якого робочий час не повинен перевищувати 11,5 годин та 10 – в нічний час, а також визначена кількість вихідних днів (52 неділі, у високосний рік – 53 та 14 церковних, святкових, царських днів, на які припало в рік 66-67 днів). Тому дану вимогу протестувальників було задоволено адміністрацією заводу зранку, 30 травня, без зволікань [27, с. 355-356].

Водночас почала простежуватися тенденція переростання страйку у збройне повстання [199, с. 126]. В школі при склозаводі окрім агітаційних матеріалів і символіки, знаходилась і зберігалася вогнепальна зброя, бомби. Наприкінці листопада 1905 р. працівники скляного заводу призупинили роботи, в селищі та на залізничній станції Рокитне розпочалися заворушення. Заколотники погрожували вирізати багато місцевих жителів та поліцію. В збройній сутичці взяли участь більше 100 працівників підприємства, зокрема: Іван Терехов, Юліан Багінський, Дмитрій Амбруєвич [164, арк. 10 зв.].

Загалом працівники Рокитнівського скляного заводу впродовж 1905-1907 рр. взяли участь у 2 збройних повстаннях, у 2 страйках та 2 мітингах, організованих заїжджими агітаторами. Припинення революційних заворушень на склозаводі пов'язане з його зупинкою – з 1 червня 1906 р. по 1 серпня 1907 р. Збитки за цей період становили 52157,40 руб. Проте завод в цей досить скрутний період було відремонтовано, закуплено нове устаткування, загальна вартість всього становила 477 тис. 270 руб. [115, арк. 33]. Більше працівники заводу до початку червня 1907 р. не піднімались на боротьбу з двох причин, а саме: через те що основні вимоги були

задоволені адміністрацією заводу та через загрозу залишитись без ресурсу на свята і ризику при новому працевлаштуванні [238, с. 49-53].

Після ремонтних робіт 1907 р. завод працював в 3 зміни на 1 ванній печі, так як друга залишалась на довготривалому ремонті. Потужність одної печі значно зросла – до 28392 пляшок на добу. Тому не було потреби в запуску іншої, так як і однієї було достатньо для виконання державного замовлення [121, арк. 2]. З кожним роком ці цифри зростали як і кількість працівників.

Основний штат в 1909 р. нараховував 218 чол., з них: 28 – жінки, а також 282 чол. – сезонні робітники і підлітки. Основний капітал Рокитнівського склозаводу становив 500 тис. руб., річне виробництво – 700 тис. руб. [19, с. 1340-1355]. Тобто спостерігається впродовж 7 років діяльності ріст основного капіталу на 100 тис. руб. Розподілений на 2000 акцій по 250 руб. кожна. Із зазначеної кількості акцій з червня 1902 по серпень 1909 р.

Петербурзький купець I гільдії Ю. Розенберг де-юре числився як акціонер Товариства – мав 1900 акцій на суму 475 000 руб. Де-факто був одноосібним власником Рокитнівського скляного заводу [107, арк. 340]. Загалом фінансове становище Ю. Розенберга відповідало наступній закономірності: чим кращими були справи на склозаводі, тим ближче розташовувалась його квартира до Зимового палацу та міністерства фінансів Російської імперії, у торговому відділі якого він мав офіс.

Розстрочка надана державою для виплати заборгованості по промислового податку разом з пенею Ю. Розенбергу надала можливість її повністю виплатити рівними платежами з 20 липня 1909 р. по 20 грудня 1912 р. Відповідно весь цей час він знаходився під заставою у держави тому постійно здійснювались ревізії скляного заводу [114, арк. 43].

Станом на 1909 р. скляний завод залишився в незмінному вигляді після реконструкції: дві склоплавильні печі з відповідними для вичинки пляшки верстаки, при ванній печі № 1 – 16 шт. і при ванній печі № 2 – 13 шт. Працювала ванна піч

№ 2 поки № 1 була на ремонті. В одному з приміщень склозаводу розташовувалась локомотив в 25 к. с. (18 кВт) та динамо-машина для подачі електроструму. Однак вони не діяли.

Згідно аналізу заводських книг було визначено продуктивність скляного заводу, який працював в 3 зміни по 8 годин. За добу на ванній печі № 1 в середньому виготовлялось продукції на суму 1200 руб., а на ванній печі № 2 – 1020 руб. Розрахунки зроблені на основі середніх договірних цін з казною за 1908 і 1909 рр. [121, арк. 7-7 зв.].

Російське акціонерне товариство на станції Охотніково щорічно відвантажувало і відправляло в Казенні винні склади близько 300 вагонів. З них щонайменше 50 вагонів у спеціальному пакуванні на платформах, інші – навалювалися в криті вагони. Станція для потреб скляного заводу виділила короткий магазинний шлях, на якому також здійснювались об'ємні погрузки лісоматеріалу іншими відправниками. У зв'язку з цим поставлений вагон скляного заводу постійно переміщався, чим робили неможливою правильну загрузку і до того ж невчасно, чим порушували терміни виконання державного замовлення. Окрім того неправильна погрузка призводила до збитків – бій скла від одного вагону становив 20-30 руб., в середньому від 6000 до 9000 руб. в рік.

Було вирішено для усунення цих незручностей було відведено в оренду ділянку землі (426-533 м) на смузі відчуження у 4 залізничної колії біля малого тупика, який було влаштовано за власні кошти таємного радника В. Охотнікова (див. додаток 12). На цій ділянці здійснювались погрузка і відвантаження продукції виключно склозаводу. За власний рахунок було виготовлено переносний, дерев'яний, на козлах міст, який приставлявся кожного разу до відкритих дверей вагону. Орендна плата за користування відведеною ділянкою сплачувалась щороку на начальника станції Охотніково [126, арк. 1-1 зв.]. Вона становила 114 руб. в рік, за перевірку вантажу сплачувалось 15 % від річної орендної плати [128, арк. 368]. Будівництву залізничної лінії, що сполучала станцію зі склозаводом сприяв дозвіл

В. Охотнікова. Ця лінія розташовувалась перпендикулярно лінії Київ-Ковель, між тартаком та Палацом Розенберга [125, арк. 2].

В 1911 р. на скляному заводу працювало 391 майстрів і робітників. Працювала ванні піч № 1, а ванна № 2 було розібрано для ремонту. Завод й надалі працював безперервно, крім святкових днів та під час проведення ремонтних робіт. В святкові дні не відбувалось бракування посуду. В 1911 р. скляним заводом було прийнято нове державне замовлення на виготовлення скляної пляшки ємністю $\frac{1}{4}$ відра – 140 тис. шт., $\frac{1}{20}$ відра – 1 млн. 465 тис. шт., $\frac{1}{40}$ відра – 3 млн. 500 тис. шт., про що свідчить збільшення обсягів виробництва, однак зменшення асортименту продукції. Воно пов'язане з потребами ринку. Найвища добова продуктивність $\frac{1}{4}$ –1300 шт., $\frac{1}{20}$ – 18 тис. шт., $\frac{1}{40}$ – 33 тис. шт. Ніяких робіт щодо розширення заводу не відбувалось і найближчим часом не передбачалось. Кредитів завод не потребував.

На кінець 1912 р. працювала велика плавильна піч № 1, а № 2 знаходилась в руїнах, для її ремонту був необхідний капітальний ремонт. Але керівництво заводу не здійснило його через можливий надлишок продукції у зв'язку з вводом її в експлуатацію. Для захисту працівників під час виробничого процесу почали використовувати перчатки через високу температуру склопляшки на виході.

Для виготовлення добової норми скло пляшки завод потребував 2,2 т крейди, 2,8 т сульфату, 0,5 т соди, 5,7 т кварцового піску та 3,27 т битого скла. Відповідно запасів станом на 30 жовтня 1912 р. вистачало для безперебійної роботи скляного заводу впродовж 8 днів – для виготовлення 626 400 шт. пляшок. У надлишку була тільки сода, якої вистачало на місяць. Порівняно з 1911 р. продуктивність зросла – на 26 тис. шт. (див. додаток 13), цьому сприяв ріст поставок для Варшавсько-Седлецького, Варшавського, Калісько-Петроковського, Пінського, Сувалкського акцизного управління [121, арк. 9-15 зв.].

У зв'язку з Першою світовою війною, Рокитнівський скляний завод у 1915 р. призупинив роботу. А з ним і 233 працівники [161, арк. 111]. Край став територією військових дій, а його колишнього директора К. Кампфа депортовано до Сибіру [72, р. 15-21]. Призупинення роботи заводу спричинив брак палива, розлад

залізничного сполучення. Війна внесла свої корективи у роботу заводчан і самого Рокитного. У вкрай важке становище склозавод 2 серпня 1914 р. поставив уряд, ухваливши постанову про припинення продажу горілки на період війни та про зосередження всього виробництва етилового спирту для технічних потреб фронту і медичних цілей [228, с. 110].

Новим директором після К. Кампфа В. Розенберг назначив Аарон Зондера, який до призначення на посаду разом з Моше Лівшиць продавали борошно в с. Рокитно. Він керував скляним заводом в 1914-1918 рр., який практично весь цей період не працював. Управляючий заводу А. Зондер під час перебування в м. Києві, був жорстоко побитий «денікінцями» і ледь не вмер. Друзі А. Зондера вмовляли його залишитись та отримати належне лікування, однак він вирішив негайно повернутись до Рокитного, адже там залишались без захисту його дружина та діти. Залізничне сполучення Київ-Ковель не функціонувало належним чином через війну, А. Зондеру знадобилось багато часу, щоб повернутись додому. В дорозі він захворів на грип й невдовзі помер.

Управляв після смерті брата Рокитнівським скляним заводом Давид Зондер [72, р. 15-20]. Після повалення режиму П. Скоропадського і відходом німецьких військ з Рокитного, увійшли загони Петлюри, які здійснили розправу над місцевим єврейським населенням. Першою жертвою був управляючий скляного заводу Д. Зондер, якого було розстріляно [59] за так звану експлуатацію працівників. За цей наклеп колишній директор склозаводу і один із перших поселенців поплатився життям [72, р. 25-28].

Згідно затвердженого статуту «Російського товариства скляних заводів», воно може припинити свою діяльність в зв'язку з закінченням строків контрактів або згідно рішення загального зібрання. Також припиняє свою діяльність через втрату 2/5 основного капіталу, який акціонери впродовж року з дня затвердження загальним зібранням звіту. У зв'язку з припиненням діяльності товариства створювалась ліквідаційна комісія з мінімум 3 осіб. Після завершення роботи комісії, повідомлявся міністр фінансів та акціонери про припинення діяльності

товариства. У випадках, не передбачених статутом, товариство підпорядковувалось загальному законодавству та правилам діяльності акціонерних товариств в Російській імперії. «Російське товариство скляних заводів» припинило своє існування у зв'язку з Декретом РНК від 28 червня 1918 р. Рокитнівський скляний завод було націоналізовано. Однак через нестабільну ситуацію, до встановлення нових кордонів, скляний завод залишався недіючим до 1921 р. [117, арк. 14 зв.-15].

Отже, створення підприємства в 1896 р. відбулось в руслі промислового розвитку Російської імперії. Саме підприємливість та хороші бізнесові зв'язки Ю. Розенберга дали можливість запустити нетипові містотворчі процеси на Волині завдяки залученню бельгійського капіталу, який був вирішальним у формуванні промислового середовища Рокитного на початковому етапі становлення робітничого поселення навколо підприємства. Реконструкція скляного заводу призвела до розширення виробництва, що напряду вплинуло на розширення поселення та росту його добробуту та інфраструктури.

2.3. Компанія заводів «Vitrum» та розвиток підприємства у міжвоєнний період (1921-1939 рр.)

Відповідно до Ризького мирного договору 1921 р. с. Рокитне, на землях якого знаходився скляний завод разом із робітничим поселенням, відійшли до Польщі. Це знаменувало новий період його розвитку в межах іншої держави.

Скориставшись політичними змінами, син Ю. Розенберга Володимир повернувся до Рокитного. Спільно з двома польськими офіцерами: генералом Остоєю Завадським та майором Станіславом Лещинським створили фірму «Лазар»: «Ла» – Лещинський, «За» – Завадський і «Ро» – Розенберг. Проте брак достатньої кількості коштів для відновлення роботи склозаводу зумовив банкрутство підприємства ще до відкриття. Дану ситуацію змодельовав В. Розенберг, який, будучи людиною хитрою та підступною, обдурив своїх компаньонів, привласнивши кредитні кошти. Обіцяних «дивідендів» співласники так і не отримали, тому було

прийнято рішення продати завод. Однак ці «горе-компаньйони», знову ж таки завдяки В. Розенбергу, кожен по своєму, увійшли в історію Рокитного: на честь генерала О. Завадського було названо одну з вулиць міста, а майор С. Лещинський, який так і не зміг змиритися із банкрутством, у нього стався інфаркт, помер та віднайшов вічний спокій на військовому цвинтарі [59]. Зрештою підприємство легко дістається Юдку Ешелю Фланцрайху та Зигмунту Рінгельблюму Ренглевському (див. додаток 18) з Варшави [237, с. 119-130].

Створена в 1921 р. Асоціація скляних заводів Польщі (Związek Hut Szklanych w Polsce) презентувала польську скляну промисловість, регулювала відносини між роботодавцями та працівниками на основі взаємної згоди та чинного законодавства. Водночас ZHSP стежила за дотриманням професійної етики в промисловості та торгівлі членами асоціації. Її підприємства були поділені на групи: А – виготовлення листового будівельного та декоративного скла, в тому числі й художнього; В – столове та галантерейне скло; С – скляна пляшка. Вся продукція була високої якості, пивна пляшка конкурувала з чеською та німецькою. Крім того виготовлялись флакони для парфумів та посуд для лабораторій.

Станом на 1922 р. в Асоціації налічувалось 48 підприємств [74]. Цього ж року було засновано «Торгово-промисловий дім «Vitrum» Рінгельблюма і Фланцрайха». Одночасно компанія володіла скляними заводами у Воломіні, Вільно, Пінську й Рокитному. Офіс власників – Ю. Фланцрайха та З. Ренглевського знаходився у Варшаві по вул. Орла, 6 [58]. «Vitrum» входив одночасно до групи А та С, так як виготовлялось віконне скло для Польської державної залізниці (Polskie Koleje Państwowe) та скляна пляшка для Державної винної монополії (Państwowy Monopol Spirytusowy) [255, s. 26-32].

Рокитнівський скляний завод, який придбав «Vitrum», знаходився в прикордонній зоні, тому нові власники підприємства зіткнулися з проблемою великої плинності кадрів. Цьому сприяло й систематичне порушення радянсько-польського кордону з обох сторін впродовж усього міжвоєнного періоду. Серед працівників заводу, першими, хто перетнув державний кордон з метою отримання

кращої роботи і умов життя, ніж в Радянській Росії були: Йозеф Лабадзинський, Ян Міхелюс, Альдон Штер, Адам Дилевич та брати Ліперти. Потрібно зазначити, що число порушників кордону Польщі в 5 разів перевищувала кількість втікачів до СРСР. Це пояснювалося тим, що в Радянському Союзі більшість підприємств не працювала. Як результат, спостерігалася наступна тенденція: до новоствореної Польщі почали повертатися польські інженерно-технічні працівники та всі ті, хто шукав заробітку у зв'язку із тотальним безробіттям в СРСР.

Першим директором Рокитнівського заводу «Vitrum» став перебіжчик радянсько-польського кордону, інженер Станіслав Лейзерович (1922-1924 рр.). Він працював конструктором на заводі в м. Лисичанськ, який після Жовтневого перевороту був закритий. Тривалий час у Польщі С. Лейзерович не міг знайти собі роботу, аж поки його не запросили до Рокитного та очолити відновлений скляний завод. Однак довгою та плідною дану співпрацю важко назвати. Інженер не був задоволений своєю діяльністю, адже «Vitrum» не йшов на діалог з ним щодо впровадження інновацій, яких потребувало підприємство. Впродовж 2 років на займаній посаді, він в основному займався технологічними та технічними розрахунками, а також пошуком способів збільшення експлуатації працівників і відповідно доходів для власників.

Незважаючи на це, впродовж 1922-1926 рр., здійснено реконструкцію заводу. Вона була мінімальною, адже нестабільна економічна ситуація в країні не викликала довіри з боку підприємців, не говорячи про іноземні капіталовкладення [59]. У 1924 р. зі зміною назви компанії на «Промислові підприємства «Vitrum» [58], було призначено нового директора Рокитнівського скляного заводу – інженера Порєбського. Він приїхав разом із сім'єю з Петрограду [59].

До складу Торгово-промислової палати Польщі впродовж 1925-1930 рр. належало 113 скляних заводів. Відомості за період з 1919-1924 рр. – відсутні. Всього діючих нараховувалося 84 підприємства, з них: 12 – тимчасово не діяли, а робота 17 взагалі була зупинена. Річна зайнятість постійних і сезонних працівників в скляній промисловості становила 16-17 000 чол. Скляні вироби виготовлялись майже всіх

видів, яких потребував ринок. 30-40 % припадало на експорт. Починаючи з 1926 р., його доля постійно зменшувалась: від 2330 і до 1570 т скла в 1927 р. [255, s. 26-32].

Баланс торгівлі склом за обсягами імпорту та експорту перебував у 1926 р. майже в рівновазі, та був, як правило, більш-менш збалансованим. Експорт польського скла на початку 1927 р. становив 1570 т на місяць, проте, він постійно зменшувався. Наприкінці того ж року ця цифра сягла 176 т. У той же час імпорт іноземного скла збільшувався і в цей період становив 600 т на місяць [74].

Найбільшим попитом користувалось листове будівельне та декоративне (кольорове й художнє) скло [255, s. 26-32], що стало поштовхом для отримання варшавськими власниками «Vitrum» 18 вересня 1926 р. першого патенту на виробництво скляної продукції. Другий патент, зареєстрований 20 квітня 1927 р., засвідчив право на виготовлення широкого асортименту скловиробів [81]. Склозавод працював з невеликими перервами, під час яких проводилися ремонтні роботи. Заробітки склоробів були доволі високими, а ціни на продовольство, зокрема, м'ясо – низькі. Підприємство й надалі залишалось центром життя та суспільної стабілізації Рокитного, яке отримало в цьому році статус міста.

У 1929 р. в Польщі нараховувалось 74 скляних заводи, з яких: 6 – не діяли та ще 6 не входили до складу ZHSP. Обсяг виробництва скляної промисловості Польщі в цей період перетнув позначку 110 млн. злотих при збільшенні залучених працівників до 16500 осіб. У 1929 р. випуск готової продукції, в порівнянні з довоєнними показниками, та незважаючи на сильну конкуренцію з боку підприємств Німеччини, Чехословаччини, Бельгії та Франції, було збільшено вдвічі. Вищезазначені показники свідчать про те, що виробництво на скляних заводах зростало, хоч і повільно, але з наростаючою прогресією.

У 1929 р. ZHSP долучилась до організації Загальної національної виставки в м. Познань (Powszechna Wystawa Krajowa w Poznaniu), де було представлено скляну галузь Польщі, а кращі з кращих були удостоєні нагород. Варто зазначити, що серед чотирьох скляних заводів «Промислових підприємств «Vitrum» лише рокитнівський отримав велику срібну медаль за виготовлену продукцію. До речі, окрім вирішення організаційних питань, Асоціацією були виділені кошти для будівництва

павільйону, яке виявилось проблематичним у фінансовому та будівельному планах [74]. Ще одна виставка, на якій демонструвалася продукція скляного заводу «Vitrum» в Рокитному, була організована Банком національного господарства Польщі. На Будівельній виставці в Варшаві, 29 травня 1935 р., виставлялося віконне скло, виготовлене ручним способом [70, s. 7].

Наприкінці 1929 р. спостерігається різке зниження попиту на віконне скло, а згодом і на скляну пляшку. А це, в свою чергу, вплинуло на державне замовлення та ріст безробіття по всій країні. Станом на 22 лютого 1930 р. кількість незайнятого населення в скляній промисловості становила 1260 чол. За тиждень цей показник зріс на 121 особу. Загальна кількість безробітних у Волинському воєводстві становила 2234 чол. [95, арк. 10]. Ці дані дають можливість стверджувати, що криза скляної промисловості торкнулась і цього регіону. Крім цього, її поглибленню сприяло зменшення споживання монопольних виборів впродовж 1929-1930 рр. – до 159214,29 л, що в грошовому еквіваленті становило 1 млн. 625 тис. 344 злотих. Потрібно зазначити, що ситуація впродовж 1930-1931 рр. дещо покращилась: обсяги споживання збільшилися на 18393,59 л, відповідно на суму 276 783 злотих. Однак попит на горілку вищого гатунку був досить низьким [89, арк. 2].

Світова економічна криза вплинула як на зовнішній, так і на внутрішній ринок скляної галузі Польщі. Тому урядова політика зводилась до централізації останньої шляхом об'єднання, що позитивно вплинуло на її розвиток в цілому. Крім того, обсяги виробництва збільшилися із введенням повної заборони на імпорт скла з Німеччини.

Через рік подальший прогрес був зупинений. Оскільки, Польща скасувала підвищену ставку валоризації на 30 %, довівши ці показники до рівня, які не надавали можливості захистити своїх скловиробників від конкурентів, зокрема, чехів. З того часу імпорт чехословацького скла демонстрував сильну тенденцію зростання. Досягнувши рекордної кількості в 1929 р., за обсягом експорту серед іноземних конкурентів на польському ринку, він тим самим створив бар'єр для подальшого розвитку склозаводів Польщі.

Для скляної промисловості 1930 р. став початком економічної кризи. З 84 діючих скляних заводів фактично працювало 35, з виробничою потужністю, яка не перевищувала 40 %. Ріст цін на паливо та основну сировину, низька купівельної спроможності населення призвела до зниження обсягів виробництва скляної продукції.

В умовах прогресуючого спаду виробництва та зменшення частки експорту, на ринку конкурентоспроможними залишались лише великі скляні заводи, які мали державні замовлення та ті, на яких, в свою чергу, доводилось застосовувати непопулярні рішення, зокрема: проводити зменшення штатної кількості працівників, зниження заробітної плати та замороження цін на вироблену продукцію. Дана ситуація викликала на промислових підприємствах галузі незадоволення серед робітників та стала основною причиною організації й проведення страйків [255, s. 26-32].

Однак скляний завод «Vitrum» в Рокитному, в порівнянні з іншими, працював досить стабільно. Він перебував під особистим протекторатом власників підприємства, які у досить складні для склозаводу періоди, особисто контролювали виробництво. Для прикладу, роботу склозаводу компанії в Воломіні просто зупинили. В 1932 р. річний обсяг виробництва скляного заводу «Vitrum» в Воломіні становив лише 8 частину обігу скляного заводу в Рокитному. Згідно даних торгових книг він становив 1 млн. 735 тис. 51 злотих, а у 1933 р. прослідковується незначне зменшення – до 1 млн. 334 тис. 305 злотих [87, арк. 40]. Крім того, З. Ренглевський був постійним членом Ради ZHSP, очолював секції по виготовленню віконного скла та скло пляшки, комісію зі скарг та представляв скляну галузь на міжнародному рівні, зокрема, на Міжнародній конференції в Женеві [76].

Незважаючи на кризову ситуації в цілому, скловиробники не припиняли працювати над вдосконаленням своєї продукції і навіть започатковували випуск абсолютно нової: скло для термосів, капсули для неонових ламп, пробірки, хімічний посуд, стійкий до перепадів температури, колби, реторти, лабораторні склянки.

У 1930 р. було експортовано 1,759 т готової продукції на суму 1854 тис. злотих, в 1931 р. – 1,274 т загальною вартістю в 1437 тис. злотих, у 1932 р.

– 1,375 т, вартістю в 1652 тис. злотих, та в 1933 р. спостерігалось падіння експорту до 1,018 т, що в злотих становила 1374 тис. Польські скляні вироби експортувались до 23 країн Європи, Азії, Африки та Америки. Слід зазначити, що ціни, отримані на зовнішніх ринках були низькі і не завжди покривали витрати. Проте, скловиробники йшли на такі поступки через скорочення попиту на внутрішньому ринку [75].

Щодо зберігання скляної продукції, то існували певні стандарти, дотримання яких контролювала ревізійна комісія ZHSP. Готова продукція на склозаводі в Рокитному зберігалась у дерев'яних складських приміщеннях (див. додаток 23), критих соломною, частина деяких взагалі була без даху. В таких складах можна було зберігати склопляшку різної ємності, щонайменше 4 млн. шт. (див. додаток 21). Якість виготовленої продукції засвідчувала ревізійна комісія безпосередньо. Брак продукції не перевищував 2 %: скляна пляшка ємністю 1 і 0,25 л – 1-1,2 %, а 0,5 л – 4 %. Таким чином, для скляного заводу «Vitrum» в Рокитному був встановлений середній оптимальний % браку – 6,5 %. Для виготовленої продукції – 4,5 % та 2 %, під час навантаження і транспортування відповідно. Дані ревізії проводились щомісячно в присутності директора, або представника адміністрації, власників заводу, у вищезазначеному випадку, зокрема, такою особою був особисто один із власників – Ю. Фланцрайх.

Найбільшим попитом на ринку скловиробів користувались пляшки ємністю 0,5 л, а 1 л і 0,25 л були рівноцінно популярні. В зв'язку з економічною кризою відвантаження продукції для задоволення потреб PMS стала мінімальною, в порівнянні з існуючими потужностями скляного заводу, пляшки в основному накопичувались на складах. Наприклад, станом на 13 листопада 1930 р. для реалізації було підготовлено 61625 шт. (1 л; 0,5 л; 0,25 л), при цьому на складі зберігалось 3 млн. 949 тис. 184 шт. скляної пляшки.

За результатами перевірки від 2 червня 1932 р. на складах знаходилось 680 тис. шт скляної пляшки, з яких: 1 л – 97 тис. шт., 0,5 л – 223 тис. шт., 0,25 л – 360 тис. шт. 83 % готової продукції вдалося реалізувати, що зберігалась на складі впродовж кризи [91, арк. 14].

Новим директором скляного заводу «Vitrum» в Рокитному став Броніслав Степінський (див. додаток 24), який був фахівцем даної галузі, знав кілька мов. Все це допомагало йому в заключенні різного роду угод та контрактів. Саме за його управління підприємству вдалось міцно закріпити свої позиції на міжнародному ринку. Крім того Б. Степінський за походженням був польським дворянином, що з ентузіазмом сприйняв робочий люд (переважно поляки), адже до цього директорами могли бути лише євреї. Новопризначений директор, на відміну від своїх попередників, «не знав» про економію на підприємстві, тому майже одразу після призначення, здійснив кілька дорогих покупок. Серед яких був новий екіпаж, на якому він любляв ганяти по місту [59].

У 1933 р. річний обсяг виготовлення склопляшки становив 282 тис. 221 злотих, що на 49 % менше, ніж у 1932 р. Експорт зменшився в 2,5 рази, в порівнянні з 1932 р. Грошові надходження від реалізації віконного скла залишилися майже без змін: 1 млн. 067 тис. 596 злотих в 1933 р., проти 1 млн. 146 тис. 616 злотих в 1932 р. – всього на 7 %.

В свою чергу продаж алкогольної продукції PMS збільшився на 9,37 % в 1933 р. та становив відповідно 133 тис. 312 л, проти 120 тис. 818 л у 1932 р. Ріст споживання та отримання надприбутків від продажу горілки пояснювався введенням так званих «соток» (100 мл), які зробили можливим реалізацію найдешевшої горілки. Проте це стало показником не зростання заробітної плати або процвітання, а кризою робітничого класу [87, арк. 39-41]. Лікоро-горілчані вироби розливались в нові пляшки, виготовлені на скляних заводах, а також в пляшки багаторазового використання [90, арк. 1].

Політика «повторного використання» скляної пляшки Винною монополією призвела до скорочення замовлень. У 1933 р. разом із спиртними напоями було продано близько 26 200 т пляшок різної ємності та придбано близько 26 500 т нових, але вже у 1934 р. відповідно було реалізовано близько 26 500 т пляшок, та лише 22 850 т нових. Ще нижчими ці показники були в 1935 р.: 28 000 т проти 21 000.

Продаж монопольних пляшок у 1935 р., в порівнянні з 1934 р., зменшився приблизно на 6 %, а у 1933 р. – приблизно на 20 %. Середня ціна скла також була значно занижена, оскільки, в 1933 р. вона становила 51,4 гроша за 1 кг, у 1934 р. – 47,6 гроша, а у 1935 р. – лише 39,8 гроша.

Пивні пляшки також в цей період не користувались попитом, про що свідчить падіння цін: у 1933 р. 1 пивна пляшка ємністю 0,5 л з бурштинового скла в середньому вартувала 40 грошів, у 1934 р. – 22 гроши, а у 1935 р. вона впала до 21. За вживану пляшку на спеціальних приймальних пунктах платили 18,5 гроша. Незалежно від зниження цін, продажі пивної пляшки не зросли: в 1935 р., в порівнянні з 1934 р., було зафіксовано зменшення приблизно на 40 % [76].

Дані показники свідчать про зниження обсягів виробництва скляного заводу «Vitrum» в Рокитному у зв'язку з великою конкуренцією серед скляних заводів Польщі. Попри високу якість продукції та багаторічний досвід, із механізацією виробничого процесу боротись було майже нереально. Першим кроком стало зниження вартості продукції, після чого керівництво скляного заводу «Vitrum» в Рокитному вирішило зменшити заробітну плату робітників на 20 % [97, арк. 1].

Головними причинами кризового становища на склозаводі «Vitrum» в Рокитному стали: нерентабельність продукції та заміна ручної праці машинною на підприємствах конкурентів. Прихильне ставлення власників, Ю. Фланцрайха та З. Ренглевського, в черговий раз стало визначальним під час вирішення досить критичної для підприємства ситуації. Між керівництвом та профспілкою заводу велись довготривалі перемовини щодо подальшої долі склозаводу «Vitrum» в Рокитному.

Наприкінці 1933 р. виникла надзвичайно несприятлива ситуація для заводів, які виготовляли скляні пляшки для Монополії державних спиртних напоїв Польщі, а саме: в останньому кварталі 1933 р. дирекція PMS збільшила асигнування на постачання монопольних пляшок з метою скасування договорів, укладених зі скляними заводами впродовж 1928-1929 рр.

У той же час, дирекція PMS оголосила тендер серед склозаводів на постачання 600 тис. пляшок до 13 листопада 1933 р. з подальшим не підписанням договорів. Це загрожувало повною зупинкою 18 скляних заводів ZHSP, які працювали виключно на Монополію, та стало б причиною звільнення близько 5000 робітників, або понад 50 % від загальної кількості робітників, зайнятих у скляній промисловості [75].

Беручи до уваги всю складність ситуації, потрібно зазначити, що власникам склозаводу «Vitrum» в Рокитному вигідніше було б просто закрити підприємство на ремонт [59] та сплатити неустойку державі за невиконане замовлення, ніж утримувати на плаву завод під час кризи та 475 працівників. Крім того склоплавильна піч дійсно потребувала негайного ремонту, який передбачалось здійснити впродовж 2-3 місяців [97, арк. 1]. У перемовинах брав участь і ксьондз Бруно Виробіш, який мав досить великий вплив на працівників, а також був досить авторитетною постаттю у владних структурах. Його промова на загальному зібранні колективу «Vitrum» в Рокитному стала вирішальною. Робітники заради збереження склозаводу й стабільного заробітку усвідомлено пішли на зменшення на 20 % своєї заробітної плати, починаючи з 28 січня 1933 р. Робота на підприємстві продовжилась у звичному режимі [59].

У ніч з 4 на 5 грудня 1933 р. скляний завод «Vitrum» в Рокитному повністю згорів, а 475 робітників стали безробітними [87, арк. 39]. Колишній заступник пожежної дружини Єжи Дітковський, будучи безпосереднім свідком надзвичайної ситуації на підприємстві, констатував, що о 22.10 пожежа на склозаводі перебувала на 3 етапі складності [59]: температура всередині приміщення сягала 250-300 °С, вогонь поширювався вже не по поверхні, а через дірки [232, с. 17].

В цей час полум'я охопило дах над ванною піччю повною скломаси та заповнила весь об'єм виробничого приміщення склозаводу, навіть найвправніша пожежна одиниця не змогла б нічого вдіяти. Адже тривалість горіння тривала 6-9 хв, паралельно з руйнуванням склепіння приміщення. Через 8 хв після оголошення сигналу «тривога», заводська пожежна дружина намагалась приборкати вогонь, однак бочки з водою майже одразу перекинулись з несправного воза, на

якому вони були привезені. Тому було прийнято рішення рятувати продукцію та вцілілі приміщення, обладнання.

Тільки через 11 хв на пожежу з'явилась спочатку міська добровільна пожежна дружина (очолював Станіслав Бартольд), а за нею військова пожежна бригада 18 батальйону КОП «Рокитне». Пожежники приїхали на возах, які передували сучасним машинам – їх називали кінно-бочковим ходом. Дах впав, а це означало, що скляна маса була більше не придатна для виготовлення продукції, в подальшому її «спустили». Внаслідок пожежі від скляного заводу залишились лише цегляні кладки та димова труба. Склади, стайню та приміщення адміністрації скляного заводу вдалось врятувати, частково машинне відділення та механічний відділ.

Офіційною причиною пожежі стало займання склепіння даху від ванної печі. Така версія влаштувала власників скляного заводу, проте у робітників на цей рахунок існувала своя думка. Пожежа, як форс-мажор, звільняла «Промислові підприємства «Vitrum» від штрафних виплат PMS, передбачених за невиконання державного замовлення. Головний бонус – страхові виплати, завдяки яким вдалось відбудувати підприємство відповідно зразкам і вимогам сучасної техніки (див. додаток 19). Зокрема, котельню було переведено на тверде паливо – вугілля. Таку схему проведення реконструкцій в свій час успішно використовував Ю. Розенберг. Дані обладнання досить успішно «перезапускали» виробництво (див. додаток 20). Дешева робоча сила та низькі ціни на будівельні матеріали в умовах кризи прискорили процес відбудови підприємства. Наступного дня після пожежі з Варшави прибув один із власників – З. Ренглевський. Він пообіцяв працівникам, які займались розчищенням території, не зважаючи на кризу, відбудувати скляний завод [59].

Загалом 1933 р. став для Польщі адаптивним періодом економічного життя завдяки менш складній структурі, без зайвих потрясінь до нових умов, створених кризою. Цьому сприяла надзвичайно обережна політика уряду, керована занепокоєнням щодо розвитку внутрішньої капіталізації та збереженням здорового грошово-кредитного апарату та прагненням з початку кризи якомога швидше скорегувати ціни до змінених економічних умов. Процес зниження собівартості продукції, а отже, відновлення прибутковості підприємств досяг значного прогресу,

що дозволило окремим виробничим цехам поступово відновлювати власний оборотний капітал.

Спад виробництва, який розпочався в 1930 р. призвів до падіння показників: з 96,3 тис. т скла до 77,7 тис. в 1931 р., відповідно в 1932 р. – 48,5 тис. т. Починаючи з 1933 р. простежується незначне покращення – збільшення до 50,1 тис. т скла.

Впродовж 1931-1933 рр., в період кризи, Асоціація скляних заводів Польщі активно займалась питаннями експорту, вела боротьбу з надмірним імпортом, ініціювала виробництво виробів, які раніше не випускалися в країні, піднімала митні та договірні питання, домагалась зниження цін на сировину: соду та вугілля, а також на послуги залізничного транспорту. Зокрема, було підписано Угоду з Промисловими підприємствами Сольвей (Solvay) щодо ексклюзивного продажу соди для всієї скляної промисловості. Гостро стояло питання нездорової конкуренції, яка руйнувала скляну промисловість. У відділі виробництва віконного скла з вищезазначеного питання було досягнуто певної згоди, але зусилля щодо отримання будь-яких домовленостей в інших галузях були марними. У жовтні 1933 р. за ініціативи ZHSP в міністерстві промисловості та торгівлі Польщі було скликано спільну нараду представників скляно-керамічної промисловості, а також шамотних вогнетривких виробів для обговорення можливості заміни іноземних вогнетривів вітчизняними [75], яке в подальшому оптимізувала виробничий процес.

Період 1934-1938 рр. можна назвати періодом стабілізації роботи склозаводу «Vitrum» в Рокитному. В цей час істотно зросли обсяги виробленої продукції в порівнянні з 1933 р. в 1,5 рази, 70,7 тис. т – в 1934 р. та 113,3 тис. т – в 1938 р. [255, s. 26-32]. Починаючи з 1934 р., в компанії відбувся ребрендинг: окрім віконного скла, скляної пляшки, банок, бутлів та ємностей для бродіння на склозаводі «Vitrum» в Рокитному почали виготовляти скляні наперстки [82].

У березні 1935 р. контракт між механізованими скляними заводами та тими, що виготовляли листові скло вручну, був розірваний. З того часу почалася боротьба за ринок і споживача. Ціни на скляну продукцію все падали і опускалися нижче собівартості, і, як результат: скляні заводи, де використовувалась ручна праця

припиняли свою роботу. У 1935 р., в порівнянні з 1934 р., впала ціна за 1 кг скла – від 42,2 до 34,8 гроша (див. додаток 22). Порівняно з 1928 р. впала ціна в 1935 р. за 1 м² листового скла з 4,2 злотих до 2,16 злотих. Незважаючи на значне зниження цін, все одно, високими залишались по всій країні показники надлишкової продукції, розміщеної на складах підприємств. Цьому сприяла значна кількість імпортованого скла з Німеччини, Бельгії та Чехословаччини, яка перевищувала польський експорт. У звітному році загальна кількість виробленого вагового скла залишилася на колишньому рівні, як і в попередньому році, тоді як ціна, завдяки подальшому зниженню цін, зменшилась на 4 млн. 618 тис. злотих, тобто приблизно на 13 %.

Безробіття в скляній галузі, починаючи з 1935 р., зменшилося на 702 робітники, тобто на 6,4 %. Зростання зайнятості пояснюється тимчасовим запуском більшої кількості скляних заводів, які були закриті надовго [76]. На скляному заводі «Vitrum» в Рокитному у 1935 р. працювало 400 працівників. За 11 місяців було вироблено продукції на загальну суму 665 тис. 359 злотих. Потрібно зазначити, що це в порівнянні з 1934 р. (1 млн. 294 тис. 024 злотих) вдвічі менше, що пояснюється частковим призупиненням роботи скляного заводу із-за відсутності замовлень від PMS та значного падіння цін на скло [88, арк. 54].

У країні спостерігалась наступна тенденція: будівництво нових об'єктів скляної промисловості, а також закриття діючих на тривалий період часу. Згідно зі статистичними даними, в 1935 р. у Польщі було зареєстровано 128 скляних заводів. Профспілка ZHSP розпочала реєстрацію всіх підприємств галузі за допомогою перевірок на місцях. Проте, як з'ясувалось, переважна кількість зареєстрованих об'єктів існували лише на папері. В ході перевірок було виявлено наступне: станом на 1935 р. в країні в експлуатації перебувало 61 підприємство, з них: 37 входили до ZHSP, а інші 24 вважались «дикими».

Асоціація займалась також питаннями, не пов'язаними із промисловістю і реалізацією виготовленої продукції, а саме: брала участь у будівництві Музею техніки і промисловості у Варшаві. На вищезазначені потреби було пожертвовано

6000 м² віконного скла товщиною 2 мм та 6000 м² напівдзеркального скла – в 4 мм. Надати дані про наявну продукцію зобов'язали підприємства ZHSP, які спеціалізувались на виробництві вищезазначеного виду скла – 13 скляних заводів, серед яких був і скляний завод «Vitrum» в Рокитному.

На прохання Ради ZHSP було виділено 1000 злотих на зведення Кургану маршала Юзефа Пілсудського в Кракові, а також на будівництво пам'ятника в Варшаві від імені підприємств галузі спільно з Центральним союзом польської промисловості [76].

У 1936 р. відбулося помітне покращення світової економічної ситуації. Завдяки пожвавленню інвестицій та збільшенню озброєння майже у всіх країнах світу, росту виробництва та торгівлі товарами. Крім того зріс попит на промислову сировину та продовольчі товари через вичерпання запасів попередніх років із одночасним зростанням цін. Це все позитивно вплинуло на стан грошових ринків.

На фоні загального економічного піднесення становище скляної промисловості Польщі відзначалося незначним покращенням і заворушеннями, спричиненими хвилею страйків робітників. У 1936 р. загальна кількість виробленого скла залишилася майже на рівні з попереднім роком, при цьому приріст склав лише 2,5 долара. Вартість виробленого скла не сильно коливалася, і ціни були більш-менш врівноважені в порівнянні з цінами 1935 р. Продаж скляних виробів збільшився на 9 184 т, тобто приблизно на 13 %.

У 1936 р. працювали 3 механізовані скляні заводи, які виготовляли листове скло товщиною від 2 до 10 мм, а в перервах – 3 види скляної продукції, виробленої вручну, зокрема: видувне скло товщиною від 2-3 мм. Загальний обсяг виробництва листового скла у звітному році склав 25 534 т, в порівнянні з 1935 р. – 25 971 т, тобто зменшився на 437 т. Ціни продажу не показали тенденції до зростання. Діючі склозаводи працювали лише на 60 % від їх виробничої потужності, що було зумовлено збільшенням імпорту листового скла з-за кордону [77].

Через відсутність державних замовлень на склопляшку, наприкінці березня 1936 р., дирекція скляного заводу «Vitrum» а Рокитному була змушена закрити виробничий цех та звільнити 50 % робітників – 300 чоловік, починаючи з квітня 1936 р. Із телефонної розмови з дирекцією «Vitrum» в Рокитному стало відомо, що працівники скляного заводу покинули свої робочі місця та розпочали страйк, який тривав до 15 травня 1936 р. [100, арк. 4-7].

Виробництво скляної пляшки для спиртних напоїв напряму залежало від PMS. Помітні покращення в галузі, а також припинення страйку на скляному заводі «Vitrum» в Рокитному, були спричинені скасуванням Указу від 30 березня 1934 р. міністром фінансів Польщі, який передбачав подальшу заборону на купівлю вживаної скляної пляшки та її повторне використання. В свою чергу, пожвавилось виробництво, працевлаштовано безробітних, які потрапили до цих лав передусім через впровадження даного Указу в 1934 р.

При цьому вдалось зберегти робочі місця, а також сам скляний завод в м. Рокитне, адже четвертий завод в Пінську, який входив до «Промислових Підприємств «Vitrum» припинив назавжди своє існування у зв'язку з політикою PMS. Незважаючи на стабілізацію, ціни на скляну пляшку, в порівнянні з 1935 р., впали. Загалом у 1936 р. вироблено 32 213 т готової продукції для спиртних напоїв на суму 10 млн. 885 тис. злотих. Виготовлено пляшок для вина, горілки, лимонадів та інших 826 т на суму 333 200 злотих, однак реалізовано всього 83 %, тобто 689 т на суму 285 027 злотих. Продажі в поточному році скоротилися стосовно виробництва. Бутлів та ємностей для бродіння вироблено 840 т на суму 268 200 злотих, та реалізовано на суму 264 877 злотих 833 т.

Безробіття у скляній промисловості значно зменшилося, на 22 % в порівнянні з 1935 р., тобто в галузі, в поточному році, безробітні – відсутні. Збільшення зайнятості, до 14 496 робітників, було спричинено не тільки економічним пожвавленням, а й внаслідок запуску декількох скляних заводів, які не працювали тривалий час. Спостерігалась і тенденція, що охопила майже всі заводи ZHSP, та полягала в браці професіоналів. Загалом, в групі А було задіяно 7 %, групі В – 48 %, групі С – 45 % всіх працівників скляної промисловості ZHSP Польщі.

Незважаючи на значні зусилля, експорт у 1936 р. знизився на 17 %, в порівнянні з 1935 р., на 41 % – з 1934 р., та на 48 % – у 1933 р. Середня ціна за 1 кг експортованого скла, що в 1934 та 1935 рр. була на рівні 1,24 злотих, у 1936 р. збільшилася до 1,66 злотих, приблизно на 33 %. Негативні тенденції в експорті були безпосередньо пов'язані з нестабільністю на міжнародній арені. Так, зокрема, арабське повстання в Палестині призвело до скорочення експорту польського скла: з 163 до 63 т, девальвація чеської крони зумовила неспроможність польського злотого конкурувати на місцевому ринку. Крім того, експорт скляних виробів зменшився й до Північної Африки, Австрії, Бельгії, Єгипту, Франції, Румунії та Сирії. Слід відмітити, що експорт скляних виробів збільшився лише до Англії, Канади, США, Швейцарії.

У 1936 р. встановлено експортні відносини з Південно-Африканським Союзом, Панамою, Мальтою, Цейлоном та Сальвадором. Албанський ринок, на якому вперше було започатковано комерційні відносини: замовлення в 1936 р. склали 7 т на загальну суму 4 тис. злотих. Кілька разів польська скляна промисловість намагалась завоювати британсько-індійський ринок. На жаль, це виявилось абсолютно неможливим, оскільки, він був повністю під юрисдикцією японських виробників. Ціни на готову продукцію яких, були настільки низькими, що унеможлилювали успіх польської продукції.

Кількість імпорту з Бельгії, Чехословаччини та Німеччини збільшився на 230 т, в порівнянні з 1935 р., але значно зменшився у своїй вартості. Загальний імпорт скла до Польщі у 1936 р. склав 1,902 т (порівняно 1772 т у 1935 р.), вартість якого становила 3139 тис. злотих (1935 р. – 3177 тис. злотих). Ціни на внутрішньому ринку продовжували знижуватися, а витрати на робочу силу та сировину зростати. Все це означало, що більшість скляних заводів лише зводили кінці з кінцями, і далеко не всі могли отримати хороший прибуток від експорту, який тенденційно зменшувався. У 1936 р. до ZHSP входило 64 скляних заводи, з них: 27 спеціалізувалось на виготовленні скляної пляшки для потреб PMS, 6 – на

виробництві віконного скла, а найбільше підприємств (31) виготовляли біле скло [76].

У 1935 р. представники ZHSP Вітольд Смуєвський та З. Ренглевський брали участь у 19-й сесії Міжнародної конференції праці в Женеві від імені роботодавців скляної промисловості як експерти щодо впровадження 40-годинного робочого тижня на заводах по виготовленню скляної пляшки. За підсумками роботи якої, 22 червня 1935 р. було прийнято Конвенцію, яка передбачала скорочення тривалості робочого тижня з подальшим запровадженням у всіх категоріях зайнятості [76].

До розгляду сеймом Акту про колективні трудові договори, було прийнято рішення ZHSP продовжувати підготовку матеріалів окремими галузевими групами скляної промисловості, і в той же час рекомендовано не укладати угоди з робітниками окремих скляних заводів без узгодження змісту цих угод із ZHSP. Було створено відповідні комісії, які займалися розробкою колективних договорів з робітниками: група В (біле скло): Р. Христман, З. Совінський та Б. Столега, група А (віконне скло) мала дві підгрупи, перша – заводи, де використовувалась ручна праця – З. Ренглевський, Й. Шільберштейн; друга – механізовані заводи – Р. Христман та В. Смиєвський. До групи С (склопляшка) увійшли Д. Хазан, Й. Лапідус і З. Ренглевський.

На початку липня 1936 р. Центральна профспілка робітників хімічної промисловості Республіки Польща звернулася до ZHSP з проханням запланувати конференцію на кінець липня щодо укладення колективного договору для всієї скляної промисловості, яким буде регламентовано скорочення робочого часу, збільшення заробітної плати, зміни існуючих умов праці і т. д. Приблизно через два тижні делегати профспілки виступили з проектом колективного договору та пропозицією подальшого проведення конференції з вищезазначеного питання.

Перша конференція відбулася 14 листопада 1936 р. між представниками секції з виготовлення монопольної пляшки (група С) та представниками ZHSP з одного

боку, та представниками спілок робітників з іншого: Центральної профспілки працівників хімічної промисловості Польщі та Асоціацією профспілок (ZZZ).

Ця конференція не принесла жодних результатів, тому що представники вищезазначених профспілкових асоціацій не погодились проводити спільну конференцію з працівниками скляної промисловості групи С одночасно, тому Рада ZHSP прийняла рішення обговорити колективний договір з кожною профспілкою окремо [76]. Однак серед підприємств скляної промисловості почали поширюватись листівки, підготовлені ZZZ із закликом розпочати боротьбу представників даної галузі за свої права та свободи, взявши на озброєння положення колективного договору. З підписанням якого передбачалось врегулювати виробничі, соціальні, трудові відносини. Скляна промисловість потребувала реальних змін, а саме: скорочення робочого часу до 6 годин; юридичного визнання робітничих об'єднань; визначення гарантованого мінімального заробітку; запровадження єдиної процентної ставки; зміни системи оплати виплат майстрам та іншим працівникам скляних заводів; організації прийому скла в «обмінних пунктах» або конторі заводу; нормалізації видачі робітничих інструментів.

Повітовий староста Станіслав Ковалевський, проаналізувавши ситуацію, вирішив, що значного впливу листівки-звернення на робітників в м. Рокитне [101, арк. 2-3] не мали. Проте його думка виявилася помилковою, адже як і передбачав директор Б. Степінський, страйк через пів року повторився. Крім того, на зібранні Загальнонаціональної представницької ради скляних заводів 6 грудня 1936 р., трудовий колектив склозаводу «Vitrum» в Рокитному представляв голова профспілки склозаводу Казимир Дітковський, який підтвердив готовність до страйку. Також було обрано представництво, яке було долучено до роботи над колективним трудовим договором у зв'язку з великим навантаженням комісії ZHSP [99, арк. 8]: інженери В. Скшипінський та А. Лавкович, а також 2 представники від профспілки скляних заводів – Й. Конечинський та С. Дамбровський.

Комітет провів кілька засідань, збираючи та опрацьовуючи дані, отримані від склозаводів. Однак ці матеріали продемонстрували величезну розбіжність у

відпрацьованому часі, оплаті праці, як відрядної, так і погодинної на підприємствах. Доводилося декілька разів скликати загальні збори всіх груп скляної промисловості. Підготовка документу затягнулася через труднощі з узгодженням позиції, оскільки, дотепер у скляній промисловості не було загального колективного договору, і як результат, кожен склозавод мав свої методи нарахування заробітної плати. Не менш складно було розділити заводи на категорії за індексом зростання цін. Ця робота не була завершена до кінця року [76].

Незважаючи на спроби ZHSP домогтись результативності, 18 грудня 1936 р. о 8 годині ранку 537 робітників скляного заводу «Vitrum» в Рокитному вийшли на 12-годинний страйк. Страйкарі завернулись до дирекції підприємства з проханням повідомити Асоціацію скляних заводів Польщі про те, що даний захід попереджувальний. Робітники вимагали підписати колективний договір, а також переглянути існуючі умови та оплату праці, покращити процес виробництва не тільки на словах. 19 грудня 1936 р. о 20 годині страйк закінчився мирно, робітники приступили до виробничого процесу.

Після завершення страйку, ініціативна група на чолі з головою профспілки К. Дітковським, в ніч з 21 на 22 лютого 1937 р., обговорили висунуті вимоги. Хоч і 2/3 претензій працівників було нівельовано, однак позиція щодо підвищення заробітної плати склоробам за виготовлення склопляшки на 10 % та віконного скла на 6 % залишилась незмінною. Вона не співпадала з точкою зору власників скляного заводу «Vitrum» в Рокитному, які аргументували неможливість підняття заробітної плати зупинкою підприємства. Однак проведена перевірка підприємства інспектором праці виявила протилежне: збільшення заробітної плати не тільки не зупинить виробничий процес, а й є необхідним. В свою чергу, староста Сарненського повіту С. Ковалевський висунув свої вимоги, а саме: в разі негативного рішення щодо підняття заробітної плати, закрити виробництво, а власників «Vitrum» ув'язнити в Березі-Картузській. Підсумком перемовин стало виконання 1/3 вимог, висунутих працівниками склозаводу «Vitrum» в Рокитному під час грудневого страйку 1936 р. [99, арк. 1-24].

Впродовж 1937 р. в скляній промисловості Польщі прослідковувалось збільшення виробництва та реалізації виготовленої продукції. Загальний обсяг виробництва скла збільшився приблизно на 10 %, в порівнянні з минулим роком. Продажі скляних виробів зросли лише на 6 %, а це свідчило проте, що великі запаси виробленого та нереалізованого скла залишились на складах заводів. Вцілому ціни залишились незмінними, за винятком цін на пляшки алкогольних напоїв, які незначно зросли внаслідок збільшення рівня праці, в середньому до 14 %. Впродовж 1933-1937 рр. виробництво постійно збільшувалося, але ціни залишалися на тому ж рівні, що і в попередні роки. Тому можна сказати, що прибутковість скляної промисловості не зростає як в 1937 р., так і в попередні [78].

Великим досягненням ZHSP спільно з працівниками підприємств галузі було підписання 24 вересня 1937 р. загальнодержавної колективної трудової угоди скловиробників, що спеціалізувались на випуску монопольної пляшки. Система регулювала умови та оплату праці робітників – 46 годин на тиждень. Робочий день не повинен перевищувати 8 годин, в суботу – не більше 6 годин, понаднормова праця оплачувалась додатково [255, s. 26-32].

Після тривалих дискусій, були затверджені підстави для зарахування скляних заводів до спеціальних зон – це відстань між скловиробництвом та найближчим заводом PMS. Заводи, розташовані в першій зоні знаходилися в радіусі означених підприємств, на відстані до 100 км – в другій, відповідно в третій – до 200 км і в четвертій, який перевищує останню відмітку. Прийняття цього принципу дало можливість диференціювати розмір заробітної плати в кожній із чотирьох зон та скласти прайс-лист на відрядно-преміальну та денну оплату праці.

Скляний завод «Vitrum» в Рокитному належав до 4 зони. В порівнянні з іншими підприємствами скляної промисловості заробітна плата працівників була найменшою. Наприклад, у Кракові за виробництво 1000 пляшок ємністю 1 л робітник отримував на 4,7 злотих більше, ніж в Рокитному, що ніяк не залежало від якості отриманої продукції. За 1000 пляшок ємністю 1 л складув «Vitrum» в Рокитному отримував – 27,3 злотих, ємністю 0,5 л – 20,54 злотих, 0,25 л – 17,68 злотих і 0,1 л – 11,18 злотих. За виготовлення банки в день складув I категорії

отримував 2,8 злотих, II категорії – 2,45 злотих, а засипальник шихти – 2,65 злотих [71, s. 78-81].

Така різниця в заробітній платі була очевидна: розташування, затрати на виготовлення скла та умови виробництва. Для прикладу: скляні заводи в м. Ясло (Підкарпатське воєводство) та м. Хожув (Сілезьке воєводство) розташовувались у розвинених промислових районах з хорошими ринками збуту, поблизу джерел сировини та палива.

В свою чергу, Рокитнівський склозавод «Vitrum» функціонував у новоствореному невеличкому прикордонному містечку Рокитне, в регіоні, який був малозаселений та промислово нерозвинений. Сировина для виготовлення скла, як і паливо, необхідне для варки, були на значній відстані від самого підприємства, що ускладнювало незадовільною якістю доріг. Деревину, яку використовували на склозаводі як паливо, було дорогим задоволенням – ціна зросла в 1936 р. на 60 %, без врахування витрат на транспортування та оплата заробітної плати додатково залучених працівників. Як результат – здорожчання й так недешевого скла, виготовленого вручну, яке й так почало здавати свої позиції на ринку в зв'язку з механізацією виробництва на інших заводах Польщі. Склозавод «Vitrum» в Рокитному працював з перервами, що були пов'язані з проведенням ремонтних робіт. Проте незважаючи на найменшу заробітну плату, працівники скляного заводу «Vitrum» в Рокитному мали низку переваг: безкоштовне житло та земля, паливо та грошові виплати сімейним працівникам [71, s. 78-82].

У 1938 р. компанія втретє змінила назву на «Промислове підприємство «Vitrum» Ренглевський і Фланцрайх», до складу якої ввійшли три скляні заводи, розміщені у Вільно, Рокитному та Воломіні [58]. Робота тривала у звичному режимі, без простоїв. Була проведена механізація цеху з виготовлення листового скла на склозаводі «Vitrum» в Рокитному.

Ціни на скляну пляшку зросли в 1938 р. на 9 %, що було пов'язано зі збільшенням заробітної плати, та передбачалось в підписаному колективному договорі в 1937 р. Новий колективний трудовий договір, укладений 3 грудня 1938 р. на період до липня 1940 р., призвів до наступних покращень в сфері оплати праці –

до 6 %. Більше того, значно зросла реалізація пивних пляшок, майже на 70 %, більше, ніж у 1937 р. Збільшення попиту в 1938 р. на скляну пляшку стало поштовхом для створення 1000 нових робочих місць. Незважаючи на позитивну динаміку в сфері працевлаштування, дуже гостро постало питання нестачі висококваліфікованих працівників. Дане питання планувалось вирішити шляхом відкриття середнього навчального закладу восени 1939 р., в якому готувалися б дипломовані техніки-склороби [79].

Однак міжнародна ситуація та початок Другої світової війни зупинили позитивні процеси в скляній промисловості, за які боролись впродовж 30-х рр. ХХ ст. працівники, роботодавці та урядові структури Польщі. Вже 17 вересня 1939 р. поліцейські та офіцери КОП покинули Рокитне. До них приєдналися десятки польських сімей-склоробів, які брали активну участь у суспільному житті міста. Про наближення Червоної Армії знали одиниці. Це був ворог, якого боялися більше, ніж німців. Всі розуміли, що йдуть зміни [72, р. 243-245]. Вони торкнулись і скляного заводу – підприємство націоналізувала радянська влада.

Отже, із входженням Рокитнівського скляного заводу до складу «Торгово-промислового дому «Vitrum» Рінгельблума і Фланцрайха» відбулись якісні зміни як самого підприємства, так і робітничого класу в цілому. Крім того, було запущено модернізацію виробництва, розширено асортимент скляної продукції, яка була конкурентоспроможною як на внутрішньому так і на зовнішньому ринках. Вдалось в умовах світової кризи зберегти підприємство та подолати її наслідки, вистояти під час страйкової та профспілкової боротьби, долучитись до загальнонаціонального руху за колективний трудовий договір, а також представити свою продукцію на різноманітних виставках.

2.4. Радянська реконструкція та модернізація Рокитнівського скляного заводу 1939-1945 рр.

Приєднання західноукраїнських земель зумовило збільшення економічного потенціалу СРСР. В свою чергу прихід радянської влади ознаменував чергові перетворення в контексті прискореної радянзації. Перехід на соціалістичні форми господарювання позначились на місцевих працівниках та продуктивності скляного підприємства, який був економічною основою впровадження змін. Реалізація поставлених завдань була перервана вторгненням німецьких військ – економічні перетворення змінили вектор. Окупаційна політика наприкінці свого існування призвела до занепаду підприємства, що ускладнило відбудовчі процеси та реконструкцію скляного заводу після звільнення Рокитного на початку 1944 р. Умовно економічні перетворення на Рокитнівському скляному заводі можна розділити на три періоди: радянська націоналізація, окупація, початок відбудови, впродовж якої відбувалась реконструкція та модернізація підприємства.

Ще до офіційного приєднання західноукраїнських земель до складу УРСР та впровадження політики радянзації, в Рокитному з приходом Червоної армії в вересні 1939 р. розпочались перетворення, а саме: націоналізація скляного заводу. Одержавлення відбувалось типово – створювались невеликі комісії з представників тимчасових управлінь, які аналізували виробничі потужності та наявну матеріально-технічну базу, яка залишилася від попередніх власників [179, с. 156-177]. Потрібно зазначити, що керівництво підприємства встигло евакуювати дороговартісне устаткування та всю наявну документацію до приходу радянської влади, а також із ними виїхали до Польщі значна частина інженерно-технічного складу склозаводу, побоюючись депортації до Сибіру [72, р. 237].

Рокитнівський скляний завод після приєднання територій, став частиною системи народного комісаріату легкої промисловості СРСР (далі – НКЛП СРСР) і відповідно й УРСР [34, с. 46]. Незважаючи на отримання централізованого вищого керівництва проблему кадрового забезпечення заводу управління не було вирішено, а це, в свою чергу, негативно впливало на роботу підприємств на місцях. Так, новим директором Рокитнівського скляного заводу було призначено Петра Шевчука [68],

колишнього працівника колгоспу з початковою освітою. Заступником став його попередник – Б. Степінський, який добре знав російську, польську мови, вів заводську документацію.

Олександр Арасімович очолив профспілковий комітет підприємства, представляв інтереси робітників на різних рівнях. З відновленням виробництва, незважаючи на кампанію з підвищення ефективності, Рокитнівський скляний завод працював повільно. Обмеженість та відсутність продуктів харчування на ринку стояли на заваді покращення стосунків між новою адміністрацією підприємства і трудовим колективом, перешкоджали виконанню завищених планових показників.

У жовтні 1939 р. скляний завод очолив Дмитро Гончаров, а П. Шевчук став керівником новоствореного «Ліспромгоспу», його заступника Б. Степінського – арештовано. Новий директор «був трохи розумніший, ніж Шевчук, але в минулому був також колгоспником», тому не розумів особливостей виробничого процесу на промисловому підприємстві як і його попередник [59].

На виконання Постанови РНК УРСР «Про націоналізацію промислових підприємств і установ на території Західної України» від 3 грудня 1939 р. офіційно було націоналізовано 2243 середні та великі промислові об'єкти [179, с. 156-177], серед яких і Рокитнівський скляний завод. Впродовж 1939-1941 рр. у підпорядкуванні народного комісаріату легкої промисловості УРСР (далі – НКЛП УРСР) перебувало 501 підприємство. Об'єм валової продукції становив 1245,7 млн. крб., в якому відповідно частка скляної промисловості – 58,8 млн. крб., або 4,7 %. На підприємствах легкої промисловості працювало 135 тис. чол., в тому числі робітників – 100 тис. та учнів – 8 тис., з яких задіяно на скловиробництві – 6100 чол. [143, арк. 26 зв.].

Всього на території УРСР налічувалось 15 склозаводів та 5 дзеркальних фабрик. Об'єми виробництва скляної продукції, залежно від виду і потреб ринку, були різними. Щороку виготовлялось 71,8 млн. шт. скляних виробів для потреб

аптек, 60 млн. шт. чайних стаканів, 39,8 млн. шт. скляної пляшки, 27,7 млн. лампового скла та 0,4 млн. термосного посуду [143, арк. 20-37].

Затвердженням Політбюро ЦК ВКП(б) в січні 1940 р., а через місяць ЦК КП(б)У, державного плану розвитку народного господарства на РСЗ розпочались соціалістичні перетворення: реконструкція виробничих приміщень та модернізація обладнання. Всього на розвиток економіки та об'єктів соцкультпобуту на новоприєднаних територіях, було виділено радянською владою понад 2 млрд. крб., в тому числі 700 млн. на промисловість [179, с. 156-177].

Асортимент продукції, яку випускав РСЗ, був досить різноманітним: віконне скло, аптекарський посуд, скляні пляшки, графіни, склянки та ін. Працювали 2 скловарні ванні печі, виробничий процес був механізований [139, арк. 102-103]: скляна пляшка та посуд виготовлялись на напівавтоматах Шиллера [132, арк. 68], лише віконне скло – вручну.

Діюче законодавство передбачало кримінальну відповідальність за випуск недоброякісної продукції та недотримання норм держстандартів, які прирівнювались до державного злочину, та були рівносильні шкідництву. За вищезазначені дії, директорів підприємств, головних інженерів, керівників відділів технічного контролю піддавали суду та вони могли отримати терміни ув'язнення від 5 до 8 років. Крім того, були введені покарання за дрібні крадіжки та хуліганство на підприємстві з ув'язненням на рік, якщо вони за своїм характером згідно із діючим законом, що не є тяжким злочином. Відповідно до Указу Президії Верховної Ради СРСР від 26 червня 1940 р. [35, с. 373-394] на склозаводі було встановлено 7-денний робочий тиждень з 8-годинним робочим днем з вихідним у неділю.

З метою зменшення вирубки лісів, які до 1939 р. були основним джерелом палива як для виробничого процесу, так і для населення [201, с. 524] на рокитнівських болотах у 1940 р. відкрито торфорозробку для забезпечення заводу новим видом палива – торфом. У цей час рішенням Головскла новим керівником РСЗ призначено В. Садовського, який отримав визнання серед працівників заводу. Новопризначений директор був висококваліфікованим фахівцем скляної галузі,

користувався авторитетом. Він адекватно оцінював можливості і завдання, які ставила перед ним і підприємством держава, враховував вплив шкідливих умов праці на виробництво та на продуктивність. Вдалі кадрові перестановки позитивно подіяли на виробничий процес, не зважаючи на брак продовольства і сировини, зросла якість виробленого товару [59]. Валова продукція Рокитнівського скляного заводу в 1941 р. становила 1,5 млн. крб. [143, арк. 87].

Заплановане проведення реконструкції підприємства і його модернізація за всіма радянськими канонами перервав напад Німеччини на Радянський Союз. Уже 6 липня 1941 р. німецька армія увійшла до м. Сарни (54 км від Рокитного) – одного із стратегічних транспортних вузлів Західного Полісся [201, с. 550]. Лінія фронту рухалась швидко, на евакуацію підприємства не було часу. З початком радянсько-німецької війни 100 підприємств республіканського і обласного значення підлягали евакуації. До цього списку Рокитнівський скляний завод не увійшов [143, арк. 21].

Відступаючи, 10 липня 1941 р., червоноармійці спалили дах скляного заводу, всі майстерні та підірвали 50-метрову димову трубу [83]. До Рокитного німецька армія увійшла не відразу, в порівнянні із Сарнами. Це пояснюється тим, що селище не мало стратегічного значення, скляний завод і залізничне сполучення були зруйновані, а всі адміністративні будівлі спалені.

Попри війну Рокитнівський скляний завод й надалі залишався гарантом достатку місцевого населення, тому за ініціативи працівників зруйнованого підприємства, до м. Сарни, до нової окупаційної влади було відправлено самопроголошеного начальника поліції Рокитного Рацлава з пропозицією відновити роботу скляного заводу. Німці підтримали ініціативу, надали юридичну підтримку. Лише постачанням матеріалів для проведення відновлювальних робіт зобов'язали займатись самостійно.

Колишній механік лісопильні Анкіерштейн, єврей, приховавши своє походження, взяв активну участь у ремонті скляного заводу, був передовиком. Він підтримував Рацлава, але виключно в своїх інтересах. Анкіерштейн став

посередником між сарненським гебіткомісаром та місцевою єврейською громадою, яка за свій захист платила йому золотом.

На попередньому місці роботи, на сусідній лісопильні, яка також була зруйнована, Анкієрштейн знайшов залізну трубу, яку потім встановили на зруйнованому фундаменті. Так завод отримав димову трубу, яка надзвичайно потрібна була для відновлення виробничого процесу. Крім цього, він організував забезпечення ремонтних бригад, якими керував Яків Крушко, діловою деревиною, яка використовувалася для відновлення стропильної конструкції приміщення. Для перевезення матеріалів, необхідних для ремонтних робіт, у місцевого населення було конфісковано гужовий транспорт.

Завдяки спільним зусиллям, чітко спланованій роботі, завод підготували до запуску. Анкієрштейн витратив багато часу на ремонт пошкодженого генератора і введення його в дію за допомогою так званого газогенератора. Все це дало можливість відновити виробничий процес на Рокитнівському скляному заводі, а також подати місту світло.

Окупаційна влада високо оцінила заслуги Анкієрштейна, як результат: він отримав посаду директора скляного заводу, його заступником та технічним директором став начальник ремонтної бригади Я. Крушко. Підприємство відновило випуск віконного скла, яке використовували для ремонту адміністративних та стратегічних будівель околиць. Через відсутність залізничного сполучення, в м. Сарни, на саях транспортувалось віконне скло для ремонту залізничної станції [59]. Тому окрім Рокитнівського скляного заводу, було відремонтовано залізничну техніку, відновлено постачання води для заправлення двигунів парових потягів.

Завод працював в дві зміни по 12 годин, з перервами для працівників опівдні та опівночі. Приватна торгівля перебувала під заборонаю. Окупаційною владою було встановлено добові норми споживання продуктів харчування, які можна було придбати. Робітники могли собі дозволити лише 150 г хліба на добу, а безробітні –

100. Свою норму можна було лише викупити. Заробітна плата, яку отримували працівники витрачалась лише на хліб, через відсутність в торгівельних закладах інших продуктів харчування.

До браку продовольства і голоду призвів неврожай 1943 р. На заводі робітникам доводилось працювати голодними, перерви на обід проходили в повній тиші і в очікуванні їх скорішого завершення, так як нічого було їсти. Єдиним джерелом отримання харчів, стала праця в польських поселеннях, або ж обмін цінних речей та одягу в сусідніх селах.

У ході Рівне-Луцької військової операції (січень-лютий 1944 р.), лінія фронту перемістилася до м. Ковель. Німецька авіація отримала наказ спрямовувати авіаудари на населені пункти, передусім ті, які розташовувались на залізничному сполученні Київ-Ковель, з метою недопущення переміщення радянських військ до нової лінії фронту. Рокитне знаходилося на вищезазначеному напрямку, тому населений пункт був підданий бомбардуванню.

Впродовж війни СРСР втратило 30 % свого промислового потенціалу, було знищено 32 тис. промислових об'єктів [240, с. 140], серед них і Рокитнівський скляний завод. Одна із бомб влучила в склозавод, внаслідок чого загинуло 9 робітників [83]. Згорів основний корпус, допоміжні цехи, частина складських приміщень. Піч площею дзеркала 56 м², три тягуни були повністю зруйновані. Силове, енергетичне і технологічне обладнання вивезені. Збережена піч, площею дзеркала 22 м², газогенератори та скловарна піч потребували поточного ремонту [133, арк. 27].

Головне місце в організації відновлювальних робіт все ж належало союзному уряду. В його компетенції перебували розгляд і затвердження «народногосподарських» планів виробництва й розподілу, державного бюджету, кредитування всіх галузей промисловості та сільського господарства. Короткотермінове планування давало можливість оперативно реагувати на будь-які зміни пріоритетів й акцентів у політиці відбудови. Водночас це перешкоджало

формуванню перспективної програми забезпечення відновлення об'єктів будматеріалами, енергоносіями, устаткуванням, робочою силою [183, с. 137-147].

Промисловий розвиток після звільнення проходив під стратегічними лозунгами механізації та автоматизації, посилення спеціалізації, комбінування і концентрації виробництва. Однак легка промисловість, незважаючи на своє стратегічне значення для відбудови, все одно отримувала «залишкове» фінансування [240, с. 142]. Відповідно Постанови РНК УРСР № 246 від 8 вересня 1943 р. наказом НКЛП УРСР № 69 від 12 вересня 1943 р. в м. Харків утворено Український трест скляної промисловості, якому підпорядковувались підприємства, що займались виготовленням скла та виробів зі скла.

У зв'язку з переміщенням лінії фронту, управління, наприкінці 1943 р., було переведено до м. Київ. Рокитнівський скляний завод як і всі підприємства УРСР підпорядковувались Укрсклотресту і відповідно керівнику – Павлу Малахову [132, арк. 3]. Вся територія УРСР в 1944 р., згідно плану відновлення легкої промисловості поділялась на 7 економічних районів. Проте виконання намічених завдань затримувалось, так як тривало звільнення територій від нацистських загарбників. Відповідно затвердженого плану передбачалось відновити раніше діючі скляні заводи та запустити дзеркальну фабрику в Ворошиловограді.

Рівненська область разом із Волинською, Вінницькою та Кам'янець-Подільською ввійшли до VI економічного району. Виробнича потужність якого з виготовлення скляної пляшки в 1944 р. становила 2,5 млн. шт. та 1,5 млн. шт. господарського посуду, а в 1945 р. – 7,9 млн. та 4,5 млн. шт. відповідно. В Рівненській області після її звільнення, діяло всього 22 підприємства, скляна промисловість була представлена єдиним заводом в складі VI економічного району – Рокитнівським [143, арк. 21-76].

Укрсклотрестом з перших днів було розпочато роботи по відновленню підприємств, і в першу чергу, основних агрегатів – скловарних печей. Не створивши відповідної матеріально-технічної бази для нормальної роботи заводів, печі вводились в дію під тимчасово-збудованими накриттями, де і організовувалась

робота з випуску продукції. Головною причиною таких «спартанських» умов на виробництві була необхідність у закріпленні робочої сили за підприємствами та прискорення випуску віконного скла, необхідного для відновлення житлово-промислового фонду країни [133, арк. 8-11]. Загальний об'єм капіталовкладень у скляну промисловість УРСР в 1944 р. становив 13,3 млн крб. та відповідно 11 млн. крб. в 1945 р. Згідно плану відновлення підприємств легкої промисловості УРСР на закупівлю будівельних матеріалів та обладнання для РСЗ в 1944 р. виділили 200 тис. крб. та 100 тис. крб. в 1945 р. [143, арк. 21-76].

Вихідну передумову розвитку промисловості, своєрідну живу конструкцію, первинний фактор і головний каталізатор її зростання становить промислово-виробничий та інженерно-технічний персонал [240, с. 145]. За час бойових дій та окупації населення УРСР скоротилося на 13 млн. 614 тис. осіб, у тому числі міське – на 45 %. На 45,5 % зменшилась кількість робітників, ІТП та службовців на промислових підприємствах республіки [183, с. 137-147]. Починаючи з 1944 р. їх кількість по Укрсклотресту з місяця в місяць збільшувалася, по мірі відновлення роботи заводів після звільнення від німецької окупації: від 337 чол. в січні до 681 чол. до кінця року, зокрема на РСЗ середньорічна кількість працівників становила 142 особи [133, арк. 2-9].

Голова Укрсклотресту П. Малахов призначив першим післявоєнним директором Рокитнівського скляного заводу 21 січня 1944 р. Івана Галицького (див. додаток 38), який в роки війни очолював партизанський загін ім. Ф. Дзержинського. Його брат, Антон Іванович, отримав посаду начальника охорони.

Фактично РСЗ після звільнення відновлювали цілими сім'ями (див. додаток 39). Яків і Володимир Крушко, починаючи з 6 січня, були призначені відповідно на посади головного інженера та старшого скловара. Брати Голубовичі, колишні власники лісопильні, яким вдалось уникнути розстрілу на ринковій площі 1942 р. та вціліти в лісах, посіли також керівні посади. Голубович Самоїл, став головним бухгалтером, його брати Петро – начальником постачання та Фелікс – завідуючим

матеріальним складом, приступили також до виконання обов'язків 6 січня 1944 р. Завод знаходився під посиленою охороною воєнізованого підрозділу, створеного із числа робітників, в кількості 21 особи. Начальником охорони було призначено Ієроніма Котвицького. Ставка охоронника становила 6,5 крб. в день, приблизно 195 крб. в місяць.

Цікавим є той факт, що в 1944 р. заробітна плата (див. додаток 37) директора та головного інженера була однаковою – 1020 крб., заступник директора отримував 900 крб., трохи менше головний бухгалтер – 800 крб., начальник відділу кадрів – 650 крб., начальник охорони – 500 крб. та касир відповідно – 250 крб. [85, арк. 35-60]. На свою зарплату заступник директора, в розмірі 900 крб. міг придбати, станом на 25 травня 1945 р. наступний прожитковий набір: по 1 кг хліба житнього, солі, цукру, 50 г чаю, 0,5 л горілки, 400 г господарського мила та пару чоловічої білизни [145, арк. 4].

Кількість працівників скляної промисловості УРСР в 1944 р. була невисокою, в порівнянні з 1941 р., та становила 31,8 % або 1942 чол., в 1945 р. цей показник дещо збільшився – до 4790 чол., та 78,5 % в порівнянні з довоєнним рівнем [143, арк. 21-76]. Це пояснюється тим, що в січні 1944 р., була оголошена загальна мобілізація населення до лав Червоної армії. Це призвело до втрати значної кількості кваліфікованих працівників скляного заводу, яких і так не вистачало. Через що директор РСЗ домігся ремобілізації робітників, адже на лютий був запланований запуск скляного заводу [83].

Саме в результаті особистої розмови Бориса Шварцблата та М. Хрущова було встановлено терміни виробництва скляної продукції на Рокитнівському скляному заводі, в першу чергу, для забезпечення потреб фронту. Микита Сергійович надав свої контакти та дозволив звертатись за допомогою особисто, а також наголосив про можливість надання матеріально-технічної підтримки для найшвидшого запуску виробництва. І вже 20 лютого 1944 р. Б. Шварцблат надіслав телеграму М. Хрущову з повідомленням про своєчасний запуск підприємства [72, р. 370-371].

РСЗ був єдиним промисловим підприємством Рівненської області республіканського підпорядкування [139, арк. 96-114]. Тому відразу після звільнення радянською армією Рокитного, розпочалась відбудова скляного заводу: розбір бункерів, очистка генератора, вивіз сміття із території, чищення і ремонт каналів, будівництво приміщення аптеки, ремонт їдальні, заготівля твердого палива і т. д. Робітники, які займались різними видами робіт, за 8-годинний робочий день отримували 6,50 крб. [85, арк. 52-55]. Всі агрегати впродовж січня 1944 р. були відремонтовані, над піччю звели тимчасове накриття, запрацював силовий трансформатор потужністю 3540 кВт.

Всього по Рівненській області в рамках відновлення електрифікації впродовж 1944 р. було встановлено 8 електростанцій потужністю 240 кВт, одна із них – в Рокитному, на скляному заводі. Адже відступаючою німецькою армією все електрообладнання було вивезено. Електростанція мала дизель, мотор 52 НР і перемінного струму 25 кВт. Частково електростанція, окрім забезпечення виробничого процесу, постачала струм і для потреб Рокитного.

У 1944 р. в УРСР відновлено та введено в експлуатацію 10 склозаводів, в тому числі і Рокитнівський. Прибутки підприємства становили в поточному році – 404 тис. крб. (51 % від загальної суми прибутку по Укрсклотресту). За 166 днів роботи було виготовлено 47 тис. м² віконного скла, 49 тис. шт. пляшок, добуто для повноцінної роботи 793 т торфу, електрогенератором вироблено 47 тис. кВт/год електроенергії. Загалом за цей рік було реконструйовано і побудовано 13 скловарних печей, 12 важільних пресів, 10 локомотивів, 5 газогенераторних двигунів, 4 електрогенератори, 6 торфомашин та ін. [133, арк. 3-27; 106].

На Рокитнівському скляному заводі вже в лютому 1944 р. було налагоджено випуск віконного скла ручним способом та склянок. Перші скловари – Болеслав та Станіслав Гармани, Олександр Кеслер. Заробітна плата майстра залежала від об'єму виконаних робіт та ставки, яка становила, 60 коп. за 1 м². Для прикладу: за 8 днів, виготовивши 320,25 м² листового скла, майстер отримував 192 крб. 15 коп., а помічник майстра – 153 крб. 72 коп. при ставці в 42 коп. за 1 м². В березні цього ж

року для потреб фронту майстри-баночники – Станіслав Нахтман та Станіслав Урбанський виготовили першу партію ємностей для ліків.

Виробництво скляної продукції потребувало безперервного постачання палива, тому організаційним питанням приділялась належна увага. На Рокитнівському склозаводі начальником торфорозробки було призначено І. Сафонова, старшим бригадиром – І. Івцевича, рахівником – Б. Найнберга. Потрібно зазначити, що на цій ділянці роботи працювали як чоловіки, так і жінки, які склали більше 30 % [85, арк. 22-51]. 5 липня 1944 р. колегією НКЛП УРСР затверджено протокол за № 3 «Про відновлення торфопідприємств і організацій з видобутку вугілля». З цією метою Укрсклотрест приступив до відновлення роботи торфорозробок на Бронницькому, Романівському, Биковському, Мар'янівському і Рокитнівському склозаводах. Незважаючи на те, що під час окупації всі торфопідприємства були зруйновані або були напівзруйновані, в 1944 р. всі вони запрацювали, а видобуток становив 16,23 тис. т торфу, зокрема на Рокитнівському – 2,35 тис. т (15 %). Крім того силами заводів заготовлено 12033 м³ твердого палива.

Заводи впродовж 1944 р. не отримували сировини (лугів), доводилось працювати на сульфатах і мірабіліті, завезених ще в 1940 р., та знаходились весь цей час під відкритим небом. Для варіння скла використали всі відходи крейди, які були наявні на заводах. Загалом постачання матеріалів і сировини почалося тільки у вересні 1944 р. На невиконання плану і якості продукції вплинуло й те, що на підприємствах вперше, за виключенням Рокитнівського склозаводу, довелося освоювати виробництво віконного скла ручним способом. Впродовж 1944 р. заводи, окрім сировини, не отримували склобрусів, динасу, вогнетривкої глини. Все це затримувало як відновлення скловарних печей, так і проведення планово-попереджувального ремонту [133, арк. 4-8].

НКЛП УРСР не приділяв належної уваги відбудові Рокитнівського скляного заводу, забезпеченню необхідними будівельними матеріалами, обладнанням і паливом. Впродовж 1944 р. зі сторони НКЛП УРСР була відсутня допомога в питаннях техуправління, внаслідок чого виробнича потужність підприємства

становила 200 м² віконного скла на добу або 13,4 % його довоєнного рівня. У зв'язку з цим Виконком облради і Обком КП(б)У подали прохання до РНК УРСР і ЦК КП(б)У про передачу Рокитнівського скляного заводу до системи НКМП УРСР, закріпиши за заводом статус обласного підпорядкування [139, арк. 71]. Однак дане прохання так і не було задоволено, РСЗ залишився в системі НКЛП УРСР.

Станом на 1 вересня 1944 р. виконання плану за 9 місяців підприємствами скляної галузі Укрсклотресту становило 53,3 %. Дотримувались планових завдань на Рокитнівському та Биковському склозаводі, а його регулярне виконання спостерігалось на заводах дзеркал Київському заводі зеркал та на Харківському «МІТОС». На таких заводах як Артемівський, Термосний, Романовський виконання плану було неможливим через відсутність палива [135, арк. 150-150 зв.].

Виконання плану виробництва по Укрсклотресту в 1944 р. становило 79,5 %. Спад був допущений у виготовленні віконного скла (86,4 тис. м² або 42,2 % річного плану) та чайних склянок (1401,6 тис. шт. або 22,7 % річного плану) [137, арк. 4]. Причин невиконання плану виробництва Укрсклотрестом було кілька: простій заводів через брак палива, будівельних матеріалів та сировини; відсутність лабораторій на підприємствах та контрольно-вимірювальної апаратури, що призводило до порушення технологічного процесу; дефіцит кваліфікованих кадрів на заводах, підготовка останніх у процесі роботи, що призводило до підвищеного відсотку браку і невиконання норм виробітку [133, арк. 5].

Рівень продуктивності праці залежить від ступеня механізації процесів. В листопаді 1944 р. продуктивність праці робітників, по виробітку на 1 людину, досягла в цілому по 9 наркоматах тільки 60 %, по інших показниках значно менший – по НКЛП УРСР становив 28,6 %. Впродовж 1944 р. збільшилась у 2 рази кількість зайнятого населення у промисловості. Цей показник на початку грудня 1944 р. становив 40,7 % довоєнного рівня [141, арк. 11].

Незадовго до кінця війни економічне планування повернулось до традиційних форм. 25 березня 1945 р. союзний уряд затвердив постанову «Про народногосподарський план відновлення і розвитку народного господарства на

1945 рік», положення якого визначали провідні тенденції проведення відбудови. В цілому по УРСР до 1 вересня 1945 р. було відновлено 2,2 млн. м² виробничих площ машинобудівних підприємств (51,6 % довоєнних), встановлено 32,9 тис. одиниць виробничого обладнання (43,8 % довоєнної чисельності) [183, с. 137-147].

Для відновлення та збільшення цехових площ РСЗ необхідні були асигнування в 1945 р. в розмірі 250 тис. крб., а також 600 кубометрів деревини на місяць, необхідне обладнання і матеріали, на які було попередньо подана заявка [139, арк. 71]. Однак, вищезазначене подання так і залишилося не виконаним. Однією з причин стало відновлення роботи Костянтинівського скляного заводу, який, починаючи з 1945 р., за офіційними даними, на 6 скловарних печах [140, арк. 218] виробляв 35 % всієї скляної продукції, випущеної в СРСР на підприємствах галузі.

Впродовж 1945 р. була проведена значна робота по освоєнню потужностей діючих підприємств. Якщо порівняти випуск валової продукції і основного асортименту в січні та грудні, то можна прослідкувати ритмічне зростання темпу виробництва скляної промисловості з кварталу в квартал, значно випереджаючи дзеркальну промисловість [134, арк. 5-6].

Після проведених ремонтних робіт, на РСЗ було встановлено два додаткові станки для виробництва віконного скла для роботи в дві зміни. Адже в країні, яка піднімалася із руїн, цей вид продукції користувався величезним попитом. Їх запуск було заплановано на 12 січня 1945 р. Головний механік Андрій Боровиков підготував 12 скляних трубок та станок для виготовлення скла. Керівник відділу постачання Б. Шварцблат отримав доручення – забезпечити виробництво склобоек, твердим паливом в кількості 10 т та дошкою для пакування віконного скла [86, арк. 1].

В першому півріччі 1945 р., згідно поданої заявки, на РСЗ частково надійшло обладнання, в комплекті отримали лише трансформаторну підстанцію. Також поступили кошти на виготовлення проектно-кошторисної документації на проведення реконструкції скляного заводу довоєнної потужності, було виділено

матеріали для відновлення виробництва віконного скла в розрахунку 1500 м² на добу. Впродовж лютого-вересня 1945 р. на РСЗ працювала 1 ванна піч з добовою потужністю 200 м² віконного скла [139, арк. 21].

Через відсутність палива, 29 січня 1945 р., зупинили ванну піч підприємства. Частина працівників задіяли на заготівлі деревини, іншу – на ремонтних і відновлювальних роботах на підприємстві. Головний інженер Я. Крушко особисто контролював температурний режим ванної печі до того часу, коли виробництво забезпечать необхідною кількістю твердого палива. Відповідно наказу за № 336 від 29 січня 1945 р. начальника відділу кадрів Миколи Летугіна для проведення заготівлі та підвозу на завод твердого палива (деревини) вирішено залучити додатково жителів с. Рокитне.

Для вирішення питання використання в печах лише сухої деревини, вже в березні 1945 р., новопризначений головний інженер Дмитро Баранов запропонував для покращення роботи гладильної печі встановити механізм безперервного підпалу газу, що дозволило б спалювати в печі й сиру деревину. За цю рацпропозицію він отримав премію 500 крб.

Заради подолання гострої паливної кризи на підприємстві, комерційного директора Івана Поляковського відрядили до міст Здолбунів і Рівне для вирішення питання постачання твердого палива (дрів), а головному механіку А. Боровикову доручили врегулювати умови перевезення торфоагрегатів та торфу з Курчицької торфорозробки Бронницького склозаводу. Це пояснюється тим, що підприємство під час воєнних дій було спалено, а його відновлення не мало такого стратегічного значення.

1 лютого 1945 р. на склозаводі в машинно-ванному цеху о 19.00 сталась пожежа, яку за 5 хв загасили скловари. Причиною загорання була солома, яка знаходилася під підлогою та слугувала утеплювачем водопровідних труб. Спеціальна комісія провела ретельне розслідування по даному факту. Начальнику пожежної охорони Чеславу Дембінському було доручено посилити заходи пожежної

безпеки і охорону цехів, привести весь пожежний інвентар в належний вигляд, встановити ящики з піском в усіх виробничих приміщеннях.

На підприємстві із числа робітників терміново було створено пожежну чергову охорону, до складу якої ввійшли: Едвард Ленк, Ксаверій Нахтман, Генрік Козловський, Йосип Амер, Іван Кавко, Вацлав Ковальчик, Антон Поплавський, Едвард Дем, Вацлав Крушкевич, Франц Редер [86, арк. 5-13].

Чисельність працівників скляних заводів на заході країни зменшилась: вибуло більше, ніж прибуло на 94 чол. Таким чином, промисловість скляної галузі сходу збільшилась на 400 чол., що становило 50 % всієї чисельності станом на 1 січня 1945 р. Втрата робочої сили та висококваліфікованих працівників призвели до призупинення роботи РСЗ, який за весь 1945 р. працював кілька місяців, внаслідок чого збитки сягли 798 тис. крб. [134, арк. 18; 128].

Головною причиною стала репатріація за Буг польського і єврейського населення Рокитного задіяного в скловиробництві. 5 травня 1945 р. виїхав начальник охорони Стефан Залевський, а за ним – начальник планового відділу Б. Шварцблат, головний бухгалтер С. Голубович. Відповідно наказу за № 145 від 23 липня 1945 р. в зв'язку з виїздом до Польщі було звільнено 113 чол. Проблема нестачі кадрів вирішувалась частково за рахунок залучення колишніх працівників Бронницького скляного заводу, які за власним бажанням переїжджали до Рокитного.

Через ці події вже в червні 1945 р. виникла гостра нестача кадрів різного рівня. У зв'язку з вищезазначеним на роботу почали брати підлітків Коростенського дитячого приймальника НКВС № 2 учнями в цех виготовлення скла, зокрема: Михайла Зозулю, Юрія Белова, Віктора Вороніна, Володимира Марковця; на сушку сульфату – Івана Федорова, Павла Ярмоліна; в гончарний цех – Василя Маслова, Максима Вахновського; до жестианщиків – Миколу Іванова, Олексія Рижова; до газогенераторників – Івана Сабанова, деяких на торфорозробку [86, арк. 24-46].

Для покращення матеріально-побутових умов прибулих підлітків, було організоване гаряче харчування, вони також в обов'язковому порядку

забезпечувалися взуттям, ліжко-місцем у гуртожитку та безкоштовною перепусткою в місцеву лазню. В гуртожитку для учнів було проведено косметичний ремонт, виділено прибиральницю. Житло опалювалося. Вже з 28 листопада 1945 р. підлітки Коростенського приймальника НКВС № 2, які працювали на РСЗ, направлялись на навчання до школи фабрично-заводського навчання. Дані заклади існували в СРСР з 1940 по 1963 р.

Відбулись й кадрові зміни в керівництві підприємства – 23 березня 1945 р., відповідно наказу Укрсклотресту за № 46 від 19.03.1945 р., Д. Гончаров був звільнений з посади директора Рокитнівського скляного заводу. Новим, але вже вдруге призначеним на посаду, став П. Шевчук, якому було передано завод і всі матеріальні цінності, документи і договори, заключені з організаціями до 1 квітня 1945 р. Головним інженером призначено Д. Баранова, Я. Крушка, який тимчасово виконував обов'язки головного інженера склозаводу після визволення Рокитного, повернули на посаду начальника цеху [86, арк. 13-15]. У 1945 р. кількість задіяних на виробництві становила – 132 чол., загальна – 179 чол. Площі виробничих та допоміжних приміщень РСЗ збільшено до 1337 м² [141, арк. 10].

На підприємствах і в апараті Укрсклотресту впродовж 1945 р. було працевлаштовано інвалідів війни – 70 чол., з них: 2 і 3 групи по 35 чол. відповідно. На територію західного регіону припало 28 %. Працівники заводу, які мали інвалідність, забезпечувались паливом, овочами та м'ясом з підсобних господарств, а також різними промисловими товарами [134, арк. 25].

Крім того належна увага відводилась жінці на підприємстві та охороні материнства. Відповідно збільшувалась відпустка по вагітності працюючої жінки з 63 до 77 календарних днів. Заборонялось залучати до понаднормових робіт, починаючи з 4 місяця вагітності, а також відправляти в нічні зміни тих, хто мав грудничків. Керівники підприємств зобов'язувались збільшити вдвічі норми продовольчого пайка вагітним, а також додатково видавати продукти з підсобних господарств. Залежно від заробітної плати та кількості дітей встановлювалось також 50 % знижка за оплату садочка та яслей.

Стосовно робочого дня, починаючи з 1 липня 1945 р. було відновлено чергові та додаткові відпустки робітників та ІТП, відмінені на період військового часу Указом Президії Верховної Ради СРСР від 26 червня 1941 р. «О режиме рабочего времени рабочих и служащих в военное время». Крім того було встановлено порядок і терміни видачі грошових компенсацій за невикористані відпустки [36, с. 377-385].

11 серпня 1945 р. о 13 год. відбувся пуск ванної печі. За якісно виконану роботу бригаду з 5 чоловік, під керівництвом начальника цеху Я. Крушка, було премійовано костюмами. Розпорядженням № 951 НКЛП УРСР від 10 липня 1945 р. та згідно наказу № 162 від 17 серпня 1945 р. по РСЗ призначено нового директора – Дмитра Новікова. Його попередник, П. Шевчук, залишив посаду директора у зв'язку з важкою хворобою дружини – Єлизавети Шевчук [86, арк. 41-42].

Із числа діючих підприємств Укрсклотресту річний план 1945 р. виконали лише 6 із 18, хоч і зріс випуск продукції в порівнянні з 1944 р. в 7-9 разів, а на деяких склозаводах втричі. Серед всього асортименту продукції, було виконано план лише з випуску сортового посуду (102,3 %). Незважаючи на невиконання, порівняно з 1944 р., випуск скляних пляшок зріс більше ніж в 2 рази, випуск чайних склянок становив 174 %, віконного скла – 140 %. Вперше після війни стали випускати ємності для парфумерних виробів, фужери, винні та лікерні пляшки, мірні склянки, бочки з кришками, сахарниці в металічній оправі, віконне скло, виготовлене механічним способом [134, арк. 8-10].

Отже, приєднання західноукраїнських земель зумовило збільшення економічного потенціалу УРСР і СРСР загалом. Отримавши у власність польські базові підприємства було розпочато радянську реконструкцію та модернізацію націоналізованої промисловості. Рокитнівський скляний завод, ставши складовою легкої промисловості СРСР було переформатовано за всіма радянськими канонами, однак даний процес було призупинено у зв'язку з початком німецько-радянського протистояння. В подальшому окупаційна політика нацистського командування зводилась до забезпечення потреб фронту з мінімальним відновленням виробничого

процесу. Лише після звільнення Рокитного вдалось продовжити розпочату радянізацію. Репатріація за Буг єврейсько-польського населення, що становило основу інженерно-технічного потенціалу підприємства та практично відсутність матеріально-технічної бази значно ускладнили темпи відбудових процесів скляної промисловості Рокитного та УРСР.

Висновок до 2 розділу

Таким чином, зусиллями купця I гільдії Санкт-Петербурга Ю. Розенберга на окраїні с. Рокитне Овруцького повіту Волинської губернії в 1896 р. постало промислове підприємство із виробництва скла. Цьому сприяли політика протекціонізму, наявні природні ресурси та залучення бельгійського капіталу. Формалізовано воно було заснуванням «Товариства з обмеженою відповідальністю Рокитнівський скляний завод» у 1898 р. Водночас вдалось заручитись підтримкою таємного статського радника В. Охотнікова, на території якого фактично постало промислове підприємство, закріпивши цей союз родинними стосунками. За кілька років навколо заводу постало й робітниче поселення. Однак з початком Першої світової війни виробничий процес було призупинено, що відобразилось на добробуті робітників та місцевих жителів. Скляний завод залишався недіючим до 1921 р.

Міжвоєнний період став переломним – було змінено власників та перезапущено виробництво, що в свою чергу призвело до чергових змін та покращень загалом. Польська реконструкція 1922-1926 рр. скляного заводу не одразу окупила капіталовкладення Компанії заводів «Vitrum» З. Ренглевського та Ю. Фланцрайха, однак не стала останньою. Економічна криза, пожежа 1933 р. на підприємстві, страйки, можливе закриття – зумовили отримання великих страхових виплат та переформатування заводу, який до того ж всього мав підтримку Корпусу охорони прикордоння. Вихід на міжнародний ринок та отримання кращих державних замовлень стало можливим завдяки широкому асортименту високоякісної продукції, а також високим позиціям засновників в державному та економічному секторах. Процес інкорпорації міста до соціально-економічного простору Польщі здійснювався поетапно, але в досить складних умовах.

Націоналізація скляного заводу після приєднання Рокитного до складу УРСР в 1939 р. мала на меті уніфікацію всіх виробничих процесів згідно радянських стандартів та впровадження традиційних методів адміністрування на підприємстві. Зміна власника була відчутною – більшість інженерного складу виїхала разом з відступаючою армією до Польщі, забравши з собою устаткування та технічну документацією, що допомогло при облаштуванні нового скляного заводу «Кама-Вітрум». З початком радянсько-німецького протистояння окупаційна політика на підприємстві передбачала виробництво скляної продукції, передусім листового скла, на потреби фронту з мінімальним відновленням матеріально-технічної бази заради забезпечення примітивних умов для безперебійного виробничого процесу. Після звільнення в 1944 р. радянська економіка на початковому етапі відбудови знаходилась в кризовому стані через дефіцит фінансових, матеріальних і людських ресурсів, необхідних для реалізації модернізаційних, реконструкційних та відбудовчих процесів на промислових об'єктах місцевого та республіканського значення. Незважаючи на суперечливість та складність цих процесів, на Рокитнівському скляному заводі завдяки залученню місцевих засобів, ресурсів, кадрів, їх винахідливості та самовідданій праці, відновлено в надскладних умовах випуск скляної продукції вже через місяць після звільнення від окупантів.

РОЗДІЛ 3

ЕВОЛЮЦІЯ РОКИТНОГО ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ЙОГО СОЦІАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ

3.1. Формування соціально-побутового та культурного простору робітничого поселення

На початку ХХ ст. урбанізаційні процеси та економічний бум зумовили динамічне формування елементів соціальної структури, які визначали концентрацію робітничого класу навколо якісно нових територіальних утворень. Робітничі поселення в Російській імперії виникали навколо великих промислових підприємств, представляючи собою простір, у якому архітектори-проектувальники створювали нову містобудівну реальність. Виникали вони переважно спонтанно, тільки в окремих випадках підпорядковувались чіткій логіці просторового району [229, с. 72].

Умови розвитку існуючих населених пунктів, радикально змінило будівництво залізничної мережі, яке в другій половині ХІХ ст. велось досить активно. В результаті чого відбулось різке розшарування міст та містечок. Одні, залишившись осторонь залізничних доріг, одразу ж втратили перспективи, а інші отримали додатковий стимул для розвитку. Багато пристанційних поселень стали успішно конкурувати з містами як місцеві економічні центри [192, с. 71]. До таких належало й робітниче поселення на окраїні с. Рокитне Овруцького повіту Волинської губернії (див. додаток 15), яке розташовувалось на шляху залізничного сполучення Київ-Ковель.

Крім того, особистісний чинник також впливав на умови та темпи розвитку соціальної структури Рокитного. Право на постійне проживання, а також на підприємницьку діяльність, надане євреям [21, с. 309], зумовили нетипову появу для регіону робітничого поселення. Саме про будівництво залізничної колії через робітниче поселення с. Рокитне з міністром фінансів Російської імперії домовився

Ю. Розенберг. Аргументи викладені ним були досить вагомими: в першу чергу – це економічні аспекти та зручність транспортування продукрованої на місцевому заводі скляної пляшки, що призведе до збільшення обсягів продукції для задоволення потреб Винної монополії Російської імперії. Потрібно зазначити, що затрати на будівництво залізничної дороги були колосальними. Проте наявність великої кількості лісових насаджень в південній частині робітничого поселення, що в значній мірі здешевлювало проект, зумовили перегляд розташування залізничної колії. Адже згідно попереднього плану, вона повинна була проходити через с. Рокитне, поруч з переправою, за річкою Рокитянкою [59].

Лояльність власника с. Рокитного В. Охотнікова до Ю. Розенберга та підтримка його ідеї на урядовому рівні, прискорила прийняття позитивного рішення. Залізничну станцію «Рокитне» (див. додаток 27) було збудовано напроти палацу Розенберга, а залізничну колію паралельно йому. Після пуску скляного заводу та залізничного сполучення Київ-Ковель, с. Рокитне жителі почали розділяти на дві частини: старе і нове місто (промислова частина), населення якого було змішаним, зі значним відсотком єврейського населення.

Першими поселенцями робітничого поселення стали: Беніамін Меєрсон, Бенціон Гейпман, Альтер Вайсблат, Авраам Голод, М. Ліфшиць, Моше Фреєрман, Шимон Шапіра, Бецалель Кокель, Хаїм Давид Вайнер, Агарон Ротман, Яків Поліщук, Моше Хірш Лінн та ін. На початку ХХ ст. населення с. Рокитне становило 4055 чол. (див. додаток 4), з них: росіяни та українці – 3858, євреї – 105, поляки – 74, інші – 18 [72, р. 15-28]. В с. Рокитне поряд із церквою розташовувалось православне кладовище та будинок священника. Напроти – однокласне сільське училище, вчителем якого був Георгій Любименко [57, с. 838]. Населення с. Рокитне вирізнялося своєю однорідністю (всього три єврейські сім'ї), проти багатонаціонального робітничого поселення.

Динамічний розвиток Рокитнівського скляного заводу призвів до збільшення кількості працюючих, і як наслідок, відбувся стрімкий ріст робітничого поселення. Цьому посприяло й законодавство: дозволялося наймати євреїв, які проживали поза

межами Російської імперії та самої губернії, де знаходилося підприємство [21, с. 313]. Саме наявність єврейського населення визначала статус населених пунктів в Російській імперії. Таким чином робітниче поселення сприймалось місцевими жителями як містечко, при цьому залишаючись складовою с. Рокитне.

Потрібно зазначити, що поняття «містечко» в Російській імперії розглядалось як торгово-промисловий центр без фортеці, заселений переважно євреями, на території, приєднаної в результаті поділів Речі Посполитої [222, с. 259-276]. Так званою демаркаційною лінією, яка засвідчувала факт розмежування с. Рокитне й робітничого поселення, стала річка Рокитянка, або як її ще називали за часів Прушинських – Рокитнівський ключ. До 1902 р. символічним центром робітничого поселення вважався Рокитнівський скляний завод, однак із введенням в дію залізничного сполучення Київ-Ковель, спостерігається його зміщення.

Питання юридичного розмежування с. Рокитне з робітничим поселенням залишалась й надалі відкритою. Однак для місцевого населення факт розмежування відігравав важливу роль, хоча фактично його почали називати як і перейменовану в 1904 р. залізничну станцію Охотніково [6, с. 43]. Ю. Розенберг посприяв цьому перейменуванню не випадково, адже в 1901 р. В. Охотніков дозволив будівництво залізничної колії, яка сполучала скляний завод із залізничним сполученням Київ-Ковель [125, арк. 1-3].

Згідно даних Губернського статистичного комітету за 1909 р. населення с. Рокитне налічувало 3427 чол. (див. додаток 2). З цього часу відзначається його зменшення на 15,5 %, що підтверджувало факт відтоку сільського населення до робітничого поселення. Відповідно даних сільськогосподарського перепису 1910 р. чисельність жителів с. Рокитне становила 1855 чол. [104, арк. 5]. Починаючи з 1913 р., зустрічаються назва робітничого поселення «Рокитне-Охотніково» з метою його ідентифікації і розмежування з с. Рокитне, однак юридично ніяк не закріплена як і «Охотніково» [15].

Керівництво Рокитнівського скляного заводу взяло на себе зобов'язання щодо створення соціальної інфраструктури, зокрема, належних умов для тривалого

проживання робітників [229, с. 11], запустивши процес формування робітничого поселення на окраїні с. Рокитне. Більшість житлових будівель були збудовані німцями, так як вони становили інженерну основу заводу [72, р. 15-20]. Існувало лише загальне уявлення про методи роботи та терміни будівництва, адже жодних стандартів проектування робітничого поселення та усталених способів організації на той момент не існувало.

Не зважаючи на стихійність та контрастність забудови, формування робітничого кварталу розпочалось ще в 1896 р. і обмежилось однією прямою вулицею [229, с. 72]. Його основою стало службове житло, яке отримали 270 працівників скляного заводу [161, арк. 4]. Кількість господарських приміщень не перевищувала 10. Кооперативна власність на житло давала можливість вести контроль над наповненням робітничого поселення та збільшувала залежність працівників від заводу [229, с. 13]. Будівлі розташовувались в пішій доступності від підприємства з метою економії часу та мобільності працівників.

Характерною особливістю просторової структури робітничого поселення стала сегрегація, базована на професійній ієрархії [229, с. 13]. Адміністрація склозаводу й вищий інженерний склад проживали в краще облаштованих приміщеннях, ніж робітники. Для прикладу: будинок власника склозаводу був збудований із цегли, яка виготовлялась на території підприємства для виробничих потреб. Потрібно зазначити, що це друга за вартістю будівля після самого підприємства, яка станом на 1916 р. становила 30 тис. руб., або 76 % вартості приміщень склозаводу. Цю споруду жителі знали як палац Розенберга (див. додаток 25).

Головний фасад, прикрашений великим балконом, був направлений в сторону скляного заводу. Зліва від палацу проходила залізнична колія, що простягалась до підприємства, а сама будівля залізничної станції, вокзал – паралельно задньому фасаді маєтка [116, арк. 1-36]. Палац служив в якості зимової резиденції Розенбергів та місцем проживання директорів підприємства. Ю. Розенберг з дружиною Надією Петрівною любили приїжджати до свого маєтку взимку, але

часто так співпадало, що саме в цей період проводились ремонтні роботи на підприємстві.

Окрім того в палаці народились внуки Ю. Розенберга – Георгій і Володимир (батьки Еміль Карл Август Кампф і Катерина Юліанівна) [129, арк. 16-17]. Ще одна донька Ю. Розенбера – Розалія зі своїм чоловіком інженером-механіком Абрамом Колпакчі часто приїжджали до маєтку з Києва. Доречі, А. Колпакчі разом з М. Саваровським, О. Кумбарі, Я. Епштейн заснували в 1895 р. «Товариство Бердичівського водопостачання» та збудували водопровід в м. Бердичів [32, с. 1]. Ю. Розенберг допомагав реалізації даного проекту. Крім того, дійсний статський радник М. Саваровський був акціонером «Товариства з обмеженою відповідальністю Рокитнівський скляний завод», тому також неодноразово відвідував палац Розенберга.

Утримання будівлі таких розмірів та призначення в належному стані потребувало відповідних затрат. Близько 20 осіб обслуговуючого персоналу на чолі з управляючим – Олександром Маєвським забезпечували життєдіяльність маєтку. Кошти на утримання якого, після узгодження з Ю. Розенбергом, видавались бухгалтером скляного заводу С. Гохфельдом [127, арк. 363]. Всі витрати записувались в касову книгу, рахунки відправлялись бухгалтеру заводу. Спірні питання вирішувались з Ю. Розенбергом письмово або по телефону [130, арк. 19-50]. Після мобілізації, в січні 1915 р., новим управляючим Резиденції став Порфирій Іванов, який паралельно виконував доручення, що стосувались Рокитнівського скляного заводу.

В маєтку працювала економка, яка вела домашнє господарство, слідувала за чистотою, займалась закупівлею продуктів харчування, їх приготуванням, інколи їй доводилось доглядати за садом та оранжереєю. За виконання своїх обов'язків отримувала платню в розмірі 35 руб. за місяць [127, арк. 367; 368]. Антон Боровик, садівник, доглядав за парком і оранжереєю, отримував за свою роботу 90 руб. Навколо палацу Розенберга був спеціально створений парк з площею в кілька квадратних кілометрів, де росли дуби та різноманітні фруктові дерева, завезені з різних куточків Російської імперії та навіть із-за кордону [72, р. 15-20].

Справжньою окрасою парку були барвисті клумби та газони. Потрібно зазначити, що не менш вражаючим було наповнення флори в оранжереї при склозаводі, загальна вартість якої становила 1500 руб. Будівля оранжереї була крита склом і залізом [116, арк. 1-36]. Крім цього в маєтку займалися бджільництвом та розведенням домашньої птиці. Так в 1912 р. М. Розенберг [130, арк. 19] придбав вулики із сім'ями бджіл. Домашню птицю тримали в спеціальному приміщенні – курнику, який знаходився в парку, позаду палацу, на відстані 128 м.

Впродовж 1913-1914 рр. найбільше пожеж зареєстровано в робітничому поселенні. Всі вони були пов'язані з порушенням правил техніки безпеки. Наприкінці 1914 р. згорів курник в маєтку. Дане господарське приміщення було повністю дерев'яне, отоплювалось піччю, на якій сушили скіпу, через яку і розпочалась пожежа. Загорання локалізували за 20-30 хв. Збитки становили 200 руб., згорів тільки дах. Всю птицю вдалось врятувати. Після свят пошкодження відремонтували, а птицю повернули до курника [127, арк. 362-365 зв.].

У власності РСЗ перебували 2 конюшні з допоміжними приміщеннями для утримання робочих і племінних коней. Дані будівлі були дерев'яні, криті гонтом [116, арк. 5]. Крім конюха Слободенюка, при конюшні працював лимар – фахівець з виготовлення кінської упряжі, який в місяць отримував 41 руб. 17 коп. [127, арк. 388].

Палац Розенберга, будучи другою за величиною будівлею в робітничому поселенні, потребував, як і завод, постійного догляду та ремонтів. Останній проводився перед початком Першої світової війни й тривав впродовж трьох тижнів [130, арк. 20-49]: в кухні відремонтували плиту, пофарбували підлогу, побілили стіни. Малярі пофарбували всі вікна маєтку. Теслярі привели до ладу шафи для зберігання білизни, кухонні та буфетні столи. Через оголошення в газеті були продані всі старі меблі.

На ціну будинку впливала вартість матеріалу, з якого був виготовлений його дах. Великою розкішшю в будівництві вважався залізний дах, адже лише 4 споруди Рокитнівського скляного заводу мали таке покриття: сама будівля заводу, палац Розенберга, будинок для службовців та заводська крамниця з підсобним

приміщенням. Всі інші – дерев'яні, вкриті гонтом [116, арк. 1-36]. Гонт – невеликі дощечки, які служили покрівельним матеріалом та виготовлялись із ялини, а трохи нижчої якості – з сосни та осики (див. додаток 31). Середній термін служби покрівлі, покритої гонтом, становив 25-35 років [225, с. 55]. Середня ціна такого будинку становила 2800 руб., що порівнянні з кам'яним будинком на 35 % дешевше.

Динаміка розвитку підприємства спричинила ріст виробництва, а разом з цим і кількість працівників, які з'їжджались із різних куточків Російської імперії на роботу до Рокитнівського скляного заводу. Це потребувало додаткової кількості житлових приміщень та покращення існуючих умов проживання робітників, щоб запобігти плинності кадрів. Будь-яка споруда, що виникала навколо заводу, була не просто прив'язана до нього територіально, але по суті, розглядалась як його продовження. Завод важко було назвати символічним центром, оскільки він сам заповнював собою весь існуючий простір [229, с. 72-73].

Разом з реконструкцією скляного заводу 1900-1902 рр. було збільшено будівництво житлових приміщень для працівників заводу. Загалом – 21 дерев'яний будинок, вкритий гонтом, загальною площею 38569 м², сараї – криті нежитлові будівлі, зазвичай, без стельового перекриття, які не потребували додаткового опалення [241, с. 695]. Загалом робітниче поселення складалось з 25 житлових приміщень для працівників скляного заводу, ця кількість залишалась незмінною станом на 1 лютого 1916 рік [116, арк. 33]. За весь період існування робітничого поселення, через порушення правил пожежної безпеки сталось 7 пожеж: згорів скляний завод, постраждали від вогню 4 житлові приміщення, аптека та курник. Більшість з них припадала на опалювальний період. Загальна сума збитків склала – 201 тис. 802 руб.

Капітальні соціальні інвестиції типовими були передусім для підприємств, базованих на високотехнологічному виробництві, завдяки яким адміністрація намагалася заохотити й утримати кваліфіковану робочу силу. Створення належних умов життя для фахівців різного гатунку коштувало дорого, але для підприємства це була не тільки соціальна відповідальність, але й інвестиція, адже розвинена

соціальна інфраструктура вважалася гарним стимулом для праці. Вона мала допомогти зменшити плинність кадрів, підвищити продуктивність праці та корпоративну лояльність робітників [229, с. 12]. Для прикладу, революція 1905-1907 рр., працівниками склозаводу хоч і була сприйнята на фоні масового піднесення в Російській імперії, проте вони залишились при своєму керівництві, житлі, яким їх забезпечували, на робочих місцях.

Для працівників поступово створювались такі умови для праці й життя, що вони почали приваблювали робітників із різних куточків Російської імперії, та навіть із-за кордону. З метою забезпечення нормального виробничого процесу, в межах робітничого поселення, Ю. Розенберг спільно та адміністрацією намагалися зосередити все необхідне для життя склоробів. Для працівників заводу збудовано окрему лазню з пральнею, облаштовану відповідним обладнанням. Діяла ще одна виключно для адміністрації склозаводу. Харчувались як і робітники, так і адміністрація, в двох добре облаштованих їдальнях [116, арк. 1-36]. Неподалік скляного заводу стояв паровий вітряк Х. Коллера [17, с. 298], де мололи пшеницю для випічки хліба. Реалізацією борошна в с. Рокитне займались М. Лівшиць і А. Зондер, Костянтин Дагіль і Б. Мейерсон, Єхіль Фель [57, с. 838].

У власності склозаводу перебувало ще одне дерев'яне приміщення, крите гонтом, в якому розташовувався трактир [116, арк. 1-36]. Орендував його Мечислав Вишневський [57, с. 838]. При заводі функціонувала також бакалійна крамниця, яку орендували євреї А. Вайсблат і А. Ротман, в якій працівники заводу за векселі отримували продовольчі товари. Товари були дуже низької якості за досить високу ціну. За талон номіналом в 1 руб. можна було отримати товарів на суму в 65 коп. Тісна співпраця з Ю. Розенбергом давала чималі прибутки власнику магазину й можливість проживати в одному з приміщень, яке належало заводу [163, арк. 10]. А. Ротман і А. Вайсблат, отримані квитанції обмінювали в конторі на зарплату працівників, яку вони майже не отримували. Про ситуацію що склалась, В. Розенберг повідомив батька в Санкт-Петербурзі, а також про своє рішення в даних умовах зупинити завод і ванну. Поліцейський урядник Слободянюк

домовився з власником РСЗ про відміну рішення сина за умови зменшення браку скляного посуду. Підприємство Ю. Розенберг утримував на власні кошти, боргові виплати та кредити змусили його піти на угоду з орендаторами бакалійної крамниці. Гроші, отримані з квитанцій працівників заводу, А. Вайсблат і А. Ротман ділили з власником заводу порівну [166, арк. 22-25 зв.].

Медичне обслуговування склоробів було безкоштовним, їх обслуговував заводський лікар М. Зарін [161, арк. 4]. Дільничого земського лікаря Євгенія Лепьохіна [72, р. 21-24] в 1915 р. замінив Річард Копцегович [17, с. 512]. Заробітна плата заводського лікаря вважалася відносно великою – 200 руб. в місяць, становила 4 частину зарплати технічного директора скляного заводу [128, арк. 255], фактично 80 коп. в місяць за кожного працівника. Вільнопрактикуючим лікарем був Ізраїль Вержанський [5, с. 113]. Пологи приймали повитухи: Бейла Шляферд та Пелагія Клебань [17, с. 210]. Працювали також в робітничому поселенні й дантисти: Аарон Кіпніс [15, с. 184], Леойше Куцин [17, с. 187].

Перша аптека в с. Рокитному належала Хаїму Локшину, якою він самостійно управляв [11, с. 137]. Наступним її власником в 1909 р. став Мойше Мордко Іцк Журавський, якою керував фармацевт Йосип Барзам [12, с. 118]. З розвитком робітничого поселення аптечний бізнес став досить прибутковим, тому Ной Солцман переїхав з с. Рокитне, та орендував приміщення склозаводу [72, р. 208]. Наприкінці 1914 р. в приміщенні аптеки відбулась пожежа через сажу, що загорілась в димовій трубі. Для її локалізації довелось розібрати частину печі. Значно постраждала стеля та дах. Загалом збитки становили 155 руб. [127, арк. 361]. Так як приміщення було застраховано, аптека Н. Солцмана дуже швидко відновила свою роботу.

В приміщенні аптеки працювало поштово-телеграфне відділення. Перший листоноша на ім'я Ентоні спільно зі своїм помічником доставляли пошту на конях та вагонетці, а ті, хто хотів кореспонденцію отримати завчасно, забирали її самостійно [72, р. 21-22]. Поштове відділення знаходилось на залізничній станції, начальником якого до 1911 р. був Віктор Пугач [13, с. 213], наступним – Феодосій

Яровенко [14, с. 183].

Із ростом робітничого поселення збільшувалися і його потреби. Поява різноманітних магазинів, передусім представлених єврейським капіталом, свідчила про його привабливість та перспективність. Головна комерційна вулиця з'єднувала с. Рокитне з робітничим поселенням, яке розташовувалось на його окраїні. Вона була представлена магазином скла Б. Кокеля, продовольчим магазином і зерноскховищем Б. Меєрсона, бакалейними магазинами, їх було 25 (Двойри Гендельман, Герші Вайсблата, Дори Шварцблат, Розалії Франк, Басі Шапіра), швейною майстернею Іти Ейдельман, м'ясними магазинами Йосі Бермана, Боруха Відоня, Моше Шапіра, магазином залізних виробів Шимона Гендельмана та ін. [57, с. 838]. Загалом торгівля заборонялась в недільні дні та дванадесяті свята, присвячені подіям земного життя Ісуса Христа та Богородиці. Це правило було загальним для всіх, без виключень, та стосувалось постійної зони осілості [22, с. 181].

Зміщення символічного центру робітничого поселення до залізничної станції спричинило й концентрацію значної кількості магазинів, передусім єврейських. Завдяки цьому робітничий квартал отримав продовження: сформовано нову вулицю, яка розташувалась паралельно залізничній станції. Головними інвесторами даної вулиці-кварталу були євреї та поляки (Ян, Мар'ян, Вацлав і Леон В'язовські). Сім'я Паховських розпочали торгівлю продуктами, а брати Недбалови запустили першу гастрономію в маєтку [59].

Строкатість етнічної структури нерідко породжує міжетнічні конфлікти. Тенденція до єврейських погромів не оминула і Рокитне. Існувало дві причини застосування таких радикальних дій до переважаючого населення, а саме: торгова першість євреїв та революційна діяльність, в якій постійно їх звинувачували. В ході розслідування щодо розповсюдження агітаційних матеріалів колишній помічник управляючого маєтку В. Охотнікова Іосиф Філіпов звинуватив ні в чому не винних торговців-євреїв: А. Голода, А. Зондера, Б. Гейпмана. 15 лютого 1905 р. І. Філіпова було звільнено з посади за пияцтво. Перед тим, 13 лютого, дані агітаційні матеріали

сторож Сигізмунд Вашкевич показав управляючому маетком Густаву Шварцкопфу та запропонував розповсюдити їх серед населення. На що отримав відмову й наказ – спалити. Змовившись зі сторожем, І. Філіпов вирішив помститися управляючому, проте безрезультатно. Насправді, після звільнення І. Філіпов зв'язався з І. Котковським, на квартирі якого вони займались розмноженням листівок та прокламацій революційного характеру, для подальшого поширення їх серед працівників заводу. Не зумівши звинуватити у революційній діяльності свого колишнього начальника, управляючого Г. Шварцкопфа І. Філіпов новими агітаторами «охрестив» місцевих євреїв-торговців, які мали досить хорошу репутацію у жителів робітничого поселення с. Рокитне і сусідніх сіл [165, арк. 1-4 зв.].

Ціною власного життя 16 липня 1906 р. Б. Гейпман допоміг сім'ї Меєрсонів, які в своєму будинку, після переїзду з Берестечка, відкрили успішний у с. Рокитне продуктовий магазин і зерносковище. Вбивця вдерся до їхнього житла з метою пограбування: забрано гаманець із грошима та векселі на загальну суму в 500 руб. [164, арк. 22]. Злочинець вистрілив в Б. Меєрсона, потім в його дружину Голде та двічі в їхнього сусіда-захисника Б. Гейпмана, для якого рани стали смертельними. Тільки через декілька місяців після трагедії було схоплено та ув'язнено вбивцю [72, р. 172]. Дана трагедія ще більше консолідувала робітниче поселення, адже до цього випадку жителі с. Рокитного мирно співіснували.

Прагнення адміністрації та власників РСЗ створити позитивний образ компанії та підвищити лояльність, повністю пояснюють витрати підприємства, не пов'язані з виробничим процесом. Багато промисловців вважали своїм релігійним обов'язком та моральною відповідальністю опікуватись життям працівників як на підприємстві, так і поза ним. Він виступав у ролі батька, який переймається благополуччям своїх підопічних так, ніби вони були його власні діти. Патерналізм полягав, передусім, у впровадженні освіти, у матеріальному достатку, а також у моральному контролі [229, с. 12].

З дозволу власника склозаводу Ю. Розенберга 3 вересня 1904 р. було відкрито приватну школу-училище для дітей працівників підприємства. Вчителювати

запрошено спадкового дворянина Волинської губернії Ігнація Корнелія Котковського [121, арк. 1], який на достатньому рівні знав польську та російську мови. Вищезазначений вчитель з'явився і оселився в робітничому поселенні с. Рокитне незадовго до відкриття школи. Як згодом виявилось, був більшовицьким агітатором [150, арк. 2].

8 листопада 1904 р. даний навчальний заклад відвідав інспектор народних училищ із Розпорядженням про закриття заводського училища-школи та вимогою: відправити дітей до однокласного училища Міністерства народної освіти Російської імперії [121, арк. 1], яке розташовувалось в с. Рокитне, напроти церкви Успіння Пресвятої Богородиці [72, р. 25]. Даний навчальний заклад був переведений із с. Кисоричі – волосного центру Овруцького повіту Волинської губернії. Навчальний рік в однокласному училищі с. Рокитне тривав з пізньої осені й до ранньої весни, саме в період або невилазної багнюки, або ж сильних морозів. Так як вищезазначений заклад освіти знаходився на відстані 1 км від РСЗ, дітям досить важко було самостійно потрапити на навчання, а батьки, які працювали на підприємстві, не могли допомогти зробити їм це фізично: час занять, з 9.00 до 14.00, співпадав із виробничим процесом. Знаючи про впливовість у вищих колах Російської імперії, адміністрація і працівники заводу, колективним листом-проханням, в якому йшла мова про відновлення роботи заводської школи, звернулись до власника Ю. Розенберга за допомогою [121, арк. 1-1 зв.].

Школа продовжила свою діяльність із дозволу власника, на нелегальному положенні, впродовж 7 років. Дана приватна школа-училище була облаштована згідно всіх існуючих норм і правил діяльності однокласних початкових училищ. Тривалість курсу навчання тривав 3 роки [194, с. 184-189]. Щодо матеріально-технічного забезпечення, то це була звичайна кімната, облаштована під клас, з 5 дерев'яними лавками для сидіння. Діти для повноцінного навчання забезпечувалися посібниками та зошитами [122, арк. 2-3]. Всі предмети викладав один вчитель, окрім Закону Божого. Його вивчення було обов'язковим, проводились заняття православним священником. Не існувало жодних релігійних обмежень – до

викладання святого письма допускались представники інших конфесій [246, с. 166-171]. В школі дітей склоробів катехізису польською мовою навчав настоятель Олевського костелу ксьондз Пославський. Адже більшість працівників підприємства були поляками. Як уже зазначалось, першим вчителем заводської школи був І. Котковський, за сумісництвом – революціонер-більшовик, робота якого була направлена більше на здійснення пропаганди серед населення та працівників заводу, аніж на навчальний процес. В приміщенні школи знаходились боєприпаси, заборонена література, преса, яку активно розповсюджував І. Котковський [168, арк. 18-19].

Після арешту вчителя-більшовика, Ю. Розенберг не покинув напризволяще школу: особисто зайнявся підбором достойного і аполітичного викладача. За допомогою звернувся до дочки таємного радника Івана Тихеева – Чулицької Лідії, відомого педагога, педіатра і гігієніста. В 1892 р. вона відкрила власний «Жіночий навчальний заклад II розряду», який у 1904 р. реорганізовано в елементарну школу для хлопчиків і дівчаток. Тому маючи великий досвід, порекомендувала для роботи свою колегу-викладача – Євгенію Васильєву – знавця російської і французької мов, географії, арифметики та природознавства. За роки своєї викладацької діяльності Є. Васильєва позитивно зарекомендувала себе, продемонструвала високі вміння та навички необхідні для роботи. Останнім вчителем заводської школи була Станіслава Венцлавська, яка проживала в приміщенні школи та отримувала заробітну плату від заводу та батьків учнів.

У Волинських губернських відомостях від 22 лютого 1911 р. за № 19 опубліковано Постанову начальника Волинського краю від 11 лютого 1911 р. про закриття школи та проведення розслідування щодо виявлення порушень з боку викладацького колективу, наявності дозволів на ведення навчальної діяльності та свідощтв.

Школа проіснувала неповних 7 років, майже весь період на нелегальному положенні. Головною метою відкриття даного навчального закладу при склозаводі було подолання неграмотності, виховання нового покоління фабрично-заводського

робітничого поселення, одним із пріоритетних напрямків навчального процесу вищезазначеного освітнього закладу – це виховання учнів в рамках християнської моралі. Адже моральний стан робітничого поселення с. Рокитне був на досить низькому рівні: процвітало пияцтво, особливо серед молоді, навіть 14-річні хлопчики напивались до нестями, відбувалися бійки, а найголовніше – й далі поширювалися ідеї більшовика І. Котковського [122, арк. 1-7]. Так, натхненний його промовама, селянин В. Євтух в трактирі Вишневського публічно висловлювався проти імператора Миколи II: «Государь Николаюшка дал свободу мертвым, а живым тюрьму!» За що був ув'язнений на кілька днів в Овруцькій в'язниці [103, арк. 1].

Серед національних меншин переважали євреї, тому їх громада вважалася найбільш соціально активною ланкою місцевого населення. Єврейські діти хоч і мали можливість навчатись в російськомовній державній школі, вивчати світські предмети, однак все одно мали бажання мати власну школу, в якій би належна увага приділялась саме релігійній складовій. Власного приміщення не було, заняття проводились в орендованих [72, р. 25-28]. Вивчення івриту було надто складною справою для дітей, оскільки в домашньому оточенні використовувався ідиш. Навчання розпочинали із ознайомлення з абеткою та літерами. Для полегшення цього процесу вчителем використовувалися спеціальні карточки для наочності. Опанувавши букви, учень вчив слова та починав читати молитви. Так як навчальних посібників не було, підручники замінив молитовник. Письму також не навчали. Тільки на додаткових уроках, за домовленістю батьків із вчителем і за окрему плату, діти вчилися писати. Після того як учні оволоділи навичками читання, розпочиналося вивчення Тори. Щотижня ретельно опрацьовувався новий розділ Тори, який у наступний Шаббат повинен був читатися у синагозі. Вихованці, особливо початківці, не завжди могли впродовж тижня засвоїти весь розділ, проте на це ніхто не зважав, розпочинали вивчення наступного [210, с. 177-181].

Навчати Тори запрошували немісцевих вчителів. Першим з таких був Берл Глузман із Словечно Овруцького повіту Волинської губернії, який дієвою складовою навчального процесу вважав і застосовував тілесні покарання.

Наступним, хто навчав дітей після Б. Глузмана, був його земляк Лейбл Шлейфман, родом із сусідних Веледників. Він користувався популярністю серед учнів. Вони його надзвичайно поважали і любили. Окрім того Л. Шлейфман прекрасно грав на скрипці, завжди перед обідом влаштовував для дітей міні-концерти. Також регулярно проводив екскурсії для вихованців біля річки для кращого вивчення флори і фауни краю. З початком Першої світової війни, вчитель Л. Шлейфман повернувся до рідного села, з метою вступити до лав армії.

Наступним учителем школи був рабин Авраам, досить освідчений чоловік, який добре орієнтувався в мирських справах. Він давав уроки тільки один раз на тиждень, в інші дні учні самостійно вивчали сторінки Гемари (збірка дискусій і аналізів тексту Мішни – компіляції усної Тори).

На відміну від інших сусідніх міст, в робітничому поселенні с. Рокитне не було традиційного хедера, можливо, через те, що воно тільки формувалося та розвивалося. До 1916 р. в робітничому поселенні традиційно релігійні навчання проводив преподобний Ефраїм з навчального центру Тори, який досить добре розбирався в біблійних текстах і міг інтерпретувати найскладніші розділи. Світським предметам не навчав. Заняття тривали з ранку й до самого вечора, після яких слухачі повертались додому зі співом та ліхтарями в руках. На дозвілля не було часу, спортом учні не займались. Канікули тривали всього 2 тижні. Викладачеві платили по семестрах: перший – з 19 квітня по 29 вересня та другий – з 13 жовтня по 19 квітня. Діяло 2 класи, по 4 учні в кожному.

Система освіти повністю змінилася у 1916 р. У робітниче поселення с. Рокитне прибув учитель івриту Ізраїль Тозман. В навчанні використовував сучасні методи, був досвідченим, одразу ж почав викладати іврит із вимовою сефардів (піренейський іврит), в той час як його попередник навчав ашкеназі (європейському івриту). І. Тозман практикував змішані уроки, тобто хлопчики і дівчатка навчалися разом. Учні вивчали літературу, єврейську історію, граматику, співали пісні на івриті [72, р. 87-118; 221-222].

Закономірним явищем початку ХХ ст. стало формування освітнього середовища робітничого поселення с. Рокитне Волинської губернії. В таких умовах місцеве населення прагнуло дати підростаючому поколінню хоча б мінімальну освіту. Це призвело до заснування заводської та єврейської початкових шкіл, попри відсутність дозволів на здійснення освітньої діяльності.

На початку ХХ ст. в с. Рокитне було збудовано красиву синагогу. Спонсором став А. Гельфанд із м. Одеси, який придбав великі землеволодіння с. Кисоричі, що було волосним центром Овруцького повіту Волинської губернії, де діяв його лісопильний завод. Так як євреї в Російській імперії не могли бути землевласниками, А. Гельфанд зареєстрував свої володіння (9205 десятин) на росіянина Миколу Банова [57, с. 834; 840]. За цю привілегию він отримав кошти, за які жив і п'янствував на вечірках в Москві і Санкт-Петербурзі. Сам А. Гельфанд в роки революції помер в злиднях в Одесі.

На посвяченні синагоги був особисто присутній А. Гельфанд з дружиною, дочкою та зятем С. Гутником. До речі, він був міністром промисловості та торгівлі уряду П. Скоропадського. Святкування відкриття було грандіозним, А. Гельфандом запрошено з сусідніх міст два гурти для музичного супроводу свята. Через рік він придбав синагозі сувої Тори та томи Мішни, на честь чого відбулось чергове святкування.

1 серпня 1914 р. розпочалась Перша світова війна, а з нею погіршилось економічне становище Рокитного, більшість населення робітничого поселення було призвано на фронт. Робота в лісах майже повністю припинилася і була обмежена рубанням дров виключно для опалення або для потреб фронту. Рух пасажирських і вантажних поїздів припинилося, оскільки поїзди були необхідні для доставки солдатів і військової техніки на фронт. Залізнична станція Охотніково була частиною стратегічно важливого сполучення Київ-Ковель-Варшава, яким війська направлялись на фронт. В той же час в протилежному напрямку переправлялись поранені і полонені [72, р. 15-34; 227-231].

Під час військового лихоліття склороби непризовного віку, жінки та діти мобілізованих, щоб вижити, займалися обробіткою орендованих земель. На той час торгівля продовольчими товарами стала стихійним явищем. Одразу ж було організовано жваву торгівлю на залізничній станції Рокитне під час зупинки транспорту та заправки парових двигунів. Інша частина жителів здійснювали торгівлю продовольством в Сарнах, де автомобільний і залізнично-дорожній вузол гарантував більший попит [59].

Порушення транспортного сполучення спричинили нестачу поставок, а з цим зросли і ціни на продукти, в чому звинувачували підприємців робітничого поселення. З війною розпочалась нова хвиля переслідувань єврейського населення, які складали комерційну основу. Кілька сімей постраждали через звинувачення у зв'язках з німцями, але це були передусім ділові стосунки, звичайна переписка щодо експорту лісоматеріалу. А. Голода було вислано до Сибіру. Сім'ї А. Литвака, А. Шапіро, З. Зеліковського не дочекавшись депортації самостійно виїхали до Царицина [72, р. 29-34].

Улітку 1915 р. австрійські та німецькі війська окупували всю Західну Волинь. Відступ російської армії спричинив масовий потік біженців, багато з яких оселилось в Рокитному і робітничому поселенні. Від «Комітету Південно-Західного фронту Всеросійського союзу міст допомоги хворим і пораненим воїнам» та голови Ф. Штейнгеля [213, с. 329-348] Ю. Розенберг отримав у 1915 р. подяку за активну допомогу Волинському губернському земському комітету. Він надав в повне розпорядження власні будинки для хворих воїнів та біженців, а також особистий палац перетворив на шпиталь [131, арк. 2].

Мешканці робітничого поселення також активно приймало участь в допомозі нужденним в роки Першої світової війни. Разом з М. Фреєрманом аптекар Н. Солцман для Волинського губернського земського комітету збирали пожертви для військових та мирного населення [183, р. 208]. В робітничому поселенні проживав М. Ліфшиць (див. додаток 14), оптовик борошна і продуктів харчування. Надавав також кредити підприємцям і всім, хто до нього звертався. Його ім'я було

синонімом багатства. Батьки, які не в змозі були придбати на ярмарку своїй дитині якусь річ, говорили: «Я не Моше Ліфшиць, я не можу собі це дозволити!» Маючи великі великі статки він не забував про благодійність, завжди всім допомагав, часто анонімно. В роки Першої світової війни в його будинку розташовувався центр збору і пакування продуктів для фронту та біженців [72, р. 206].

На початку 1916 р. лінія фронту наблизилася до річок Стир і Стохід, яка розташовувалася в 100 км від с. Рокитне. Спостерігалась друга хвиля біженців, які прибули до робітничого поселення з найближчих до фронту сіл. У міру наближення фронту кілька військових заводів були переведені в Рокитне, які ремонтували зброю та використовувались як гаражний простір.

Наприкінці війни влада в Рокитному змінювалась кілька разів. Згодом спалахнула Лютнева революція, в результаті якої Російська імперія припинила існування. Було сформовано Тимчасовий уряд на чолі з князем Г. Львовим. На Волині про революційні події дізнались в березні 1917 р., коли імператор Микола II зрікся престолу. Більшість міст охопили масові зібрання та мітинги, на яких вітали революцію та вимагали ліквідації старого укладу [211, с. 71-76].

В робітничому поселенні с. Рокитне символічним центром й надалі залишався залізничний вокзал, на якому місцеве населення дізналось про падіння Російської імперії. Із Олевська прибув потяг, з прикрашеним червоними прапорами та гілками ялини локомотивом. Під час зупинки з нього зістрибнули молоді революціонери, одягнені в шкіряні куртки, які одразу приступили до зривання з форми представників колишньої адміністрації державної символіки з криками: «Хай живе свобода!» [72, р. 25-28].

Крім Тимчасового уряду та його місцевих органів, під час Лютневої революції, в Україні створюються ради робітничих і солдатських депутатів. У містах і селах Волині вони з'явилися упродовж березня 1917 р. [211, с. 71-76]. Запрацювали органи місцевого самоврядування на чолі з «Комітетом робочих, солдат і селян», нова місцева поліція, замінила царську. Її очолив Давид Шахновський. Спеціальним відділом забезпечення та розподілу продуктів

харчування керували М. Фреєрман та Б. Кокель. Головними клерками були Яків Вольфін і фермер, якого знали як Прохір з с. Рокитне. З початком революції більшість молоді робітничого поселення та с. Рокитне виїхало на навчання до Києва, Катеринослава, Одеси й навіть за кордон [72, р. 29-34].

Ще однією особливістю перебігу Лютневої революції на українських землях стало створення Української Центральної Ради в березні 1917 р., що була досить впливовою політичною силою даного періоду. Впродовж травня-липня 1917 р. у Києві за ініціативою та за безпосередньої участі УЦР відбулися Всеукраїнські селянський, два військових та робітничий з'їзди. Всі вони висловили повну підтримку політиці Центральної Ради, обрали Всеукраїнські ради військових, селянських та робітничих депутатів [182, с. 5-30].

На відміну від інших національностей євреї мали значне представництво в Центральній Раді ще до ухвалення нею 28 липня 1917 р. Постанови щодо поповнення свого складу представниками національних меншин. Згідно з документом євреї мали право делегувати до Центральної Ради 50 своїх представників від п'яти політичних партій (Бунд, Поалей-Ціон, Ціон-Ціон, Соціалістична єврейська робоча партія, сіоністи) [196, с. 59-64]. Штаб-квартира всіх заснованих філій єврейських організацій розташовувалася в м. Києві. В цих виборах брали участь і євреї с. Рокитне Волинської губернії.

Події Жовтневого перевороту 1917 р. на Волині були сприйняті неоднозначно. Для жителів робітничого поселення Рокитного ці зміни ознаменували початок того періоду, який, як вони сподівалися, приніс їм свободу і рівність. Однак після більшовицького «медового місяця» стало зрозумілим, що це лише тільки мрії. Невдовзі розпочалась громадянська війна в Росії.

До кінця 1917 р. с. Рокитне переходило декілька разів з рук в руки. 20 листопада 1917 р. було проголошено Українську Народну Республіку. На початку своєї діяльності український уряд прихильно ставився до єврейської національної меншини. Доказом цього була активна участь представника територіальних сіоністів з Волинської губернії Мойсея Зільберфарба, який очолював міністерство єврейських

справ та входив до складу Ради народних міністрів УНР.

Після державного перевороту, в квітні 1918 р., проголошено Українську Державу на чолі з гетьманом П. Скоропадським. Німецькі війська окупували і с. Рокитне, штаб-квартиру розмістили в палаці Розенберга. Німці в місцеве управління не втручались [72, р. 25-34]. 3 листопада 1918 р. в Німецькій імперії розпочалась революція. П. Скоропадський разом із відступаючою німецькою армією покинув територію колишньої Української Держави. Відбулась чергова зміна влади в грудні 1918 р. – Директорія на чолі з В. Винниченком та Головним отаманом С. Петлюрою.

Після повалення режиму П. Скоропадського на вулицях с. Рокитного та робітничого поселення панувала атмосфера страху й безпорадності. За тиждень до Хануки, 22 листопада 1918 р., власник місцевого універмагу А. Ліфшиць проводжав свого батька М. Ліфшиця, який вирішив поїхати до Житомира. Начальник станції «Охотніково» порадив не зволікати та покинути платформу й повернутись додому через прибуття потяга із загонами Петлюри з Олевська. О 22 годині зупинився на станції потяг. Через декілька хвилин пролунали крики на вулиці біля вокзалу та гуркіт в двері продовольчого магазину Л. Грішпана.

На світанку, 23 листопада 1918 р. в робітничому поселенні пролунав вистріл. Загін петлюрівців силоміць витягнули управляючого Рокитнівського скляного заводу Д. Зондера з його будинку та доставили на залізничний вокзал, де його застрелили. Не зважаючи на небезпеку, місцеве населення зібралось, щоб вшанувати пам'ять вбитого та поховати. Коли хода наблизилась до склозаводу, з'явилися озброєні солдати та наказали розійтись по домівкам. Налякані люди покинули віз із тілом на вулиці. Лише кілька жителів, в тому числі М. Ліфшиць та А. Вайсблат, попри залякування, встигли забрати тіло Д. Зондера та відправились до Осницька, де було єврейське кладовище і з усіма почестями поховали колишнього управляючого склозаводу.

Період перебування загонів Петлюри в Рокитному супроводжувався постійними обшуками і накладанням обтяжливих податків. Не було ніяких поїздок з

Рокитного, відчувалася нестача продовольства. М. Ліфшиць не був офіційним чиновником, але до нього за порадою та допомогою звертався майже кожен житель робітничого поселення. Саме в його будинку відбувались постійні збори єврейської громади, головним завданням якої в період перебування був збір коштів та продовольства, щоб врятувати місцеве населення від погромів та вбивств «місцевими петлюрівцями». Останній день їх перебування був відносно спокійним.

Черговий збір продовольства намагався зірвати місцевий п'яниця та злодій, який раніше працював на скляному заводі, Болік Пісковський. Він увірвався до будинку М. Ліфшиця з криками: «Чому ви просите милостиню у цих євреїв? У мене є ресурси, щоб налякати їх та отримати все продовольство, що у них є!», поклав на стіл перед командиром загону гранату, револьвер та великий ніж. Головним завданням перед дислокацією наприкінці 1918 р. на Томашгородському вокзалі, 11 км від станції «Охотніково», у загону Петлюри був збір цукру, борошна та іншого продовольства. Тому провокація Б. Пісковського зазнала краху, його зв'язали і доставили до машини командира. Після чого «петлюрівці» покинули робітниче поселення [72, р. 15-34; 185-186].

Отже, формування робітничого поселення на окраїні с. Рокитне Волинської губернії можна розділити умовно на 4 періоди: перший, 1896-1900 рр., припадає на початок будівництва Рокитнівського скляного заводу та робітничого поселення; другий, 1900-1902 рр., – на введення в експлуатацію нових житлових приміщень у зв'язку з проведенням реконструкції підприємства; третій, 1902-1913 рр, характеризується розширенням меж поселення, внаслідок пуску залізничного сполучення Київ-Ковель; четвертий, 1914-1918 рр., – занепадом робітничого поселення, пов'язаного із призупиненням роботи скляного заводу через нестабільну політичну ситуацією цих років.

3.2. Надання Рокитному статусу міста та особливості його трансформації в 1921-1939 рр.

Завершення Першої світової війни ознаменувало новий етап формування політичної карти світу, розпад імперій та поява нових держав. 11 листопада 1918 р. Польща проголосила свою незалежність. Відновлення державних кордонів призвело до вирішення територіальних претензій збройним шляхом. Внаслідок польсько-української війни 1918-1919 рр. Галичина та Волинь була закріплена за польською стороною. Певний час новоприєднаними територіями керувало військове командування, а починаючи з лютого 1919 р. Цивільне управління східних земель на чолі з генеральним цивільним комісаром [189, с. 10-13]. 15 березня 1920 р. сформовано Сарненський повіт з північних частин Рівненського Овруцького повітів, до якого входили Юрівська, Олевська та Кисорицькі гміни.

З підписанням Ризького мирного договору 18 березня 1921 р. постало питання визначення прикордонних меж. Лише у листопаді 1922 р. вони були встановлені на відповідних територіях та передані адміністративним і прикордонним владам сторін. Проте повністю робота прикордонної комісії завершилася лише в серпні 1924 р. [180, с. 34-36].

Ще до підписання Ризького мирного договору, склороби ініціювали створення загонів для охорони прикордонного відрізка, який найбільше потерпав від диверсій та бандитизму. На болотистих місцинах за с. Сехи були облаштовані пости, а квартирувалися та харчувалися склороби в самому селі. У цих перших прикордонних загонах служили колишні працівники заводу: брати Дебінські, Ян Мацієвський, Петро Гофман та ін. До особового складу входили три жінки, які готували їжу для караульних: Марія Дебінська, Станіслава Троян, Генріха Бадер [59].

Необхідно відзначити, що Польща мала дві моделі організації державного кордону: цивільну (охоплювала західний, північний та південний кордони) та військову (стосувалась виключно східного кордону). Загалом система кордонів з точки зору оборонної безпеки була дуже не вигідною [254, с. 53]. Кордони Польщі

простягалися на 5 тис. км, 1412 км припадали на східні рубежі, що становило 25,5 % від загальної протяжності усіх кордонів держави. На прикордонні не було жодних рельєфних умов, придатних для організації оборони [256, s. 125-136].

Східний кордон впродовж міжвоєнного періоду охороняли різні формації: митні батальйони (1921-1922 рр.), прикордонна охорона (1922-1923 рр.), державна поліція (1923-1924 рр.) та Корпус Охорони Прикордоння (1924-1939 рр.) [231, с. 296-301]. Підставою для створення КОП стала статистика подій в районі радянсько-польського кордону впродовж 1924 р. – до 189 грабіжницьких нападів і диверсій, а також 28 саботажів, в яких взяло участь більше мільйона чоловік, з яких: 15 вбито і 146 взято в полон, в той час, коли серед поліцейських втрати становили 54 особи, 28 – поранено. Не слід забувати й про малу чисельність і погане технічне озброєння прикордонних постів поліції, яка навіть за допомоги жандармерії і військ не могла контролювати ситуацію на кордоні і в прикордонній смузі. Варто зазначити, що погано була розвинута оперативно-розвідувальна та контррозвідувальна діяльність.

Із 189 вищезазначених актів і диверсій 1924 р., інформацію про підготовку вдалось отримати відносно 10 частини від зафіксованих. Вищезазначені події визвали резонанс в пресі, яка звинуватила польський уряд в неспроможності забезпечити безпеку польсько-радянського кордону. Внаслідок чого, рішення про створення КОП, за армійським зразком, було прийнято під час спеціального засідання Політичного Комітету Ради міністрів за участю президента Польщі Станіслава Войцеховського, міністра військових справ Владислава Сікорського і міністра внутрішніх справ Зигмунда Губнера, що відбулося 21-22 серпня 1924 р.

12 вересня 1924 р. Міністерством військових справ був затверджений Наказ про утворення КОП, який передбачав зміцнення кордону та дотримання порядку у 30-кілометровій зоні. Даний документ відразу включили до державної військової доктрини. А 17 вересня в інструкції вищезазначеного наказу було визначено структурну розбудову КОП.

Згідно Ризького мирного договору до складу Польщі увійшло с. Рокитне [62, s. 808]. 26 лютого 1920 р. було сформовано Сарненський повіт з

північних частин Рівненського, Овруцького повітів у складі Юрівської, Олевської та Кисорицької гміни [60, s. 14]. До останньої увійшло Рокитне [62, s. 808], яке отримало міський статус за часів перебування в межах Поліського воєводства [218, с. 226-238].

Визнання за сільським поселенням статусу міста в Польській державі відбувалось відповідно розпоряджень уряду, що базувались на основі документальних звернень органів місцевого самоврядування [61, s. 319]. Одним із головних критеріїв була чисельність населення – воно повинно було перевищувати 2000 осіб та наявний статус, до складу якого воно раніше входило [264].

За даними перепису населення 1921 р., у міжвоєнній Польщі проживало 27,2 млн. чоловік. Новостворена Польська держава мала найнижчий відсоток національних меншин в тогочасній Європі: українці – 14,3 %, євреї – 7,8 %, білоруси – 3,9 %, німці – 3,9 %, решта – 0,9 %, в той час як поляки становили 69,2 % [180, с. 469-470]. У Варшаві добре розуміли, що на нормалізацію відносин має великий вплив підвищення рівня життя людей. Значні зусилля робились задля того, щоб нівелювати відмінності, які існували між «кресами» та етнічно-польськими територіями, а також для полегшення і прискорення їх інкорпорації [185]. Загальнодержавні та регіональні умови тісно переплелися, однак, домінуюча роль належала останнім.

Відносно Рокитного, то такій трансформації передувало кілька подій: перейменування залізничної станції з «Охотніково» на «Рокитне-Волинське», будівництво транспортних комунікацій та придбання нових земельних ділянок. Тобто прихід нової влади розпочався з демаркації «старих» символів, які в свій час мали ідеологічне навантаження [258, р. 40-47].

Працівники Рокитнівського скляного заводу одні з перших з ентузіазмом сприйняли зміну назви. Крім цього було збудовано новий залізничний (див. додаток 27) вокзал з червоної цегли в стилі модерн [59]. У 1921 р. Польськими залізничними дорогами введено в експлуатацію вузькоколіїрку «Рокитне-Мочулянка» протяжністю 58 км, яка мала стратегічне значення та повинна була

вдосконалити дорожню інфраструктуру. У Рокитному з'явилося локомотивне депо, головна станція вузькоколійки, а також водонапірна вежа для заправки паровоза водою та спеціальна трьохметрова колонка [66].

Статистичним відділом Польщі Рокитне було зараховане до списку міст Сарненського повіту станом на 1924 р. [264]. Однак ці дії були виключенням із правил, адже на момент приєднання до польської держави, його міський статус визначався лише тимчасовими правовими та адміністративними положеннями, а не фактичним станом. Тому надання статусу міста Рокитному, означало не тільки його юридичне оформлення шляхом прийняття ряду постанов, але й створення всіх умов для відповідності «де-факто» існуючим містам, шляхом розбудови інфраструктури та розширення територіальних меж (див. додаток 16).

У травні 1924 р. були створені комітети з будівництва, які при взаємодії з владою воєводств почали розробляти плани індивідуальної забудови в конкретних місцевостях. Наступним кроком стала організація однойменних повітових структур, до функцій яких належала підготовка проектно-кошторисної документації необхідної для будівництва. Водночас міністерство фінансів Польщі надало дозвіл на кредитування житла для співробітників державного апарату в східних воєводствах. Фінансування в рамках даного проекту отримало міністерство громадських робіт, якому підпорядковувався спеціальний Відділ державних будівель.

За участі 19 архітекторів було розроблено 32 проекти містобудування. Для зведення нових «мікрорайонів» до східних воєводств було привезено 11 млн 600 тис. одиниць цегли та відповідно 3 млн 800 тис. черепиці. Будівельні роботи розпочалися восени 1924 р. Переважно використовувалась деревина, адже вона була дешевше цегли. До нашого часу майже не збереглись забудови міжвоєнного періоду виключно через ресурс експлуатації даного матеріалу [252, s. 4-8]. Окрім того, частина з них була знищена пожежами, пов'язаних із порушенням правил поводження з вогнем та конструкцій нагрівальних печей. Це все стало поштовхом для придбання в 1924 р. пожежного обладнання та

створення добровільної пожежної дружини в Рокитному (див. додаток 31), яку очолили Юзеф Гоголевський (голова) та Єжи Дітковський (заступник) [59].

Для працівників скляного заводу «Vitrum» в Рокитному були створені належні умови проживання, крім того воно було ще й безкоштовним. За нього не доводилось платити навіть у період зупинки підприємства. Інші склозаводи частково забезпечували житлом своїх працівників [99, арк. 21-22]. Були затверджені критерії квартири, віднесеної до службової. Дане помешкання повинне складатися як мінімум з однієї кімнати, по можливості з телефоном. Приміщення – оштукатурене, з герметичними дверима, дерев'яною підлогою та вікнами на петельках. У разі пошкодження вікна чи даху, проживаючий був зобов'язаний впродовж встановлених термінів провести ремонт. Крім того стежити за підтопленням осель, де є така проблема, запобігати та нейтралізувати виникнення надзвичайних ситуацій. Для побілки житлових кімнат підприємство видавало двічі на рік гашене вапно або крейду в кількості 10 кг на квартиру.

Адміністрація склозаводу зобов'язувалась дбати та стежити за дотриманням працівниками підприємства санітарно-гігієнічних умов проживання в службових квартирах. Був запроваджений постійний контроль за джерелами питної води, до якої працюючі повинні мати вільний доступ. Поблизу квартир облаштовувалась достатня кількість вбиралень, які були чистими та охайними. Працівникам підприємства суворо заборонялося утримувати в житлових приміщеннях худобу. Для цих цілей рекомендовано використовувати надвірні будівлі у спеціально відведених місцях. Також дозволялось розмішувати резервуари для накопичення добрив на відстані не менше 20 м від службових квартир.

Крім цього, працівники підприємства забезпечувались вугіллям та деревиною з розрахунку на 1 людину: з 1 жовтня по 31 березня – 50 кг вугілля і 30 кг деревини, а з 1 квітня по 30 вересня – 30 кг вугілля, 18 кг деревини. Надавалась також грошова допомога на житло як доповнення до витрат: одружені склороби та майстри отримували 8 злотих, а неодружені майстри та помічники майстра, які одружуються або підтримують сім'ю – 4 злотих [71, s. 78-81].

Будівельні роботи проходили швидко, адже Рокитне мало достатню кількість місцевих будівельних матеріалів: деревини, піску та глини. У місті працювало 2 лісопильні, які належали євреям: перша – трьом братам Голубовіцям, друга, яка діяла в районі скляного заводу – Я. Персіцю. В умовах програми розбудови міста Рокитного, продукти діяльності лісопилень використовувалися в якості будівельного матеріалу. У міжвоєнний період дві цегельні склозаводу не діяли, тому будівельну цеглу привозили з сусіднього с. Осницьк, в якому працювало два заводи, власниками яких відповідно були євреї з Рокитного – Х. Кляйнман, Ш. Гендельман та Л. Шпільман [72, р. 38-40].

Інкорпорація Рокитного до соціально-економічного простору Польщі, відбувалась поетапно, завдяки урядовим стабілізаційним заходам. Міське будівництво здійснювалось в складних умовах. Статистика подій в районі радянсько-польського кордону за 1924 р. – до 189 грабіжницьких нападів і диверсій, а також 28 саботажів, в яких взяло участь більше мільйона чоловік – призвела до створення Корпусу Охорони Прикордоння армійського зразка. Впродовж 1925-1926 рр. в рамках організації охорони східного кордону в складі 5-ої Бригади КОП «Поліська» був створений 18 батальйон КОП разом із ескадроном (див. додаток 32), які зайняли стратегічно важливий населений пункт – Рокитне [257, с. 21-27].

Однією з головних проблем, після того як формування приступило до виконання своїх безпосередніх обов'язків, було розміщення особового складу. Батальйон розташовувався не в казармах, а в орендованих житлових будинках, що впливало не тільки на результати служби, а й на стан дисципліни та боєготовності. Футбольне поле склозаводу, яке виконувало функцію спортивного осередку, стало місцем розташування особового складу батальйону, які проживали в наметах. Інша частина розмістилася в приміщенні аматорського театру та палаці Розенберга, де також знаходилася штаб-квартира командування та його оперативних сил.

Сарни, будучи повітовим містом, постійно конкурували з молодим містом Рокитне, навіть визивали на товариський матч з футболу (див. додаток 33). В спорті,

хоч і з перемінним успіхом, футбольна команда склозаводу «возвышалась над повятом». Команда скляного заводу мала назву «Молоді орли» [59].

Секретна служба під назвою «Дефензіва» – гілка контррозвідки Генерального штабу Варшави, яка займалася внутрішнім та зовнішнім шпіонажем, боролася з контрабандою, також перебувала у палаці Розенберга. Зруйнована резиденція Розенберга після війни була відремонтована і відреставрована. Службові кабінети та приміщення для допитів облаштували на другому поверсі, а в підвалах – камери для ув'язнених, більше відомі як камери тортур. Палац Розенберга ретельно охоронявся всередині й зовні солдатами. Стороннім вхід був заборонений. Після допитів, складалась відповідна документація, після чого в'язні відправлялись до суду в м. Рівне [72, р. 192].

Палац Розенберга, парк та прилеглі території було приватизовано в міжвоєнний період О. Анікіним. Він здавав палац в оренду командуванню 18 батальйону КОП. Але й цього виявилось замало, солдати проживали в недобудованих приміщеннях міста, а також у сім'ях склоробів [59]. Офіцерський склад, починаючи з 1926 р., в місцевого населення орендував кімнати разом з кухнею – від 1 до 4. В середньому квартплата становила 41 злотих. Для прикладу: 4 кімнати, які орендував майор батальйону Едуард Шмоневський по вул. Костюшко, коштували в місяць 100 злотих. В свою чергу, найдешевше житло (1 кімната) обходилась в 25 злотих [92, арк. 8-8 зв.].

Згідно Закону Польщі від 15 липня 1925 р. про розміщення армії під час мирного часу передбачалося забезпечення військових структур сталим місцем проживання – казармами [63, s. 1461-1470]. Їх будівництво поблизу Рокитного, розпочалось лише навесні 1925 р. на виході вул. Понятовського. Було зведено всього 25 будівель, переважно з деревини. Лише оранжерея – з каменю, кузня – з цегли, а погріб – з бетону. Територія, на якій розміщувались казарми КОП (див. додаток 32) займали 14,35 га. Це було повноцінне військове поселення з усіма належними умовами для нормальної життєдіяльності прикордонників. Так, зокрема, діяла власна пекарня та польова кухня, пральня, каналізація, столярний цех, кузня та

навіть оранжерея. На території казарм розміщувались різні складські приміщення: зброї, обмундирування, продуктів, боєприпасів, вугілля. Так як більшість будівель поселення були дерев'яні, тому пожежній безпеці приділялася належна увага – існувало приміщення з відповідним реманентом [169].

Надання статусу міста відбувалось шляхом юридичного розподілу Рокитного в межах «село–місто», відповідно до розпорядження Ради міністрів Польщі. Економічний потенціал та приналежність до прикордоння стали ключовими критеріями для отримання міського статусу. Тобто робітниче поселення, яке розташовувалось на окраїні с. Рокитне Поліського воєводства, 1 квітня 1927 р. отримало статус міста. В його межах було створено міську гміну Рокитне [64, s. 434].

У процесі формування міського середовища було організовано орган міського управління – магістрат. У 1927 р. відбулися перші вибори. Мером став Конрад Барановський. Враховуючи історичні зв'язки з околицею, для м. Рокитне затверджується герб «Підкова» – родовий знак мазурського роду Лехів і Гарбовських із Стариків (див. додаток 26). Перший мер Рокитного помер від туберкульозу, тому його обов'язки з 1930 р. тимчасово виконували Барац Зелік-Ушер та Йозеф Лех. Цікаво, що попри наявність прикордонників в місті, на вул. Пілсудського знаходилося відділення поліції [59].

Одним із першочергових завдань перед новоствореним магістратом Рокитного стало придбання земельних ділянок в південній стороні від залізничної станції під будівництво та надання тимчасової назви «район». Крім того було розроблено план раціонального розвитку мікрорайону Рокитного, розмежування та визначення місця розташування будівельного майданчика, розміщення громадських об'єктів з демаркацією вулиць (див. додаток 17). Це викликало досить багато проблем перед представниками польської влади. Іноді власник землі банально був відсутній на території Польщі, а також не з усіма вдавалось домовитися. Не секрет, що під будівництво нових мікрорайонів обиралися найбільш привабливі території.

Повітовий староста повинен був жити майже в центрі міста, а такі наділи землі й коштували відповідно [252, s. 6-8]. Ціни за га землі коливалися від 429 до кількох десятків тисяч злотих. Самою дешевою вважалася земля в Пружанах – трохи більше 400 злотих, а найвищі ціни були в Бресті – від 50 до 60 тис. злотих за га. Що стосується будівництва прикордонної інфраструктури, то тут ціна за землю коливалася від 115 до 1500 злотих за га [31].

У свою чергу військове поселення долучилось до розбудови Рокитного, хоч і «де-юре» не було частиною міста і відносилось до Кисорицької гміни. В таких умовах майор Е. Шмонеvський від імені батальйону неодноразово звертався до влади Кисорицької гміни з проханням переглянути межі Рокитного та приєднати до нього територію казарм. Найближчі будівлі, з можливістю оренди для офіцерського складу, в Кисорицькій гміні знаходились на відстані 4 км. Тому розміщення офіцерів саме в Рокитному, поблизу казарм, було службовою необхідністю. Окрім розширення меж самого міста, існувала й економічна вигода внаслідок приєднання військового поселення – податки. Також вистави, організовані військовиками, відвідувала значна кількість місцевого населення, а це був єдиний спосіб потрапити на закриту територію прикордоння.

26 листопада 1928 р. у магістраті Рокитного відбулось засідання міської ради, на якому було затверджене Рішення № 225 щодо розширення меж Рокитного на захід від залізничного депо на 600 м, тобто із включенням території казарм [169]. Відповідно існуючого законодавства будь-які зміни, які стосувались перегляду меж міста, також проводились після звернень органів місцевого самоврядування [61, s. 319]. В даному випадку розширення меж Рокитного за рахунок території казарм, стало можливим після збору цілого ряду документів: Ухвали міської ради Рокитного та сільської с. Кисоричі, листів-звернень 18 батальйону КОП, Протоколу відділу Сарненського повітового сеймику, на основі яких було скориговано попередній план міста [169]. Відповідно Розпорядженням міністра внутрішніх справ Польщі від 13 вересня 1933 р. територія казарм площею 14,35 га (див. додаток 16)

розширила Рокитне до 311,1 га. Розпорядження вступило в дію 1 жовтня 1933 р. [65, s. 1242-1243].

У таких умовах спостерігається ріст чисельності населення Рокитного порівняно з 1921 р. вдвічі: в 1933 р. воно становило 4027 чол. (див. додаток 4). Зокрема поляки – 53 %, євреї – 43 %, а українці були найменш чисельними – всього 4 % [169]. Це пояснюється не скільки політикою Польщі, стільки історичними передумовами. Адже засновник скляного заводу – єврей, який всіляко заохочував єврейський капітал, створював максимально комфортні умови для ведення бізнесу. Крім того, фактично весь робітничий клас, який відповідав за виробничий процес, представляли поляки. Такий уклад проіснував до початку Другої світової війни.

Запровадження польського золотого, його золотого стандарту (1 zł=9/31 г чистого золота) згідно валютної реформи 1924 р. [73, s. 88-89], сприяло покращенню соціально-економічного становища Рокитного, що було основою розбудови і розвитку даного прикордонного міста. Таким чином, збільшилась доля рокитнівського експорту, передусім скла та пиломатеріалів. В той період Рокитне називали: «Маленька Америка». Провідні фірми Англії, Франції, Бельгії та Німеччини направляли своїх представників до Рокитного для придбання деревини та встановлення відносин зі скляним заводом. Стихійно відкривались в місті представництва всесвітньо відомих на той час фірм «Neam and Booth» (Англія), «Parmentier and Partners» (Франція, Бельгія).

Перша кредитна спілка Рокитного «Гмілут хасадім» надавала підприємцям вільний кредит, без щорічних відсотків, терміни повернення якого не обумовлювалися. Заснували цю спілку Мендель Керчер, Ш. Гендельман, Б. Кокель. Казначей змінювався кожного року восени на свято Сімхат Тора.

Поряд із єврейськими кредитними установами, в Рокитному діяла і польська кооперативна каса, відома під назвою Каса Стефчика. Після затвердження статуту, Каса розпочала свою діяльність 15 жовтня 1928 р. в Рокитному, рівно через місяць було внесено до публічного реєстру під номером 443. Пайовий капітал на одного

члена становив 25 злотих. Всього Каса Стефчика в Рокитному налічувала 161 чол. Серед яких був перший мер К. Барановський, його заступник Й. Лех, та лікар Борис Аніщук.

Перерва в діяльності Каси була пов'язана з економічною кризою 1929-1933 рр. та призупиненням діяльності скляного заводу «Vitrum», який в 1933 р. згорів. Разом із пуском скляного заводу в 1934 р., Каса Стефчика, яка знаходилась на вул. Собеського 8, відновила свою діяльність. Під керівництвом Яна Зарчинського вищезазначена установа надавала кредити в Рокитному до 1937 р. [171].

Дислокація 18 батальйону КОП в Рокитному зумовила створення власного кооперативу, який задовольняв економічні і культурні потреби дійсних членів: офіцерів, унтер-офіцерів та рядових. Кооператив батальйону купував оптом продукти харчування, предмети солдатського та господарського вжитку, займався орендою та купівлею нерухомості. Крім того кооператив фінансував культурно-освітні інституції формації: читальні, бібліотеки, кімнати відпочинку та ін. [172].

Через збільшення попиту на кредити, в Рокитному в 1928 р. відкрився Банк Людовий. Його директором, 9 років з 10, був Ашер Зеліг Баратц [170], який в 1922 р. приїхав до Рокитного з Франції, працювати на скляному заводі. На відміну від Каси Стефчика Банк Людовий був орієнтований на всіх жителів, надаючи кредити незалежно від сфери занять, його діяльність ґрунтувалась виключно на класичних банківських операціях [184, с. 45-52]. Банк допомагав дрібним торговцям, надаючи кредити під низький відсоток. З часу заснування Банку Людового відбулось оновлення середнього класу, які завдяки своїй праці значно покращили інфраструктуру міста Рокитного.

При підтримці малого бізнесу було відкрито два кінотеатри. Кінотеатр «Полонія», на 140 місць, що належав Станіславу Сіконю, працював взимку 4 дні на тиждень, а влітку – 3. Інший, під назвою: «Ідол» (власник – Станіслав Гарзвінкель), був дещо більшим: максимальна кількість глядачів, яку вмещав кінозал становила 149 чол. Кіносеанси відбувалися тричі на тиждень (див. додаток 33). Лише в

м. Сарни кінотеатри працювали щодня та приймали в 1,5 разів більше відвідувачів, ніж в Рокитному [102, арк. 12].

Велика кількість приїжджих, в якості працівників міста та району зумовили стрімкий розвиток готельного та ресторанного підприємництва в Рокитному. Готелів функціонувало два: один належав Аарону Літваку, другий, по вулиці Костюшко – Моше Кацу. Дані заклади стали місцем, де відбувалися зустрічі, перемовини та укладалися досить важливі угоди та контракти, які сприяли економічному розвитку міста.

Торгівля як і ресторанно-готельний бізнес зосереджувалась переважно в руках єврейського населення. Першим економічним районом Рокитного стала вул. Пілсудського, яка з'єднувала село з містом. Там діяло багато різних магазинів, які забезпечували всі потреби населення: галантерейні (Лейбль Гітельман, Авраам Грішпан, Хацкель Кляйнман), продуктові (М. Ліфшиць, Мотель Кремер, Л. Гріншпан), будівельних матеріалів (Ш. Гендельман, Авраам Сліп), канцелярські (Авраам Шварц, Ліпа Шпільман), скла (Б. Кокель). Монополія існувала лише в оптовій торгівлі, склад М. Ліфшиця, який розташовувався неподалік залізничного вокзалу, в пішій доступності до базарної площі [72, р. 41-48]. Найприбутковішими були магазини, що розташовувались на залізничній станції Рокитне-Волинське. Річний оборот магазину «Гутман і Грішпан» становив 178 тис. 42 злотих, а це 13 % обороту Рокитнівського скляного заводу в 1934 р., магазин М. Ліфшиця – 156 тис. 557 злотих, дещо менший прибуток у «Ройз і Терло» – 128 тис. 376 злотих [88, арк. 58].

Базарна площа є характерним урбаністичним елементом будь-якого міста. Така ж була і в Рокитному, облаштована згідно всіх канонів: прямокутної форми, неподалік центру, поблизу синагоги (див. додаток 28), вокзалу, поштового відділення, та оптового складу. На базарній площі проводились ярмарки два рази на місяць – 5 і 18 числа.

У ці дні жителі міста значно зменшували свої доходи. Фермер, у якого в той день були гроші в кишені, «вкладав» їх у лікер, який він випивав у великих кількостях. Він також купував одяг та взуття для себе і для членів своєї сім'ї. Також торговці їздили продавати свою продукцію на ярмарки до Клесова, не зважаючи на популярність і прибутковість рокитнівського. Бажання отримати додатковий прибуток був рушійною силою виїздів до сусідніх міст та сіл [72, р. 41-48; 163].

Впродовж періоду освоєння радянсько-польського кордону, коли ще не існувало чіткого механізму його перетину, на рокитнівські ярмарки приїжджали навіть покупці із Радянського Союзу – з Білоторович та Олевська, які купували землеробський реманент, а розраховувались золотом.

Рокитнівські купці-євреї забезпечували ринок різноманітними товарами, щоб, в першу чергу, задовільнити попит закордонних покупців. Місцева влада й надалі діяла дуже обережно і не перешкоджала цього виду транзакціям, цікавили їх передусім особи, які не купували товарів [59].

Неоціненний внесок у розбудову міста вніс будівельник Мойше Хірш Лінн. Він був активним учасником та ініціатором збору коштів для будівництва «нової» синагоги в Рокитному. «Стара», як її називали, хоч юридично залишилась в с. Рокитному, не була залишена прихожанами. «Нова», міська синагога (див. додаток 28), працювала у вихідні і святкові дні, а двері «старої» були відчинені щодня [72, р. 163].

Магістрат Рокитного виділив на будівництво костелу 1 га 334,74 м², однак за браку коштів вдалось збудувати лише дерев'яний костел-капличку св. Терези з Лізьє, який було висвячено 8 грудня 1926 р. Для забезпечення належних умов заснування католицької парафії в Рокитному в 1927 р. збудовано житло для ксьондза Станіслава Фіалковського. З приходом нового голови парафії Бруно Виробіша (див. додаток 24) 1 листопада 1931 р. розпочались роботи з реконструкції костелу. Спільними зусиллям адміністрації скляного заводу, 18 батальйону КОП «Рокитне», а також прихожан впродовж 1931-1936 рр. було добудовано мурований бічний неф, змінено фасад і задню частину костелу (див. додаток 29). В середині костелу

розміщено 6 вівтарів. Великий вівтар зі скульптурою розіп'ятого Ісуса Христа, бічні – Остробрамської Божої Матері, св. Терези Дитяти Ісуса (інша назва – Свята Тереза з Лізьє), св. Антонія Падуанського, св. Йосипа та св. Франциска Ассізького. У 1932 р. поряд з костелом збудовано грот в честь непорочного зачаття Ісуса Христа.

У 1938 р. прихід Рокитнівської парафії становив 5500 прихожан за рахунок місцевого населення та навколишніх сіл. Роширення костелу та збільшення кількості прихожан Рокитного зумовила будівництво в 1936 р. за ініціативи ксьондза Б. Виробіша каплички на польському кладовищі з гротом і фігурою Непорочної Богоматері. Відповідно там відбувались відправні богослужіння на свіжому повітрі. Офіційне освячення оновленого костелу св. Терези з Лізьє відбулось 25 жовтня 1936 р. ксьондзом Яном Левінським [67, s. 16-17].

В рамках новітнього руху «Католицька акція», головною метою якого було справедливе вирішення соціальних суперечностей та конфліктів, виникали світські організації, які охоплювали майже всі сфери життя. На західноукраїнських землях вони набули широкої популярності в 30-х рр. ХХ ст. [191, с. 141]. Рокитнівська парафія долучилась до «Католицької акції» в 1933 р. та підпорядковувалась Інституту Католицької акції Луцької дієцезії [67, s. 28].

Були створені при костелі станові церковні організації з метою поглиблення духовно-релігійного життя парафіян завдяки особливому пошануванню культу Діви Марії-Богородиці [243, с. 459]. В 1935 р. була заснована в Рокитному філія католицької жіночої асоціації, яка надічувала 330 учасниць. Голова – Яніна Буйновська, секретар – Анна Ратайчик, скарбник – Альбертина Урбанська. Забрання проводились кожного місяця. Аналогічна чоловіча організація, станом на 1937 р., була лише на стадії формування.

Ксьондз Б. Виробіш організував хор св. Розарія. Ним було ангажовано вчителя співу Олександра Сухозанета, який став хормейстером. До хору приймались всі бажаючі, які мали голос і хороший музичний слух [67, s. 16-28]. Хористи були різні. Гордістю хору вважали баритон Казимира Дітковського. Співали працівники

скляного заводу: Владислав Козловський, Кизимир Бадер і Софія Троян та солдати 18 батальйону КОП «Рокитне», один з них – Станіслав Мілер.

11 листопада 1928 р. закладено першу цеглину пам'ятника Юзефу Пілсудському (див. додаток 30), якого в Рокитному дуже поважали і любили. Цілий загін гутників воював у війську польським під час війни. Це брати Відьманські, Духновські, Марцинківські, Мацієвські та інші. У 1920 р. вони брали участь в поході Ю. Пілсудського на Київ, який в ті часи зупинявся в Рокитному і мешкав у палаці Розенберга. Палац у роки війни став воєнним шпиталем, де лікували польських солдатів і полонених більшовиків. Саме тоді у Рокитному, неподалік від Палацу, з'явився військовий цвинтар. Гроші на зведення якого збирали за ініціативи керівництва 18 батальйону КОП «Рокитне» та склозаводу [59]. Пам'ятник встановили в 1928 р. неподалік школи Тарбут напроти новозбудованого Костелу св. Марії з Лізьє.

У Рокитному функціонувало два осередки освіти: єврейська школа Тарбут (платна) та державна польська школа (безкоштовна). До будівництва постійних приміщень школи «гастролювали» по орендованим.

Останнім орендованим приміщенням для навчання єврейських дітей був будинок шохета (різника кошерного м'яса) А. Шапіро, який розташовувався напроти поштового відділення. Це було просторе приміщення, яке розміщувало до 200 ос. Розширення міста зумовило швидкий ріст населення: за 18 років зросло в 2,6 разів. Тому школа біля палацу Розенберга не змогла вмістити постійно зростаючу кількість школярів.

Було вирішено створити спеціальний будівельний комітет, який збирав би матеріали та кошти для будівництва школи. До новоствореного комітету ввійшли: Авраам Біндер, А. Грішпан, Шломо Грішпан, Аарон Слуцький.

Наприкінці 1919 р. аптекар Н. Солцман спільно з деяких орендодавцями придбали ділянку для будівництва школи, зареєструвавши на своє ім'я. Також була отримана відповідно і ліцензія на будівництво, розроблено план та придбано необхідне шкільне обладнання. Однак придбана земельна ділянка біля лазні,

перпендикулярно вул. Пілсудського, не влаштувала батьківський комітет. В Рокитному значна кількість земельних ділянок перебувала як його називали: «русский по имени Йозпин». Він пішов на зустріч єврейській громаді, обмінявши ділянку на відповідну з доплатою між вулицями Торговою та Понятовського. Цей обмін спустошив фінансові ресурси комітету, грошей на будівництво школи не було [72, р. 87-210].

Свій вклад у розбудову міста робив кожен його житель. Прикладом такої самовіддачі було пожертвування 8 дубів сім'єю Хагая Баума для будівництва приміщень польської та єврейської шкіл. Ділянка для майбутньої школи Тарбут (див. додаток 28) на площі між вулицями Торговою та Понятовського коштувала дуже дорого, що зумовило уповільнення темпів будівництва. Будівельний комітет звертався до кожного, хто міг допомогти. Я. Персіц, власник лісопильні, пожертвував пиломатеріали. Каміння для фундаменту були привезені з Клесівського кар'єру. Інші витрати перекривались за рахунок пожертвувань євреїв Рокитного. Було організовано збір спортивного інвентарю.

Будівельні роботи тривали впродовж 1928-1931 рр. Учні також допомагали в будівництві школи, разом із вчителями носили пісок для облаштування дерев'яної підлоги. Не вистачало для всіх бажаних відповідних інструментів, тому діти, не зважаючи на це, використовували підручні засоби. Сім кімнат, вчительський та кабінет директора школи були укомплектовані новими меблями та навчальними посібниками. Класні кімнати знаходилися в зовнішньому краю будівлі, а велика аудиторія – в центрі. Вона використовувалася як спортивна зала, зал для зборів та різноманітних заходів для єврейської спільноти міста. В центрі висів герб Польщі – білий орел на червоному фоні, а також світлини Хаїма Вейцмана, Теодора Герцля, Хаїма-Нахмана Бялика, Менахема Усишкіна.

Першим директором школи було обрано Шмуеля Волкона, який читав лекції з іврити та літератури в старших класах. Ізраель Фельдман викладав релігійні предмети, а Мордехай Гендельман – історію, іврит, Біблію, Гмар і музику. Гіллель Волмарк – математику, пан Подліс – польську мову, пізніше його замінила пані

Ерліх. Давид Шафран викладав мистецтво, музику і фізкультуру. Іншими вчителями були Шломо Фарбер, Яків Шліть, Белла Муравчик, Девід Штерн, Сара Бронштейн та ін.

У 1938-1939 рр. до викладацького колективу школи приєднався Шломо Бар Шира, який читав курси з польської мови, історії, музики. Організував шкільний хор, який виступав кожної п'ятниці на шкільних зборах. Ш. Шира на звітних концертах грав на скрипці, а пані Зольцман акомпанувала йому на фортепіано.

Охоронцем і прибиральником школи був пан А. Ліфшиць, який стежив за порядком і чистотою, дзвонив у дзвінок. Крім того він був майстром палітурної справи. В додаток до основної діяльності переплітав книги для школи. А. Ліфшиць також збирав плату за навчання, і йому іноді доводилося виконувати неприємне завдання – відправляти учня додому, коли його батьки були не в змозі заплатити.

Не зважаючи на те, що навчання було безкоштовним, все одно батьки переводили своїх дітей із державної школи у платну. Проте багато учнів були з бідних сімей, які не могли цього собі дозволити. Тому Н. Солцман особисто звертався до Ради міського управління з проханням виділяти постійну грошову допомогу школі з бюджету міста. Переконливі аргументи, а саме сплата податків, служба в армії і лояльність до уряду, задовольнили його прохання і школа почала отримувати додаткові асигнування й можливість навчати всіх бажаючих [72, р. 87-110; 208-210].

Учні до школи ходили в формі. Дівчатка носили чорні фартушки на зав'язках з великими карманами спереду, пізніше – чорні туніки з блискучого атласу з білими комірами та гудзиками. Хлопці та дівчата носили берети з єврейською символікою, а також значки із зображенням фінікової пальми з золотими ініціалами.

Школу оточував ботанічний сад, в якому вирощували рослини для ознайомлення і досліджень в рамках програми природознавства. Фізіологія рослин вивчалася в практичній лабораторії на додаток до теоретичних занять. Догляд за рослинами мав і практичне значення, таким чином готували молоде покоління до

життя в Ерец-Ізраель. Дослідженням фауни займалися на екскурсіях і в лабораторіях, де препарували жаб та ящірок, зловлених раніше. У цих лабораторіях у спеціальних акваріумах зберігали піддослідних, спостерігали за фазами їх розвитку.

Поряд із будівлею школи знаходився спортивний майданчик з усім необхідним інвентарем. В школі фізичному вихованню учнів відводилась належна роль. Під час негоди та взимку заняття проводились у головному залі школи. На заняття по фізичному вихованню учні приходили у відповідному одязі: спортивні шорти, білі футбоки і спеціальне взуття для заняття спортом. Волейбольна і лижна команди постійно змагались за першість з польською державною школою [72, р. 87-110].

Розвиток польської школи супроводжувався полонізацією шкільної освіти, що знайшло відображення у законі про школи 1924 р. [198], відповідно якого утримання національних шкіл покладали на громади, а держава надавала перевагу в підтримці утравкістичним (двомовним) школам. Програма обов'язкового семирічного навчання, затверджена 1919 р., фактично була здійснена лише в 1932 р. [236, с. 462-463].

З метою виховання освідченого, патріотично налаштованого населення в рамках полонізації шкільної освіти, спільними зусиллями працівників склозаводу та 18 батальйону КОП «Рокитне» було зібрано кошти і збудовано 7-ми класну школу. Єврейська школа не мала такої підтримки у владних структур, тому і збудована була з дерева. Польську школу збудували з цегли, вона була просторою, добре укомплектованою та оснащеною. Так як населення, в більшості, було неграмотним, практикувалося примусове початкове навчання польською мовою. Дітей з бідних сімей в школах харчували, давали пайок.

У місті функціонували три осередки охорони здоров'я: військовий пункт із лабораторією та страхова медична Каса склозаводу, яку було відкрито біля вже існуючих лікарських амбулаторій. До того ж в місті було два стоматологічних

кабінети. Працювали тут виключно дипломовані лікарі-стоматологи, серед яких і донька директора Банку Людового Сара Барац [72, р. 87-110; 205]. Ще одним дипломованим спеціалістом в Рокитному був Б. Аніщук (див. додаток 35), доктор медичних наук, який отримав посаду міського лікаря. Емігранту з Радянського Союзу польська влада надала право постійно проживати [59] з 1 травня 1922 р. в Рокитному по вул. Костюшка, 16 [105].

З метою надання першої медичної допомоги та з ростом населення, яке потребувало ліків, в місті відкривались аптеки. Раніше розташована в с. Рокитному аптека Н. Солцмана була розширена і переміщена до міста – на вул. Пілсудського, 1 [59]. Польський уряд намагався відкликати ліцензію на реалізацію лікарських засобів, звинувачуючи у підривній діяльності та через російське громадянство Н. Солцмана. Завдяки дружбі з одним із власників скляного заводу фірми «ЛаЗаРо» генералом О. Завадським, Ною вдалось залишитись при своєму бізнесі [72, р. 208-210]. Частим відвідувачем його аптеки був Тарас Бульба-Боровець, який вперше з'явився в м. Рокитному в 1935 р. Йому належав кар'єр в с. Карпилівка. В аптеці Н. Солцмана купував медикаменти для своїх працівників для надання першої медичної допомоги [59]. До початку Другої світової війни Т. Бульба-Боровець купував окрім медикаментів свердла, вибухівку навіть дружив з євреями Рокитного, а з деякими був партнерами [72, р. 38].

Будучи частим відвідувачем аптеки Н. Солцмана, Т. Бульба-Боровець любив порозмовляти про історію та її політичні аспекти з братом, Яковом Солцманом, в спогадах якого залишилась одна із них. Влітку 1938 р. Я. Солцман запитав Тараса: «Боровець, де говориться, що Україна завжди була в історії незалежною державою?» Т. Бульба-Боровець, будучи людиною хитрою, відповів в своєму стилі: «Історія схожа на скрипку. Той, хто уміє грати, буде грати на свій розсуд і як завважає за потрібне. «Совети» хотіли утриматися на пшеничних полях України. Вони доводили, що Україна і Росія – одне ціле. А тепер «ляхи» говорять те саме!» [59].

Доброчинна організація «Лінас Хацедек» («Доступний нічліг») була заснована 9 грудня 1930 р. та розташовувалась в м. Рокитному на вул. Собеського, 1. Станом на 30 квітня 1933 р. вона нараховувала 180 осіб, а в період з березня по серпень 1934 р. – 160. Щомісячні внески становили 40 і 45 злотих відповідно. В квітні 1935 р. чисельність «Лінас Хацедек» зросла до 424 осіб, що вдвічі більше, ніж в 1934 р.

До правління організації входило, в середньому, 10 осіб, з яких 2 – до ревізійної комісії [94, арк. 3]. Першим «Лінас Хацедек» очолив Арон Літвак, якого повторно було обрано 12 червня 1932 р. на загальних зборах, а його заступником став Б. Шломо [96, арк. 3]. Він, в свою чергу, після Б. Кокеля, який впродовж 2 термінів обіймав дану посаду, став останнім і чотирьохкратним головою організації.

«Лінас Хацедек» допомагала бідним, хворим і нужденним євреям Рокитного, надавала їм матеріальну та медичну допомогу в спеціальних опікунських будинках під лікарським наглядом. Лише за 1933 р. безкоштовне медичне обстеження пройшли 55 пацієнтів, 105 хворих отримали право на безкоштовні ліки, 53 – знижку на їх оплату. Всього 48 пацієнтів перебували на амбулаторному лікуванні. Видавались кошти хворим на виїзди до шпиталів – за 1933/1934 рр. було видано 18 особам 441 злотий. На продукти харчування, за вищезначений період, 12 хворим було виділено 93 злотих.

Кошти для повноцінної діяльності організації надходили з різних джерел: членські внески – 47 %, єврейська громада – 8 %, субвенція магістрату Рокитного – 16 %, пожертвування – 29 %. Допомогала також і Сарненська єврейська громада, зробивши пожертвування в розмірі 100 злотих впродовж 1934-1935 рр. Допомогали грошми приватні особи, роблячи пожертви переважно анонімно [94, арк. 3-6].

Бажання допомогти таємно дало поштовх до формування в м. Рокитному неофіційної благодійної організації, яка займалась наданням допомоги суто нужденним та називалась «Таємне дарування». Адже були й ті сім'ї, яким було

соромно просити допомогу. Активістами даного об'єднання були Ш. Гендельман, Б. Кокель, Мендель Керчер, Берл Шварцблат, Гершель Штейман та ін. [72, р. 45].

Центральне товариство опіки над сиротами («Centos») було засноване в 1924 р. на теренах міжвоєнної Польщі. «Centos» складався з 9 регіональних комітетів, що співпрацювали з єврейською благодійною організацією «Джойнт» (American Jewish Joint Distribution Committee) [253]. Вона надавала допомогу євреям по всьому світу, зокрема і в Рокитному під час та після закінчення Першої світової війни, а також фінансувала будівництво «мікве» (ритуальний басейн) та «швіц» (єврейська лазня) на території міської синагоги [72, р. 15-28].

В м. Рокитному благодійне товариство «Centos» розпочало свою діяльність 26 листопада 1934 р. та розташовувалось на вул. Торговій, 4. Товариство під керівництвом Грульмана Неха складалось з правління, в кількості 7 осіб, та ревізійної комісії – з 3. Кількість членів станом на 30 квітня 1937 р. становило 123 чол., розмір щомісячного внеску не перевищував 53 злотих. Ціллю товариства був захист та догляд за дітьми, позбавлених батьківського піклування, а також сиріт. На харчування щорічно виділялось 315,19 злотих, на дитячий одяг – 1224,11 злотих, на утримання дітей, які навчались в училищі на тесляра – 50 злотих з розрахунку на 1 особу, в літніх таборах – 237 злотих. В 1938 р. товариство провело акцію для 50 дітей віком від 8 до 14 років, яких безкоштовно впродовж року харчували. Всього за означений період було видано 8038 сніданків [93, арк. 2-7].

Ще однією благодійною організацією в Рокитному була «Керен Хайесод» («Статутний фонд»), яка збирала пожертвування для єврейської громади Ерец-Ізраель. Починаючи з 1923 р. рокитнівський філіал очолив А. Барац, один із найвпливовіших жителів міста, який особисто допомагав збирати кошти та переконував постійних благодійників збільшувати пожертви до фонду [72, р. 205].

В Рокитному досить активною була молодь, яка за сприяння центрального комітету Ліги Допомоги Працюючим в Палестині (Liga Pomocy Pracującym w Palestynie) провела з дозволу уряду Волинського воєводства 5 вересня 1932 р.

вуличний збір пожертвувань [98, арк. 7]. Активна громадянська позиція єврейської громади Рокитного призвела до поширення цілого руху філантропів, які безкорисливо допомагали, в багатьох випадках анонімно. Всього на території міста діяло 6 добротинних організацій, які співпрацювали між собою як на регіональному, так і на міжнародному рівні.

Отже, в міжвоєнний період Рокитне зазнало якісних змін: було запущено процес його трансформації – від робітничого поселення, в складі села, до міста. Межі були розширені за рахунок територій на яких дислокувався 18 батальйон КОП «Рокитне». Завдяки розширенню інфраструктури населеного пункту в 1927 р. він отримав статус міста. Однією з умов швидкого розвитку Рокитного була відкритість культур його мешканців, які залишили вагомий історико-культурний спадок.

3.3. Розвиток селища міського типу в умовах радянської, нацистської окупації та повоєнної відбудови

З початком Другої світової війни умови розвитку міст зазнали суттєвих перемін, зокрема ті, які були приєднані внаслідок окупації Червоною армією західноукраїнських земель у вересні 1939 р. Трансформації ускладнювалась також зовнішніми чинниками: військові дії, рух тисяч біженців, зупинка транспортних сполучень. При цьому прихід радянської влади на Волинь та її встановлення відбувались за класичною схемою.

17 вересня польські поліцейські і армійські формування покинули Рокитне разом із польськими сім'ями, які брали активну участь у суспільному житті міста. Залишки Війська Польського в Страшеві намагались протистояти наступаючій Червоній Армії [72, р. 237-245]. Ксьондз Б. Виробіш в цьому вбачав лише одне – занепад. Він говорив: «Завтра, післязавтра, я хотів би попрощатися з Рокитно-Волинським. Сюди прийдуть більшовики. Шкода нашого костелу. Це

плем'я гунів, червоних гунів, зробить з нього конюшню або свинарник, чи взагалі спалить наш Божий дім!» [69, с. 2].

Мер Рокитного С. Брацький вирішив добровільно співпрацювати з новою владою. Він сповістив населення про перетин кордону радянськими військами. Розпочався перший етап радянзації західноукраїнських земель: сформовано тимчасові органи місцевої влади під безпосереднім контролем військових частин Червоної армії [216, с. 75-81] відповідно до Постанови ЦК ВКП(б) від 1 жовтня 1939 р. Основою державного апарату на новоприєднаних землях стали радянські та партійні службовці, привезені зі сходу УРСР [244, с. 44-76]. Кадрова політика радянської влади полягала в тому, щоб перевірені і політично благонадійні люди очолили найбільш важливі держструктури та підприємства. Компетентність яких, здебільшого, бажала кращого, тому врегулювання такої ситуації відбувалось завдяки залученню колишніх кадрів, які займали високі посади за попередньої влади [233, с. 42-62]. Так, до муніципального комітету Рокитного потрапив колишній мер міста С. Брацький, в статусі звичайного державного службовця [72, р. 243-245]. Т. Бульба-Боровець, який мав у власності кам'яний кар'єр, з приходом радянської влади працював робітником лісозаводу [148, арк. 67-68].

Більшість єврейського населення посіла керівні управлінські та адміністративні посади Рокитного [59]. Цей вакуум на місцях практично в усіх містах і містечках Західної України та Білорусі, де єврейське населення нерідко становило більшість, автоматично заповнювався через відтік до Польщі колишньої адміністрації, а також виходячи з їх освітнього рівня та традиційних вмінь [234, с. 105-118].

Юридичне оформлення приєднання західноукраїнських земель стало можливим після проведених Народних Зборів Західної України 26-28 жовтня 1939 р. у Львові, де було прийнято Декларацію про возз'єднання земель [214, с. 41-48]. На її підставі, 1 листопада 1939 р., позачергова п'ята сесія Верховної Ради СРСР прийняла Закон «Про включення Західної України до складу СРСР з возз'єднанням її з Українською РСР» [36, с. 23], а 13 листопада це рішення формально закріпила

позачергова третя сесія Верховної Ради УРСР, ухваливши Закон «Про прийняття Західної України до складу УРСР» [177, с. 45-51].

Мешканці Рокитнівщини на Народні Збори Західної України делегували Мушку Шустер – дружину одного із торговців Рокитного Ієгошуа Шустера, яка вела тихе і спокійне життя на вул. Міцкевича 25-а [105, арк. 51] в орендованому будинку. В її обранні взяли участь майже всі: місцева газета розмістила біографічні статті делегатки, фото були вивішені в вітринах магазинів Рокитного та навколишніх сіл. Після повернення зі Львова, становище М. Шустер ніяк не змінилось, життя продовжилось у звичному для неї руслі [72, р. 253].

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 4 грудня 1939 р. створено Рівненську область з центром у м. Рівне, куди увійшли 5 колишніх повітів [36, с. 62]. До складу бюро Рівненського обкому КП (б)У увійшло 10 осіб (першим секретарем став В. Бегма) та 11 членів облвиконкому на чолі з П. Щербаком. Управління НКВС у Рівненській області очолив Р. Крутов, а з 1941 р. – старший лейтенант держбезпеки Мастицький. Після відокремлення 3 лютого 1941 р. з НКВС СРСР самостійного Наркомату державної безпеки, УНКДБ у Рівненській області очолював лейтенант держбезпеки Лосєв [195, с. 86-95].

Водночас мала місце уніфікація новоприєднаних територій. У 1925 р. на території УСРР було ліквідовано повіти та звичне поняття «містечко» як означення нижчої ланки міських поселень та замінене на занадто громіздке – «селище міського типу» [176, с. 133-140]. Відповідно у 1940 р. 4 населеним пунктам Рівненської області надається статус селища міського типу: Рокитне, Мізоч, Клесів, Клевань [53, с. 196-197]. Область складалась з 30 районів та 859 сільських рад, кількість яких постійно змінювалась.

Згідно Указу Президії Верховної Ради УРСР від 17 січня 1940 р. Рокитнівський район сформовано із 1 селищної та 20 сільських рад. Район вважався найбільшим в Рівненській області. До складу якого увійшло: селище міського типу Рокитне (районний центр), 28 сіл та 172 хутори, станом на 1947 р. Кількість хуторів

не була стабільною, через їх укрупнення або приєднання до більш розвинених і перспективних населених пунктів [55, с. 461-462]. З 1939 по 1956 р. адміністративно-територіальний устрій Рокитнівського району фактично залишався незмінним.

Адаптація новоприєднаних земель здійснювалась за класичною схемою: націоналізація, колективізація, індустріалізація, державна монополія. Крім того, важлива увага приділялась перетворенню місцевих жителів в ідеальних радянських громадян, для яких державні інтереси були вище особистих.

Переведення на соціалістичні рейки розпочалось шляхом реалізації впровадження поетапних реформ. Одним із найбільш швидких і масштабних заходів радянської влади в регіоні, який формально розпочався з приходом Червоної Армії, була націоналізація, яка забезпечила наявність земельних, виробничих, житлових і матеріальних фондів, завдяки яким полегшувалися завдання проведення подальших соціально-економічних реформ.

Нововведення, пов'язані з переходом на 8-годинний робочий день та 7-ми денний робочий тиждень, заборонаю самовільного відходу робітників із підприємств і установ призвели до хвилі невдоволення серед місцевого єврейського населення [233, с. 42-62] Рокитного, яке було змушене працювати в Шабат, а це, в свою чергу, призвело до скорочення прихожан синагоги. З приходом радянської влади не спостерігалось жодних релігійних утисків як польського, так і єврейського населення, кількість якого в Рокитному переважала. Дві синагоги, як і раніше, діяли. Нова влада не забороняла випічку мац, проведення обрядів і загальних релігійних поклонінь [72, р. 237-242]. Святкування польського Різдва майже нічим не відрізнялось від попередніх років [69, с. 6-7].

Націоналізації підлягали не тільки промислові, а й соціокультурні об'єкти Рокитного: готелі, басейн, лазні, лікарні, аптеки, стоматологічні кабінети та навчальні заклади, а також кінотеатри, театри, стадіон, бібліотеки, ресторани, магазини, столові, склади [179, с. 156-177] та палац Розенберга. Клуб польських

офіцерів, розташований неподалік скляного заводу, було перетворено на молодіжний. Окрім того, в цьому приміщенні знаходились зібрання бібліотек Рокитного та ближніх сіл. Зосередивши таку кількість книжок в одному місці, нова влада таким чином намагалася ввести цензуру на літературу та контроль за читачами. Однак цього не сталось, так як виявилось згодом, солдати книгами розпалювали печі. Нова радянська бібліотека, знаходилася на місці колишньої єврейської по вул. Міцкевича, була відкрита в лютому 1940 р. Там зберігалися книги, видруковані на території Радянського Союзу. Проте була й добірка на ідиші [72, р. 119; 243-245].

Прискорена радянська приватизація призвела до дестабілізації фінансової системи – свої заощадження втратила більшість населення [233, с. 42-62]. З 21 грудня 1939 р. польські злоті обмінювались на рублі за курсом 1:1, але не більше 300 злотих, які прирівнювались місячної заробітної плати прибиральниці в апараті ЦК ВКП(б) [244, с. 44-76]. Ці соціалістичні трансформації призвели до дефіциту товарів, формування «чорного ринку», поширення контрабанди і спекуляцій [233, с. 42-62]. У зв'язку з товарним голодом продукція «відпускалась в одні руки», а також збільшувались ціни на дефіцитну групу товарів [179, с. 156-177].

Податкова система, яка почала впроваджуватись на західноукраїнських землях, починаючи з 1940 р. була одним із факторів поглиблення товарного дефіциту. Вона сприяла ліквідації приватної торгівлі, яка передусім зосереджувалась в руках місцевих євреїв. Дана категорія промисловців перебувала в складному становищі завдяки діям місцевої адміністрації, обкладались великими податками, що заставляло їх продавати за підвищеними цінами лише радянським офіцерам та службовцям залишкову продукцію [203, с. 25-32]: одяг, взуття, тканин і продовольства. Магазини в Рокитному, переважно не працювали, з певною періодичністю відкривалися лише для збуту товарів військовим. Приватна торгівля була практично ліквідована, а державна не задовольняла потреби населення.

Окремий ряд заходів нової влади був пов'язаний із формуванням радянських цінностей шляхом впровадження різними шляхами державної ідеології, переведення

на однопартійність, проведення антирелігійної кампанії та пошуку «ворогів» [233, с. 42-62], яких арештовували та депортовували до Сибіру. Першими арештантами в'язниці в м. Сарнах 28 вересня 1939 р. стали аптекар Н. Солцман та вчитель М. Гендельман [72, р. 237-242]. До НКВС потрапляли й учасники радянсько-польської війни 1920 р., військовослужбовці, польські солдати, які протистояли німецькому та радянському вторгненню 1939 р., а також сім'ї загиблих вояків. Арештанти піддавалися жорстоким тортурам в НКВС: роздягнутого в'язня клали на бетонну підлогу, тіло вкривали дошками по яких били молотками (так максимально пошкоджувались внутрішні органи). Більшість після таких допитів залишались каліками, заїкались, дехто взагалі переставав розмовляти [69, с. 7].

Очолював НКВС до 1941 р. лейтенант Бобров, відділення якого в Рокитному розташовувалось по вул. Міцкевича, слідчий ізолятор знаходився біля житлового комплексу скляного заводу в будинку Л. Грішпана. Після допитів «злочинців» відправляли до в'язниці [59]. У грудні 1939 р. в Рівненській області діяло три в'язниці – у Рівному, Дубно та Острозі, а в серпні 1940 р. з'явилася ще одна в обласному центрі. З метою встановлення суцільного контролю Раднарком СРСР 30 грудня 1939 р. прийняв Постанову про проведення паспортизації в західних областях України, а 14 квітня 1940 р. Президія Верховної Ради УРСР видала Указ про реєстрацію актів громадянського стану, згідно з яким у священників вилучалися церковні книги. За допомогою внутрішніх паспортів фіксувалося соціальне походження і національність кожного жителя [195, с. 86-95].

Масові депортації розпочались наприкінці 1939 р. – на початку 1940 р. Депортованим давалось на збори 25-30 хв. Цілі сім'ї на санях доставлялись на залізничну станцію, загрузались у вагони-теплушки, призначені для перевезення худоби, по 30-40 чол. в кожний. Депортацію до Сибіру проводили ще тричі: в квітні, червні 1940 р. та червні 1941 р. [69, с. 7-8]. Частина поляків у зв'язку з амністією за Указом Президії Верховної Ради СРСР від 12 серпня 1941 р. («Про амністію польських громадян») була звільнена з-під варти [195, с. 86-95]. Повертались в'язні вже іншими: вчитель М. Гендельман став комуністом і публічно оголосив в школі, в

якій колись працював, що відчуває презирство до всіх єврейських культурних цінностей [72, р. 237-242].

Наступним кроком в рамках радянзації стала розбудова партійних, радянських, правоохоронних і господарських структур управління та покращення соціальної інфраструктури [216, с. 75-81]. Вулиці міста були перейменовані: Собеського на Міцкевича, Центральну на Кагановича, Пілсудського на Пролетарську, Костюшка на Держинського [85, арк. 1-20]. Починаючи з вересня 1939 р. на залізничну станцію Рокитне-Волинське прибували важкі радянські локомотиви з солдатами та технікою. Розпочалось відновлення залізничного сполучення. Виїзд із міста дозволявся лише за наявності спеціального дозволу. Були поновлені транспортні перевезення з іншими містами, а також постачання продовольством [72, р. 237].

Позитивні аспекти радянзації були пов'язані передусім з соціальною сферою – безкоштовна освіта та медицина [233, с. 42-62]. В Рокитному запрацювала лікарня на 40 ліжок, а при скляному заводі – дитячий садок [2016 с. 524]. Школа Тарбут була реорганізована в семикласну початкову. Вчитель всесвітньої історії Ізраїль Ейнав, в умовах радянзації, став викладати сталінську конституцію в старших класах. Він організував в 1940 р. хор, репертуар якого був на ідиші та російській мові. На конкурсі в м. Рівне даний хоровий колектив посів 1 місце, а його керівник отримав почесну грамоту. Йосеф Бар Нів, вчитель природничих наук, став шкільним інспектором, а також очолив асоціації вчителів Рокитнівського району.

Випускники початкової школи були змушені продовжувати своє навчання в середній, україномовній, яка розташувалася в новому приміщенні, де спочатку планувалось відкрити польську школу. Це викликало обурення серед численного єврейського населення та змусило місцеву владу піти на компроміс: відкрити в початковій школі додатковий 8 клас, де навчання проводилось російською мовою, попри нестачу вчителів [72, р. 87-110]. Більшість польських дітей, не бажаючи вчитись у новоствореній середній школі, пішли працювати на склозавод, залізницю, приватну пекарню Поля, Ліспромгосп. Свій робочий день Тадеуш Плашковський

описував так: «Кожен день не відрізнявся від наступного: ранній підйом, важка праця, а потім короткий сон. Іноді я засинав, сидячи з куском хліба в роті» [69, s. 6].

Вчителям створювали досить комфортні умови для праці: повністю забезпечували книжками, картами і навіть лабораторіями. Барух Шехорі (Борис Шварцблат) був першим директором новоствореної середньої школи Рокитного. Головне завдання даного освітнього закладу полягало в залученні всіх школярів і молодих людей відвідувати спеціальні вечірні курси. А також навчати місцеве населення головним принципам конституції, організовувати регулярні зустрічі з метою пропаганди комунізму [72, р. 237-242]. Вивчались вірші та твори ідеологічного характеру, зокрема, про героїзм громадян Радянського Союзу. Польських дітей на уроках змушували вчити пісню про звитяги Г. Котовського в роки радянсько-польської війни 1920 р., де містились образливі фрази, які стосувались маршала Ю. Пілсудського. Діти відмовлялись співати, піддаючи сумніву героїзм головного героя пісні, а це призвело до виключення даного твору зі шкільної з програми [59].

До радянсько-німецької війни Рокитнівський район складався із 24 сільських рад, працював склозавод в із загальною чисельністю робітників 900 чол., а також 3 лісопильні, 8 млинів, 7 цегелень, 6 смолоскипидарних підприємств, 4 кам'яні кар'єри та фабрика сукна, функціонувало 57 закладів освіти, з яких: 3 – середні та 6 – початкових, де навчалось 1000 дітей. Працювало більше 260 вчителів. В районі була відкрита школа ФЗУ, функціонувало 9 клубів, 2 кінотеатри, 5 публічних бібліотек [146, арк. 4 зв.-5].

Вечорами населення Рокитного слухало радіо, в першу чергу закордонне, адже по радянському звучала тільки пропаганда. Поширені були газети «Правда» та «Известие». Саме з цих засобів масової інформації населення Рокитного дізналось про напад на Радянський Союз 22 червня 1941 р. о 4 годині ранку. Війна внесла ряд коректив в життя кожного склороба та жителя селища. Вступив в дію Указ Президії Верховного Ради СРСР «Про воєнний стан», що передбачав передачу обов'язків держструктур військовому командуванню [212, с. 173-176].

Так як Рокитне розташовувалось досить близько до лінії фронту, вже в п'ятницю, 4 липня 1941 р., вдень, смт вперше відчуло на собі удари німецьких бомбардувань. Військовий поїзд, що стояв на станції, злетів у повітря, вулиці блищали від битого віконного скла. 5 липня 1941 р. було підірвано будівлю залізничної станції Рокитне. Бомбардування тривало 25 хв. Впродовж яких було знищено всі будівлі неподалік, вулиця біля залізничного вокзалу перетворилася на руїни, де було знайдено тіла 14 осіб, які не змогли ідентифікувати, через те, що всі вони були біженцями. В листівках, скинутих із літаків, А. Гітлер закликав радянських солдат відмовитись від зброї та переходити на сторону III Рейху [72, р. 247-258]. 6 липня 1941 р. відступаючі радянські війська спалили казарми 18 батальйону КОП «Рокитне» [83].

Вранці 10 липня 1941 р. через селище пройшов останній потяг на схід із «залишками радянської влади». У зв'язку зі швидким наступом військ Вермахту, в Рокитному, як і скрізь по країні, застосували на практиці «тактику випаленої землі» [206, с. 391]. Прибув бронепоїзд, який розбомбив все довкола: мости і до того вже зруйновану залізничну станцію «Рокитне». Була знищена водонапірна вежа, яка подавала воду для парових двигунів, а через 15 хв. ще один великий вибух сповістив про те, що залізничний міст підірваний і впав у річку. Відступаючі з'єднання радянської армії спалили скляний завод, лісопильню, знищили всі держструктури Рокитного разом із документацією, яка не повинна була потрапити до рук ворога. Тиша після відходу радянських військ тривала недовго: мешканці ближніх сіл розпочали серію грабежів та погромів, вривались в магазини і сховища, крали продовольство, меблі та посуд. Жителі Рокитного вирішили захистити свої домівки та власність, утворивши спеціальний загін в кількості 20 чол., які щоночі виходили на патрулювання [72, р. 237-297].

Відповідно наказу А. Гітлера від 17 липня 1941 р. запроваджувалось цивільне управління окупованими областями СРСР, а вже 20 серпня створено Райхскомісаріат Україна. Рівненська область увійшла до складу генерального комісаріату Волинь-Поділля, який поділявся в свою чергу на 24 гебітскомісаріати

[226, с. 174]. Так гебіт Сарни, починаючи з 1 вересня поділявся на 6 німецьких районів, серед яких був район Рокитне.

Німецьке командування досить часто призначали на керівні посади в районах та округах «осіб з непевними національно-політичними орієнтирами та з сумнівним минулим» [200], вихідців з місцевого населення. Таким активістом у Рокитному був напівнімець, якого всі знали як Рацлава. Він заробляв на життя ремонтом взуття і риболовлею, завжди був напідпитку та вештався по вулицях Рокитного, не вмів ні читати, ні писати. Німець Рацлав їздив по селах Рокитнівського району та створював поліцейські дільниці чисельністю від 10 до 30 чоловік, а в райцентрах – від 100 до 200 [148, арк. 41]. Саме він був ініціатором приходу німців до містечка, які дислокувались в Сарнах. На їх честь, а всього прибуло 10 осіб, 15 липня 1941 р., відбувся парад, а потім святковий прийом у палаці Розенбера. Вечірка закінчилась згвалтуванням місцевих єврейок. Без суду і слідства в поліцейській дільниці, яка розміщувалась в колишньому будинку Л. Грішпана, було розстріляно Альтера Піка. Через кілька днів німецькі солдати повернулись до Сарн [72, р. 260-274].

5 серпня 1941 р. в Рокитне прибула німецька поліція. Очолили гестапо штурмгауптфюрер Юрген Дюль та обергруппфюрер Йохан Соколовський [69, с. 13]. Говорили по-польськи, виглядали більш-менш людяно, ніхто не здавався жорстоким. Й. Соколовський – невисокого зросту, худорлявий, в народі отримав прізвисько: «крихітний». Приміщення польської школи було перетворено на відділення німецької поліції, а молодіжний клуб перетворили на конюшні [148, арк. 65]. Будівлю поліції оточили піщаним насипом заввишки 3 м з колючим дротом. Всі будинки, які перешкождали контролю за лісосмугою, були знесені [72, р. 260-367].

У зв'язку з активізацією українських партизанських загонів 1 вересня за ініціативи та під керівництвом Є. Дитковського була створена організація склозаводської самооборони, яка складалась з командування, бойових загонів, розвідки, служби зв'язку та постачання. Штаб-квартирою командування і самої організації став скляний завод. Новостворена структура поставила перед собою ряд

завдань, а саме: ведення військової розвідки, збір, збереження і обмін інформацією, закупівля ліків, відбиття нападів партизанів. Всі члени організації зобов'язувались дотримуватись встановлених правил, у випадку зради засуджувались до смертної кари. Сфери діяльності окремих відділів та командирів були обумовлені й адаптовані до специфіки району та наявних ресурсів [59].

Захоплення Рівненської області та поява німецького командування в регіоні передбачала часткове відновлення промислових об'єктів та залізничного сполучення. Для місцевого населення нацисти запровадили загальну трудову повинність. Згідно розпорядження райхсміністра окупованих східних територій А. Розенберга від 6 серпня 1941 р., вона поширювалося на всіх жителів віком від 18 до 45 років, згодом – від 14 до 65 років [200, с. 81]. Крім того запроваджувались різноманітні види податків: за землю, за «душу», за худобу, птахів, собак, котів, світло (кількість вікон). Життєвий рівень міського населення контролювався німецькою окупаційною владою і колаборантами – розмір добового пайка становив 400 г хліба та «похлебка». У цей період торгівля майже не велась, продавалась продукція лише першої необхідності: сірники, тютюн, папір, дріжді [148, арк. 43].

Мешканці Рокитного, переважно євреї, були поділені на групи та зобов'язані щоранку виходити на роботу. Саме євреїв було звинувачено у підпалі міста, а не відступаючу радянську армію, і змушено відшкодовувати завдані збитки. Найбільше робітників працювало на відновленні скляного заводу: майстри поляки, які досить жорстоко ставилися до працівників-євреїв. Інша група, менш чисельна, в кількості 14 осіб, працювала на відновленні залізничних колій. Вони розбирали пошкоджені та замінювали їх на нові, що відрізнялись від звичних колій [72, р. 260-274]. Адже в Російській імперії відстань між коліями була ширшою від європейських – 0,714 сажнів (1305,7 мм), проти 0,673 сажнів (1230,7 мм) [242, с. 75]. Тобто проводилася адаптація колій до німецьких стандартів. Також робітників відправляли на ділянку між Осницьком та залізничним мостом, де без будь-яких інструментів, вручну, розбирались колії, пошкоджені бомбардуваннями, після чого їх доставляли до майстерні в Рокитне на ремонт. Умови праці були надзвичайно важкими. Для

прикладу: щоб підняти колію старший групи задіював 6 осіб, замість 10-ти. За наполегливу працю робітники отримували половину паляниці чорного хліба. Це був єдиний спосіб отримати хоч якусь їжу, адже у магазинах – порожньо, а так просто її не роздавали [72, р. 260-274].

Всі відновлювальні роботи на території Рокитного та склозаводу, заготівля та подальша переробка деревини, контролювались членами підгрупи «Організації Тодта» [251, р. 253-289]. Щоденно на дощі оголошень вивішувались розпорядження нової влади. Покидати смт заборонялося, за невиконання – розстріл. Присікалась будь-яка співпраця з представниками інших національностей, єврейське населення було максимально ізольоване.

У листопаді 1941 р. до Рокитного прибув загін СС в кількості 30 осіб на чолі з капітаном Дітчем, який вирізнявся небаченою жорстокістю. Він, коли проходив повз євреїв на вулиці, бив їх тільки за те, що вони йшли по тротуару, а не посеред дороги. Капітан Дітч жорстоко побив голову юденрату А. Слуцького, який після 11 удару ремнем втратив свідомість. Лише після 25-го йому дозволили надати першу медичну допомогу. Перебування загону СС в Рокитному виявилось повною катастрофою. Щодня доводилось їх забезпечувати 30 парами черевик, одягу і першокласним тютюном. Євреям заборонялося збиратися, в тому числі молитися. Дві синагоги – закрили.

Величезний ажіотаж серед єврейського населення зріс навколо створення ремісничої гільдії. Кожен жадав отримати ліцензію, так як всі вірили, що це врятує життя (після подій в урочищі Сосонки на Рівненщині). Гільдія розташовувалася в старій синагозі, в с. Рокитному, складалася в основному з кравців і шевців. Робочий день тривав 10 год. Їм платили символічну зарплату в розмірі 60 копійок на годину. Кожен ремісник заробляв 6 рублів в день. Це була жалюгідна сума. Однак вони жили в надії, що виконана робота захистить їх від смерті [72, р. 260-274]. Наприкінці грудня 1941 р. 68 євреїв із Сарн та Рокитного були відправлені на примусові роботи до Вінниці, для будівництва ставки А. Гітлера «Вервольф» [251, р. 253-289].

У середині грудня 1942 р. німці з Сарн та Рокитного організували каральну операцію проти радянських партизан північно-східної Рівненщини. Адже з червня 1942 р. в район прибула група полковника Дмитра Медведєва, яка повинна була встановити контроль над південними районами області та над м. Рівне. Однак, не знайшовши місця дислокації партизан, німці спалили с. Старе Село разом із 685 жителями, та священником Пижевичем з сім'єю [148, арк. 49-58]. Зима 1941-1942 рр. була холодною і голодною. Населення позбавили продуктивних карток і отоплювальних квот. Деревину заборонялось використовувати для опалення будинків, тому її доводилось ціною власного життя красти або палити меблями [69, с. 11].

Політика щодо «самоврядування» євреїв згідно секретної інструкції обергрупенфюрера СС і генерала поліції Рейнгарда Гейдріха передбачала створення на окупованих територіях юденратів, що відповідали за переміщення євреїв з невеликих населених пунктів в місця концентрації – гетто, їх розміщення, а також за збір євреїв для «переміщення» з гетто [202]. Очолював рокитнівський юденрат А. Слуцький. Головним місцем збору стала «нова» синагога, де населення вирішувало найважливіші питання щодо подальшого існування. Фактично робота рокитнівського юденрату розпочалась із домовленості з німецьким командуванням про переведення начальника поліції Рацлава до Сарн. Юденрат був також місцем зустрічі євреїв, які приходили дізнатись новини. Єдиним інформаційним джерелом для рокитнівчан стала газета «Голос Сарн».

1 травня 1942 р. [251, р. 253-289] в смт було створено гетто, після чого місцевому юденрату наказали підготувати 3 карти Рокитного, які намалював Б. Шварцблат (див. додаток 36). На них єврейські будинки позначалися іншим кольором. Гетто було відкритим, на вході і виході стояли поліцейські юденрату [72, р. 354-356]. Біля гетто височіли сторожові вежі для німецької поліції, які для того щоб скоротити час чергування, заманювали голодних собак їжею і відстрілювали їх [69, с. 10]. Юденрат розподіляв нове, виділене житло. Передбачалось виділення

25 м² на одну особу. Однак умови були набагато гіршими: розміщали по 8 осіб в одній маленькій кімнаті.

Гетто, яке розташовувалось на вул. Сталіна складалось з 50 будинків, частина з яких перебувала у власності польських скватерів. Так як головна вулиця не вмщала достатньої кількості єврейського населення Рокитного, було прийнято рішення про створення в «новому місті» невеличкого гетто навколо ринкової площі. Один з будинків був зайнятий солдатами капітана Дітча, який часто в Рокитному здійснював так зване «оподаткування» єврейського населення.

За гетто, поруч із залізничними коліями, дислокувалась німецька армія з резервістами, в основному з Угорщини та Чехословаччини, які займались відновленням зруйнованих мостів. Діяльність партизанів активізувала дії німців в Рокитному. Спочатку було тільки 5 поліцейських, які контролювали територію в радіусі 40 км. На залізничній станції з'явилися вежі з вартовими, на вході у місто та біля мосту на річці гарматні заміновані позиції, оточені парканами з колючого дроту [72, р. 260-274].

Вивіз на роботи до Німеччини в Рівненській області розпочався весною 1942 р., однак у районах, де населення було переважно зайняте в лісовій промисловості, зокрема і в Рокитнівському, його було відтерміновано до осені 1942 р., періоду закінчення лісонасадження [148, арк. 49]. Молодь, починаючи з 1915 року народження, підпадала під категорію остарбайтерів. Крім того, на примусові роботи до Німеччини вивозились також чоловіки призовного віку, які ніколи до цього не служили в українській поліції та її допоміжних відділах [59]. З Рокитного було вивезено остарбайтерів до Німеччини на сталеливарні заводи Берцеліус і Дуйсбург, а також на військовий завод Дюссельдорфа, де виготовляли боєприпаси [83]. Місцеве населення забирали переважно вночі з власних осель, з робочих місць або по дорозі на роботу. Остарбайтерів зганяли у вагони-теплушки по 40 чол. без води та їжі. На зупинці у м. Сарни всі отримували по чашці каші з сахарином та шматок хліба. Через 2 дні вагони зупинялись в Познані, а потім в

Бреславі, де майбутні робітники отримували затхлий водяний суп із гнилої брукви та капусти.

Запланований на 17 травня 1943 р. вивіз молоді області на примусові роботи до Німеччини з Рокитного зірвано партизанськими загонами під загальним командуванням В. Бегми, також було вилучено списки остарбайтерів, 1922-1926 року народження [149, арк. 15 зв.]. Загалом із Рокитного вивезли 333 чол. [201, с. 526].

Ліквідація гетто проводилася як частина політики «остаточного вирішення єврейського питання» [202]. 25 серпня 1942 р. з'явився наказ, згідно якого всі євреї, включаючи хворих, повинні прибути наступного дня, в середу, о 8 годині ранку на ринкову площу Рокитного для переклички. Зранку, 26 серпня, за викликом, до міста прибув директор скляного заводу Анкієрштейн, який згодом наказав по телефону заборонити населенню покидати свої будинки. Цього ж дня до Рокитного прибули додаткові співробітники поліції з м. Сарни. Частина поліції займалась патрулюванням вулиць, їм було наказано стріляти в кожного перехожого без попередження [59]. Організували розстріл оберtruppfюрер Й. Соколовський, начальник адміністративної частини «СД» капітан Дітч, а також комендант української поліції Денисюк та голова міської управи Рокитного Загоровський [106, арк. 204].

Після переклички 26 серпня о 9 годині євреям було наказано вишикуватись у 2 колони – чоловіки в одній, а жінки і діти в іншій, по 6 чол. в ряду. Єврейська община Рокитного була знищена: 300 розстріляно на ринковій площі, 700 втекло у ліс, 631 чол. вивезено до Сарн, де наступного дня, впродовж 3 годин, було розстріляно загалом 10 тис. чол. [72, р. 260-274]. Німецькими частинами разом з українською поліцією, було відловлено 88 % втікачів, за яких отримували винагороду: за 1 особу 1 кг солі [72, р. 301-307]. Так, неповнолітні українські підлітки привели та здали до жандармерії 1 вересня 1942 р. старого єврейського священика, рабина Шамеса, якого одразу ж розстріляли. Кілька десятків пійманих євреїв були змушені викопати самі собі могилу: на піщаному пагорбі за містом, на

так званому «3 кілометрі» вузькоколійки Рокитне-Мочулянка [59]. Більшість євреїв, тим кому вдалось врятуватись від розстрілу на ринковій площі смт Рокитного, а також на костьольній в м. Сарнах, вступили до партизанських загонів А. Бринського, С. Ковпака, О. Сабурова, О. Федорова, В. Бегми.

У кінці січня 1943 р. на територію Рівненської області прибуло з'єднання О. Сабурова [148, арк. 61]. Навесні 1943 р. відповідно рішення Рівненського підпільного обкому партії в Рокитнівському районі було створено партизанський загін. Він був сформований із 81 особи, максимальна кількість – 100, складався з 2 взводів та 4 відділень. Діяв переважно на території Рокитнівського району Рівненської області, а також в південних районах Білоруської РСР. Командир – І. Галицький, поляк зі східних областей України. В лютому 1943 р. він, як командир одного із взводів партизанського з'єднання О. Федорова, був залишений в районі с. Купель для організації партизанського загону [146, арк. 1]. Б. Шварцблат і Б. Кокель, долучившись до завдання, займались вербуванням людей. І коли кількість сягнула 30 чол., рішенням загальних зборів від 30 квітня 1943 р. було створено партизанський загін. Впродовж травня проводились організаційні роботи, надійшли інструкції зі штабу. 3 червня загін отримав ім'я Ф. Держинського, було окреслено територію його діяльності – Рокитнівський район, призначено командира та надано бойове завдання. Загін очолив лісоруб І. Галицький, комісаром став вчитель Г. Коваленко, начальником штабу – І. Шинкар. Дислокувався в с. Купель, 42 км від смт Рокитне [201, с. 525].

За час існування загону, партизани підірвали 24 вагони, в яких німці транспортували танки та автомашини, один ешелон – з продовольством і один – з командним складом. На 14 діб був зупинений рух потягів, повністю виведено з ладу 5 залізничних мостів, вбито 98 німців та 4 оунівців, поранено – 75 та 2 німецьких розвідників взято в полон, розстріляно 2 диверсантів [146, арк. 2]. Паралельно на базі скляного заводу було організовано загін самооборони на чолі з Є. Дитковським, який таємно допомагав партизанам і офіційно співпрацював з окупаційною владою. Окрім польського загону самооборони населення співпрацювало з загонами Р. Сатановського [59].

Звільнення Рівненської області від нацистських загарбників розпочалось у ході Житомирсько-Бердичівської наступальної операції, яка розгорнулась наприкінці 1943 р. [56]. Наближення Червоної армії активізувало діяльність партизанських загонів, які до приходу радянських військ повинні були розчистити територію противника та здійснити ряд диверсійних дій. Група загону ім. Ф. Дзержинського згідно наказу В. Бегми здійснила 4 грудня 1943 р. бойову операцію в північній частині смт Рокитне, в наслідок якої було виведено з ладу водокачку та вбито 12 німців. На відрізьку залізничного сполучення Рокитне – Томашгород групою під командуванням Ф. Скалиги було знищено 75 м колії.

Чергова диверсія загону ім. Ф. Дзержинського була здійснена 24 грудня 1943 р. групою підричників, яка відправилась в район залізничної станції Оскти-Рокитне під керівництвом командира Ф. Скалиги та замісника командира А. Гречка. Групою розвідки наприкінці року було перевірено роботу підпільників та зібрано інформацію [147, арк. 27-36] про відступ німців із Рокитнівського району.

На 4 день після звільнення Рокитного, німецька авіація здійснила ще одне бомбардування, головною метою якого було руйнування залізничної дороги та складу боєприпасів неподалік колишнього залізничного вокзалу. Лінія фронту кілька тижнів проходила по р. Случ, поблизу м. Сарни. Вулиці Рокитного були порожніми. Стара синагога с. Рокитне – знищена, залишився лише фундамент. Будинок сторожа синагоги та будівля для підготовки тіл для захоронень були продані німцями фермерам, які розібрали їх на каміння і побудували з них конюшні і сараї для зберігання сільськогосподарського інвентарю та продукції. Нова синагога біля ринкової площі також стала руїною. Будинки, де раніше проживало єврейське населення, зайняли польські сім'ї. Більшість з них стояли пустою.

Перед відступом німецька армія спалила склозавод, лісопильню та інші промислові й державні будівлі. Загалом в Рокитнівському районі німцями спалено 13 сіл або 2218 будинків, 6 релігійних споруд, знищено 47 шкіл. Людські втрати становили більше 3 тис. чол., близько 600 чол. вивезли на роботи до Німеччини [146, арк. 5]. Колективні господарства з приходом німців були

ліквідовані. 40-50 % урожаю 1943 р. було вивезено. Загалом по Рівненській області перед відступом німецько-фашистські війська знищили та вивезли близько 60-70 % коней, 50-60 % рогатої худоби, близько 80-90 % свиней [136, арк. 2].

Опівдні, 10 січня 1944 р., політрука загону ім. Ф. Дзержинського Б. Шварцблата повідомив міліціонер про негайну зустріч з невідомим у його кабінеті, який знаходився в колишньому будинку сім'ї Турок. Б. Шварцблат перебував на заводському подвір'ї, тому й не дуже поспішав. Увійшовши до кабінету він був шокований, побачивши М. Хрущова, якого впізнав по портрету, що раніше висів у школі [72, р. 358-380]. Впродовж 1941-1944 рр. М. Хрущов був членом військових рад Південно-Західного, Сталінградського, Південного, Воронезького та 1-го Українського фронтів. Мав військове звання генерал-лейтенанта [221]. Він знайомився зі станом звільнених районів і тут же давав вказівки, що і як потрібно робити на перших порах, щоб нормалізувати життя місцевого населення [33, с. 52-53].

Робоча поїздка до смт Рокитного не була виключенням. Під час першого візиту відбулось знайомство та означено час наступної зустрічі. М. Хрущов не затримався через те, що поспішав на фронт. На зворотньому шляху, ввечері 10 січня 1944 р., він відвідав будинок Б. Шварцблата [146, арк. 3] разом із своїм товаришем генерал-майором Д. Козловим та 20 високопоставленими офіцерами. Відбулось обговорення економічної ситуації в районі. Першочерговим завданням, яке було поставлене М. Хрущовим, стосувалося відновлення електростанції та роботи скляного заводу, як основного джерела доходів місцевого населення. Б. Шварцблат пообіцяв відрепортувати телеграмою про налагодження виробництва скла. В свою чергу, Микита Сергійович запропонував допомогу зі свого боку, залишивши свої координати для зв'язку [72, р. 370-371].

Загалом для відновлення та запуску скляної промисловості потрібно було створити і відремонтувати житловий фонд. Сума витрат на дану потребу, закладена в бюджеті по всім скляним заводам УРСР (без урахування західноукраїнських ще не звільнених областей) на 1944 р. становила 31 млн. руб. та на 1945 р. – 2 млн. руб.

[143, арк. 28 зв.]. Крім того, вивезене електрообладнання до Німеччини залишило Рокитне повністю без світла. Частково постачання електрики було відновлено за рахунок обладнання, яке отримав Рокитнівський скляний завод від Укрсклотресту в січні 1944 р. Електростанція потужністю 240 кВт забезпечувала повноцінний виробничий процес на скляному заводі [139, арк. 103], а також частково освітлювала 17 вулиць смт Рокитного, церкву і одну вулицю в с. Рокитне [85, арк. 1-20].

Згідно розпорядження М. Хрущова партизанський загін ім. Ф. Дзержинського розформовано 13 січня 1944 р. Частину особового складу (Г. Коваленка, Б. Шварцблата, С. Горіна, Ф. Скалигу, А. Гречка, Б. Кокеля) було задіяно для відновлення радянської влади та стратегічно важливих об'єктів Рокитнівського району. Інші партизани займалися заготівлею продуктів для Червоної армії, а деякі були направлені в розпорядження районного відділу НКВС. Крім цього, відбувся розподіл гужового транспорту між склозаводом, НКВС, райкомом партії та іншими структурами [147, арк. 37-40]. Б. Шварцблат очолив Рокитнівський райком партії, секретарем став комісар загону ім. Ф. Дзержинського Г. Коваленко. Було прийняте розпорядження про співпрацю населення з владою, здачу наявної зброї, припинення будь-яких грабежів і міжетнічних конфліктів. Б. Шварцблат призначив своїм помічником Б. Кокеля, який опікувався забезпеченням радянських солдат продовольством на регулярній основі, а коней кормом [72, р. 358-371].

Станом на 23 січня 1944 р. відділ кадрів ЦК КП(б)У і Рівненський обком КП(б)У в 11 звільнених районів направили нових працівників. Секретарем Рокитнівського району РК КП(б)У було призначено М. Небабу, головою райвиконкому Павловича, секретарем ЛКСМУ – Власенка уповнаркомзаг – Гречишкіна [138, арк. 13-14].

Передбачено було ще одну статтю витрат, яка була не менш важлива для працівників галузі скляної промисловості – створення та облаштування дитячих садочків. На це Укрсклотрест виділив в 1944 р. – 0,7 млн руб., дещо збільшивши в 1945 р. асигнування – до 1 млн руб. [143, арк. 28 зв.]. Впродовж 1944 р. було повністю відремонтовано приміщення медичного пункту та дитячого садка

Рокитнівського скляного заводу. 1 вересня 1944 р. розпочав свою роботу дитячий садок для дітей працівників підприємства. Персонал складався з чотирьох осіб: завідуючої Анастасії Летушної, виховательки Ганни Петушко, повара Ірени Дембінської та прибиральниці Францишки Здраєвської [85, арк. 237].

Гуртожиток та будинки навколо скляного заводу були на балансі підприємства. Документально за цими спорудами закріплювалась назва «рабочий поселок», комендантом якого була спочатку Катерина Пекарська, згодом Роза Янковська. Комендант контролював порядок на території робітничого поселення та комфорт проживаючих: постільна білизна працівникам змінювалась 4 рази на місяць, мінімум двічі на тиждень робилось вологе прибирання. В гуртожитку був також комендант. З 11 вересня 1945 р. новим комендантом гуртожитку для працівників склозаводу було призначено Михайла Лісовського.

Медичним пунктом Рокитнівського скляного заводу тривалий час завідувала лікар Олександра Боровик, яка досить часто їздила до Києва в медичний технікум для підвищення своєї кваліфікації та отримання потрібних ліків, медичного спорядження, на які в повоєнні роки був дефіцит [86, арк. 41-48]. На вул. Гоголя, яка за польського періоду називалась Костьольна, розташовувались 2 лікарні, в тому числі й районна [85, арк. 11]. В колишній школі Тарбут запрацювала лікарня на 35 ліжок [72, р. 364-366]. Крім лікарень по цій вулиці розташовувалась районна пекарня, державний банк. По всій території Рокитного розміщувалось 8 військових частин, комендатура, два відділення НКВС – по вул. Кірова та Леніна, на залізничній станції [85, арк. 8-12; 237].

Через тиждень після звільнення Рокитного, єврейське населення (всього 83 чол.), якому вдалось врятуватись після розстрілу на ринковій площі 1942 р., вийшло з лісів та повернулось до своїх помешкань. Зі вступом Червоної армії до Рокитного, в районі знову активізувались загони українських партизан, основним місцем дислокації яких було с. Дерть [72, р. 366-380]. Кілька разів організовувались рейди з метою їх ліквідації. В цей період був встановлений нічний комендантський час та суворі правила життєдіяльності [136, арк. 9].

Лісове господарство Рівненської області станом на 1946 р. складалось з 44 підприємств з загальною кількістю працівників – 6088 чол. В Рокитному було 3: «Рокитнівський ліспромхоз треста «Рівнеліспром», «Рокитнівський хімлісгосп треста «Лісхім» та «Рокитнівський лісхоз «Теруправління лісоохорони». Всього по підприємствах лісового господарства області знаходилось 12 бібліотек з них одна в «Рокитнівському ліспромгоспі». По Рокитнівському хімлісгоспу затримували заробітню плату працівникам, внаслідок чого «ОРСи» (відділ забезпечення працівників) давали робітникам продукти харчування замість виплат [142, арк. 179-181]. В 1945 р. проведено посадку лісу по Рівненській області на території площею 265 га і закладено розсадник для сіянців та саджанців на площі 5 га [139, арк. 26].

В рокитнівських лісах, після масового розстрілу на ринковій площі влітку 1942 р., на 3 км вузькоколійки Рокитне-Мочулянка було поховано тіла вбитих єврейських жителів міста. Влітку 1944 р. радянська влада повідомила про намір екзгумації загиблих братської могили. Залишки єврейської общини прийшли з лопатами на місце захоронення з метою ідентифікації загиблих. Проте жодних результатів не було отримано, так як пройшов досить тривалий час з моменту розстрілів, тому для ідентифікації тіл потрібна спеціальна експертиза [72, р. 358-363]. Розслідуваннями щодо знищення мирних громадян Рокитного і Рокитнівського району займався слідчий рокитнівської районної прокуратури Єрмолов. Він вивчав слідчий матеріал в прокуратурі Рокитного. 29 липня 1944 р. було арештовано організаторів розстрілу на ринковій площі 26 серпня 1942 р.: коменданта української поліції Денисюка та голову міської управи Рокитного Загоровського [106]. Радянська влада відмовила євреям здійснити перепоховання тіл вбитих. Вдалось лише домовитись огородити братську могилу колючим дротом. Лише з метою встановлення кількості жертв, фотофіксації фактів, що підтверджували злочини нацистів в Рокитному, була відкрита єврейська братська могила [72, р. 358-363].

Люблінська угода 1944 р. про взаємну евакуацію населення, а саме поляків та євреїв, що мали польське громадянство до 1939 р. та українців в Польщі [193, с. 281-291] назавжди змінила Рокитне: місцеве населення, якому вдалось вижити в роки війни, почало масово виїжджати за Буг, починаючи з травня 1945 р. Виїзду передувало масове звільнення працівників з усіх керівних посад та з спеціалістів скляної промисловості. Перше звільнення зафіксовано в книзі наказів скляного заводу від 26 квітня 1945 р. За місяць РСЗ втратив 113 працівників, які згідно списку від 27 липня 1945 р. офіційно вважались звільненими [86, арк. 38]. Залишки єврейської общини спільно з польською, вирушили спочатку до Польщі, а звідти до Ерец-Ізраель, будувати власну державу. Перед виїздом відбулось урочисте поховання партизан та знайдених залишків Тори (див. додаток 40) серед могил [72, р. 358-363].

Отже, 1939-1945 рр. для Рокитного стали величезним випробуванням та внесли корективи в місцеве культурне нашарування, яке формувалось впродовж перших десятиліть ХХ ст. Встановлення радянської влади у вересні 1939 р. ознаменувало перетворення колишнього містечка в типову адміністративно-територіальну одиницю СРСР. Радянізація Рокитного була перервана радянсько-німецькою війною, окрім людських та матеріальних жертв спостерігалось знищення й цілого пласту інженерно-технічних працівників, підприємців та інтелігенції. Зі звільненням селища розпочалась серія відновлювальних робіт, які стосувались в першу чергу відбудови скляного заводу, від роботи якого залежала соціальна структура Рокитного.

Висновок до 3 розділу

Скляний завод залишався символічним центром робітничого поселення, навколо якого було збудовано кооперативне житло для його працівників. Сприятливі умови, створені власником та адміністрацією підприємства, пуск залізниці, спричинив зосередження підвищеного інтересу з боку інвесторів та населення с. Рокитне. В умовах Першої світової війни та Української революції простежується негативна динаміка його розвитку. Вона спричинена нестабільністю

політичної ситуації в імперії, що стало віддзеркаленням цих тенденцій на локальному рівні.

«Маленька Америка» – саме таким стало Рокитне після підписання Ризького мирного договору. Відбулось розширення колишнього робітничого поселення одразу до містечка та юридичного закріплення цього статусу в 1927 р. в правовій площині Польщі. Водночас воно отримало статус прикордонного населеного пункту на окраїні якого розміщувався 18 батальйон КОП «Рокитне». Крім того, була якісно наповнена соціальна структура спільними зусиллями місцевих жителів та прикордонників, які стали повноправними її мешканцями після розширення Рокитного в 1933 р. за рахунок місця дислокації підрозділу.

З початком Другої світової війни колишні польські території зазнають видозмін, Рокитне стає рядовим радянським населеним пунктом районного значення. Перший прихід радянської влади в 1939 р. призвів до адміністративно-територіальних змін, передусім втрати міського статусу Рокитного, а хвиля націоналізації: склозаводу, банків, транспорту, землі, примусова експропріація майна, репресії та депортації населення стали першопричиною різкого падіння рівня життя населення та їх соціально-культурної деградації. Період нацистської окупації впродовж 1941-1944 рр. в Рокитному супроводжувався масовим терором проти мирного населення, зокрема, євреїв, колосальним спустошенням, руйнуванням і пограбуванням матеріальних цінностей. Відновлення радянського режиму стало своєрідною крапкою в історії «польського Рокитного», яке назавжди втратило свою культурну та етнічну цілісність. Кращі спеціалісти, репатріювались за Буг навесні 1945 р.

ВИСНОВКИ

1. Аналіз наявної історіографії засвідчив, що історія Рокитнівського скляного заводу в контексті еволюції соціальної структури міста не була предметом наукового дослідження. Окремі праці демонструють загальні тенденції урбаністичних процесів Волині, однак вони не містять характеристики всієї нетиповості і динаміки розвитку регіону. Адже заснування населених пунктів на базі промислових підприємств в другій половині XIX ст. явище не локального характеру, та притаманне не тільки східній Україні, а й іншим територіям в цілому. Із посиленням інтересу до урбаністики в українській історичній науці та її міждисциплінарності загалом, зростає й привабливість до даної регіональної тематики.

Корпус використаних для дослідження джерел оцінюється як достатньо об'ємний та репрезентативний і сприяє науковому трактуванню історії промислового підприємства, яке виступило в ролі містоутворюючого чинника. Йдеться про матеріали 7 архівосховищ України, Республіки Польща і Російської Федерації. На їх основі вдалося реконструювати історію підприємства і робітничого поселення, проаналізувати промисловий та робітничий потенціал, встановити ступінь персональної вигоди і зацікавленості працедавців імперської доби. Польський період репрезентований документами архівів Варшави та Луцька, які були використані для проведення аналізу виробничих потужностей реконструйованого та модернізованого скляного заводу що зумовили зміни в соціальній структурі Рокитного. Встановлено дату юридичного відокремлення робітничого поселення та розширення меж Рокитного за рахунок військового формування. Епоха радянзації простежена за наявною офіційною документацією. Водночас завдяки книгам наказів та бухгалтерського обліку вдалось проаналізувати асортимент, об'єми випущеної готової продукції та встановити труднощі, з якими зіштовхнувся скляний завод, а також суперечливість політики вищих радянських урядових інстанцій.

Залучення сучасних методів наукового історичного дослідження дало можливість комплексно висвітлити історію становлення та розвитку Рокитнівського скляного заводу в контексті соціальної структури міста.

2. Для розуміння передумов та обставин появи скляного заводу в 1896 р. на Волині, досліджено історію с. Рокитне в межах Російської імперії. Особливості регіону, зумовили зацікавленість тих, кому вдалось монетизувати наявний природній ресурс – власнику земельних угідь та засновнику підприємства. Відсутність якісної скляної пляшки та винна монополія з урахуванням державної політики протекціонізму, стали поштовхом для купця-єврея Ю. Розенберга та дворянина В. Охотнікова по створенню скловиробничого потенціалу в регіоні та запуску нетипових урбаністичних процесів в Волинській губернії. Для будівництва промислового об'єкту такого типу потрібен був ряд урядових дозволів, наявність достатньої кількості сировини та її фаховий аналіз, а також спеціальних промислових посвідчень, чого й добився Ю. Розенберг.

3. Встановлено, що креативний бізнес-план і підтвердження наявності ресурсів для скловаріння зробили можливим залучення бельгійського капіталу для запуску виробництва. Заснуванням «Товариства з обмеженою відповідальністю Рокитнівський скляний завод» в 1898 р. дало поштовх не лише виробничим процесам, а й містотворчим на його базі. Первинний бельгійсько-російський капітал вміло використано Ю. Розенбергом: збудовано, реконструйовано та модернізовано після пожежі 1899 р. скляний завод впродовж короткого терміну. Крім того, завдяки політиці протекціонізму і добрій обізнаності законодавства Російської імперії купець-акціонер став власником підприємства. Для подальшого розвитку, проблемним залишалося питання транспортування та перевезення готової продукції. Тому під час будівництва залізничного сполучення Київ-Ковель було скориговано список населених пунктів – замінено один із них на робітниче поселення Рокитне, поблизу скляного заводу. Провести тотальну модернізацію виробництва в 1900 р. вдалося завдяки страховим виплатам, які передбачались згідно полісу. Віднайдено план реконструкції підприємства, який розробив один із колишніх збанкрутілих бельгійських акціонерів. Російське акціонерне товариство фактично належало

засновнику склозаводу, для номінальної легітимності якого допускались й інші акціонери. Таким чином вдалось юридично закріпити за собою підприємство та забезпечити його функціонування до 1916 р.

4. Визначено, що поживлення економічної та демографічної ситуації в Російській імперії в другій половині XIX ст. сприяло появі нових географічних точок на карті, які розвивались всупереч логіці та за власним сценарієм. Привабливість Волинського регіону і будівництво промислового підприємства сприяла формуванню соціокультурного простору, за який в робітничому поселенні передусім відповідала адміністрація скляного заводу. Поява залізничного сполучення позитивно вплинула на життя мешканців краю та поживила місцеву торгівлю. Приплив економічно активних жителів і робітників до Рокитного призвели до розширення інфраструктури поселення, а також покращення умов проживання та соцстрахування. Було збудовано багато діючих об'єктів і відкритих спеціально для працівників (будинки, сараї, лазні, пральня, медичний пункт, конюшні, їдальні) та приміщень, які здавались в оренду Ю. Розенбергом (магазини, трактир, аптеки). Досить активно формувалось й освітнє середовище. Крім того, приділялась увага навіть місцям відпочинку, на облаштування яких власник підприємства не економив – парк навколо палацу Розенберга та крита склом оранжерея. Дані страхових полісів дозволили провести аналіз вартості та якості матеріалів, використаних під час будівництва службових і виробничих приміщень та об'єктів соціокультурного побуту.

5. Доведено, що стрімкий ріст та концентрація передусім єврейського капіталу у міжвоєнний період Польщі, призвели до трансформації Рокитного – його юридичного розмежування з населеним пунктом із однойменною назвою. Завдяки урядовим стабілізаційним заходам відбулась інкорпорація Рокитного до соціально-економічного простору Речі Посполитої. Наявна офіційна документація дозволила простежити та вказати на винятковість Рокитного, що отримало міський статус в 1927 р. всупереч затвердженим нормам. Окреслено роль військового поселення, яке якісно вплинуло не тільки на охорону східного кордону, а й на соціокультурне життя Рокитного, зокрема завдяки якому, були збільшені межі новоствореного

містечка. Шляхом довгих юридичних баталій військові домоглися приєднання свого поселення саме до Рокитного, а не до інших територіальних одиниць, аргументуючи і відстоюючи свою громадянську позицію. Статусність Рокитного та концентрація великого капіталу призвели до будівництва великої кількості об'єктів соціальної інфраструктури. Охарактеризовано історію окремих об'єктів релігійного, освітнього, економічного, культурного спрямування, участь робітників заводу та місцевого населення в процесі їх будівництва. Показано динаміку розвитку торгівельного сектору Рокитного на прикладі функціонування ринкової площі та спеціалізованих магазинів.

У 1922 р. Рокитнівський скляний завод викупили власники «Торгово-промислового дому «Vitrum» Рінгельблюма і Фланцрайха». Простежено закономірність взаємозв'язку соціальної інфраструктури від прибутковості промислового об'єкта, так звана традиція, яку започаткував засновник склозаводу. Крім того, відбулись якісні зміни не тільки серед працівників підприємства та жителів міста, а й було запущено модернізацію виробництва, розширено асортимент готової продукції, її конкурентоспроможність як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. З'ясовано, яким чином в умовах світової кризи вдалось зберегти підприємство та подолати її наслідки, вистояти під час страйкової та профспілкової боротьби, а також представляти свою продукцію на різноманітних виставках.

6. Окреслено зміни в Рокитному після включення Західної України до складу СРСР – від втрати статусу міста до переформатування життя в дусі радянізації. Охарактеризовано її темпи, особливості націоналізації скляного заводу з подальшою його реконструкцією та модернізацією, простежено зміни в соціальній інфраструктурі, кадровому наповненні та загальному житті відтепер селища міського типу Рокитне. Під час нацистської окупації 1941-1944 рр. скляний завод був зруйнований, а місцеве населення та робочий контингент зазнали колосальних втрат під час окупації. Із звільненням смт. Рокитне від загарбників розпочинається відбудова підприємства та відновлення виробничих потужностей. Аналіз бухгалтерських та книг наказів заводу засвідчили особливості його технічного

переоснащення та підтвердили всю суперечливість процесів відбудови всередині радянської системи.

Функціонування Рокитнівського скляного заводу впродовж першої половини ХХ ст. зумовило нетипові урбанізаційні процеси в невеличкому населеному пункті на Волині. Відповідним чином еволюціонувала і соціальна структура міста. В роки Другої світової війни воно зазнало серйозних втрат і руйнувань, що вплинуло на відбудову в дусі радянзації. Відсутність спеціальних праць з історії скляної промисловості УРСР роблять можливим продовження дослідження розвитку склоробного підприємства в Рокитному в контексті еволюції соціальної структури селища міського типу, як і в цілому урбанізації радянської доби та в період незалежної України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Опубліковані джерела

1. Архив Юго-западной России, издаваемый временной комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденную при Киевском Военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе Ч. 4: Т. 1: Акты о происхождении шляхетских родов в Юго-западной России. Киев, 1867. 460 с.
2. Волынский Губернский Статистический комитет. Памятная книжка Волынской губернии на 1900 год. Житомир, 1900. 621 с.
3. Волынский Губернский Статистический комитет. Памятная книжка Волынской губернии на 1901 год. Житомир, 1900. 582 с.
4. Волынский Губернский Статистический комитет. Памятная книжка Волынской губернии на 1902 год. Житомир, 1901. 480 с.
5. Волынский Губернский Статистический комитет. Памятная книжка Волынской губернии на 1903 год. Житомир, 1902. 555 с.
6. Волынский Губернский Статистический комитет. Памятная книжка Волынской губернии на 1904 год. Житомир, 1904. 550 с.
7. Волынский Губернский Статистический комитет. Памятная книжка Волынской губернии на 1905 год. Житомир, 1904. 460 с.
8. Волынский Губернский Статистический комитет. Памятная книжка Волынской губернии на 1906 год. Житомир, 1905. 388 с.
9. Волынский Губернский Статистический комитет. Памятная книжка Волынской губернии на 1907 год. Житомир, 1906. 549 с.
10. Волынский Губернский Статистический комитет. Памятная книжка Волынской губернии на 1908 год. Житомир, 1907. 612 с.
11. Волынский Губернский Статистический комитет. Памятная книжка Волынской губернии на 1909 год. Житомир, 1908. 539 с.
12. Волынский Губернский Статистический комитет. Памятная книжка Волынской губернии на 1910 год. Житомир, 1909. 488 с.

13. Волынский Губернский Статистический комитет. Памятная книжка Волынской губернии на 1911 год. Житомир, 1910. 629 с.
14. Волынский Губернский Статистический комитет. Памятная книжка Волынской губернии на 1912 год. Житомир, 1911. 688 с.
15. Волынский Губернский Статистический комитет. Памятная книжка Волынской губернии на 1914 год. Житомир, 1913. 585 с.
16. Волынский Губернский Статистический комитет. Памятная книжка Волынской губернии на 1914 год. Житомир, 1913. 585 с.
17. Волынский Губернский Статистический комитет. Памятная книжка Волынской губернии на 1915 год. Житомир, 1915. 512 с.
18. Волынский Губернский Статистический комитет. Памятная книжка Волынской губернии на 1917 год. Житомир, 1916. 405 с.
19. Езіоранскій Л. К. Фабрічно-заводскія підприємствія Російської імперії. Спб., 1909. 1443 с.
20. Полное Собрание Законов Российской Империи. Собрание второе. Т. VII. 1832 г. СПб., 1833. 1414 с.
21. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание второе. Т. X. 1835 г. СПб., 1836. 888 с.
22. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание третье. Т. II. 1882 г. СПб., 1886. 1144 с.
23. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание третье. Т. VII. 1887 г. СПб., 1889. 1158 с.
24. Полное Собрание Законов Российской Империи. Собрание третье. Т. XIII. 1893 г. СПб., 1897. 1382 с.
25. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание третье. Т. XIV. 1894 г. СПб., 1898. 1529 с.
26. Полное Собрание Законов Российской Империи. Собрание третье. Т. XV. 1895 г. СПб., 1899. 1542 с.
27. Полное Собрание Законов Российской Империи. Собрание третье. Т. XVII. 1897 г. СПб., 1900. 1571 с.

28. Полное Собрание Законов Российской Империи. Собрание третье. Т. XVIII. 1898. СПб., 1901. 1189 с.

29. Полное Собрание Законов Российской Империи. Собрание третье. Т. XXII. 1902. СПб., 1904. 1161 с.

30. Положение о государственном промысловом налоге со всеми относящимися к нему законоположениями, разъяснениями, циркулярами министра финансов, решениями Сената и полным алфавитным указателем, 1902. Сост. Н. Леонард. Москва, 1902. 494 с.

31. Польша – Беларусь, 1921–1953: сборник документов и материалов, сост.: А. Н. Вабищевич (и др.). 3-е изд. Минск, 2018. 423 с.

32. Проект устава общества Бердичевского водоснабжения. СПб, 1895. 14 с.

33. Пухов Н. П. Годы испытаний. М., 1959. 88 с.

34. Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного совета СССР. 1938-1944 г.г. М., 1945. 362 с.

35. Сборник законов СССР и Указов Президиума Верховного Совета СССР (1938 – июль 1956 гг.). М., 1956. 500 с.

36. Сборник законов СССР и Указов Президиума Верховного Совета СССР (1938 г. – ноябрь 1958 г.). М., 1959. 710 с.

37. Справочная книга о купцах Гор. С.-Петербурга. СПб., 1897. 856 с.

38. Справочная книга о купцах Гор. С.-Петербурга. СПб., 1898. 824 с.

39. Справочная книга Санкт-Петербургской купеческой управы 1899 г. СПб., 1899. 1063 с.

40. Справочная книга Санкт-Петербургской купеческой управы 1900 г. СПб., 1900. 922 с.

41. Справочная книга Санкт-Петербургской купеческой управы 1901 г. СПб., 1901. 844 с.

42. Справочная книга Санкт-Петербургской купеческой управы 1902 г. СПб., 1902. 843 с.

43. Справочная книга Санкт-Петербургской купеческой управы 1903 г. СПб., 1903. 835 с.

44. Справочная книга Санкт-Петербургской купеческой управы 1904 г. СПб., 1904. 859 с.
45. Справочная книга Санкт-Петербургской купеческой управы 1905 г. СПб., 1905. 836 с.
46. Справочная книга Санкт-Петербургской купеческой управы 1906 г. СПб., 1906. 765 с.
47. Справочная книга Санкт-Петербургской купеческой управы 1907 г. СПб., 1907. 795 с.
48. Справочная книга Санкт-Петербургской купеческой управы 1908 г. СПб., 1908. 807 с.
49. Справочная книга Санкт-Петербургской купеческой управы 1909 г. СПб., 1909. 803 с.
50. Справочная книга Санкт-Петербургской купеческой управы 1910 г. СПб., 1910. 826 с.
51. Справочная книга Санкт-Петербургской купеческой управы 1911 г. СПб., 1911. 824 с.
52. Справочная книга Санкт-Петербургской купеческой управы 1912 г. СПб., 1912. 1002 с.
53. СССР. Административно-территориальное деление союзных республик на 1 января 1941 года. Информ.-стат. Отд. При Секретариате Президиума Верх. Совета СССР. М., 1941. 490 с.
54. Статистика пожаров в Российской империи за 1895-1910 годы. Ч. 1, 63 губернии Европейской России. СПб., 1912. 276 с.
55. Українська РСР: Адміністративно-територіальний поділ: на 1 вересня 1946 року. Вид. перше. Відп. ред. М. Ф. Попівський. Інформаційно-статистичний відділ при Секретаріаті Президії Верховної ради Української РСР. К., 1947. 1064 с.
56. Хронологічний список офіційних дат окупації та звільнення від фашистських загарбників населених пунктів Рівненської області. URL: <http://rv.archives.gov.ua/index.php/dovidkovyi-aparat.html> (дата звернення: 09.07.2018).

57. Юго-Западный отдел Российской Экспортной Палаты. Весь Юго-Западный край. Справочная и адресная книга по Киевской, Подольской и Волынской губерниям. Киев, 1913. 1177 с.

58. Archiwum Państwowe w Warszawie. Księgi rejestrowe RHA. URL: <https://www.warszawa.ap.gov.pl/wyszukiwarki/rha/search.php> (last accessed: 13.10.2017)

59. Dytkowski J. Rokitno Wołyńskie 1920-1944. Pamiętnik Jerzego Dytkowskiego. URL: http://wolyn.freehost.pl/wspomnienia/dytkowski_rokitno.html (last accessed: 21.09.2019).

60. Dziennik Urzędowy Zarządu Cywilnego Ziem Wołynia i Frontu Podolskiego. R. 1, 1920. Nr 2 (15 III). Poz. 20. Zarządzenie Komisarza Naczelnego Ziem Wołynia i Frontu Podolskiego w przedmiocie utworzenia powiatu Sarneńskiego.

61. Dziennik Ustaw. 1920. Nr. 19. Poz. 92. Ustawa z dnia 20 lutego 1920 r. w przedmiocie zaliczania osad wiejskich w poczet miast oraz zmiany granic miast na obszarze b. zaboru rosyjskiego. 1920. №19. Poz. 19.

62. Dziennik Ustaw. 1921. Nr. 49. Poz. 300. Traktat pokoju między Polską a Rosją i Ukrainą podpisany w Rydze dnia 18 marca 1921 roku. S. 808.

63. Dziennik Ustaw. 1925. Nr. 97. Poz. 68. Ustawa z dnia 15 lipca 1925 r. o zakwaterowaniu wojska w czasie pokoju.

64. Dziennik Ustaw. 1927. Nr. 36. Poz. 320. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 1 kwietnia 1927 r. o zaliczeniu osady Rokitno w powiecie sarneńskim, województwie poleskim, w poczet miast.

65. Dziennik Ustaw. 1933. Nr. 73. Poz. 537. Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 13 września 1933r. o zmianie granic miasta Rokitna w powiecie sarneńskim, województwie wołyńskim.

66. Inżynier Kolejowy: organ Związku Polskich Inżynierów Kolejowych. № 7 (71). 1 Lipca 1930 roku. Miesięcznik poświęcony sprawom kolejnictwa i komunikacji. Warszawa, 1930.

67. Kalendarz duszpasterski na rok 1937 parafii św. Teresy od dzieciątka Jesus w Rokitnie Wołyńskim. Za pozwoleniem władzy kościelnej. Łuck, 1937. 39 s.

68. Piotr Wojciechowski. Moje dziecięce lata i mojego rodzeństwa spędzone wra y rodzicami w niedużym miasteczku Rokitnie Wołyńskim. URL: http://wolyn.freehost.pl/ws_pomnienia/piotr_wojciechowski_wspomnienia.html (last accessed: 18.03.2018).

69. Płaskowski Tadeusz. W poszukiwaniu sensu życia. Moje Wojenne Dzieciństwo. Tom 7. Praca zbiorowa. 2001. 212 s.

70. Przemysł Szklany: czasopismo Związku Hut Szklanych w Polsce. 1935, № 1.

71. Przemysł Szklany : czasopismo Związku Hut Szklanych w Polsce. 1937, № 8-9.

72. Rokitno-Wolyn and Surroundings; Memorial Book and Testimony (Rokytne, Ukraine). Translation of Rokitno (Volin) ve-ha-seviva; sefer edut ve-zikaron. Edited by: E. Leoni. Tel Aviv, 1967. 495 p.

73. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 20 stycznia 1924 r. w przedmiocie systemu monetarnego. Dziennik Ustaw. 1924 nr. 7 poz. 65.

74. Sprawozdanie z Działalności w roku 1929. Związek Hut Szklanych w Polsce. Instytucja sprawcza. Warszawa: nakładem Związku Hut Szklanych w Polsce. Warszawa, 1930.

75. Sprawozdanie z Działalności w roku 1931-33. Związek Hut Szklanych w Polsce. Instytucja sprawcza. Warszawa: nakładem Związku Hut Szklanych w Polsce. Warszawa, 1934.

76. Sprawozdanie z Działalności w roku 1935. Związek Hut Szklanych w Polsce. Instytucja sprawcza. Warszawa: nakładem Związku Hut Szklanych w Polsce. Warszawa, 1936.

77. Sprawozdanie z Działalności w roku 1936. Związek Hut Szklanych w Polsce. Instytucja sprawcza. Warszawa: nakładem Związku Hut Szklanych w Polsce. Warszawa, 1937.

78. Sprawozdanie z Działalności w roku 1937. Związek Hut Szklanych w Polsce. Instytucja sprawcza. Warszawa: nakładem Związku Hut Szklanych w Polsce. Warszawa, 1938.

79. Sprawozdanie z Działalności w roku 1938. Związek Hut Szklanych w Polsce. Instytucja sprawcza. Warszawa: nakładem Związku Hut Szklanych w Polsce. Warszawa, 1939.

80. Wawrzyniec Laurenty «Kyndziuszek» Ursyn-Pruszyński z Pruszyzna h. Rawicz. URL: <http://www.sejm-wielki.pl/b/8.12.268> (last accessed: 06.08.2018).

81. Wiadomości Urzędu Patentowego. R.4, z. 5 (31 maja 1927). Urząd Patentowy Rzeczypospolitej Polskiej. Warszawa, 1927.

82. Wiadomości Urzędu Patentowego. R.11, z. 7/8 (31 sierpnia 1934). Urząd Patentowy Rzeczypospolitej Polskiej. Warszawa, 1934.

83. Wspomnienia Wacława Kowalczyka z pobytu w Rokitnie na Wołyniu. URL: http://wolyn.freehost.pl/wspomnienia/wspomnienia_waclawa_kowalczyka.html (last accessed: 18.03.2018).

84. Źródła dziejowe. Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. Ziemie ruskie. Ukraina (Kijow-Braclaw) Warszawa, 1894. T. XX. 185 s.

Неопубліковані джерела

85. Архів Рокитнівського скляного заводу (далі – АРСЗ). Бухгалтерський облік склозаводу за 1944 рік. 257 арк.

86. АРСЗ. Накази по Рокитнівському склозаводу за 1945 рік. 61 арк.

87. Державний архів Волинської області (далі – ДАВО). Ф. 34. Оп. 1. Спр. 404. 223 арк. [Протоколи съезда руководителей финансовых отделов Волынского округа состоявшегося 23 и 24 февраля 1934 года].

88. ДАВО. Ф. 34. Оп. 2. Спр. 454. 129 арк. [Рапорты финансовых отделов об экономическом состоянии поветов за 1935 год].

89. ДАВО. Ф. 34. Оп. 4. Спр. 67. 8 арк. [Циркуляры дирекции государственного монополия по вопросу контроля оборота стекла, о рощливе водки в бутылки].

90. ДАВО. Ф. 34. Оп. 4. Спр. 274. 15 арк. [Циркуляры дирекции государственного монополия по вопросу контроля оборота стекла, о рощливе водки в бутылки].

91. ДАВО. Ф. 34. Оп. 4. Спр. 278. 15 арк. [Протоколы ревизии складов монопольных бутылок фирмы «Витрум» и стекольного завода в Ракитно].

92. ДАВО. Ф. 46. Оп. 3. Спр. 180. 25 арк. [Материалы об изменении границ г. Рокитно, Сарненского повета].

93. ДАВО. Ф. 46. Оп. 6. Спр. 2037. 8 арк. [Отчет об деятельности попечительного общества «Лейбас» Рокитно, Сарненского повета за 1937-39 годы].

94. ДАВО. Ф. 46. Оп. 6. Спр. 2071. 18 арк. [Отчет деятельности товарищества «Линас Гацедек» в Рокитно Сарненского повета за 1932-1939 годы].

95. ДАВО. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 1410. 63 арк. [Інформація Міністерства внутрішніх справ, про комуністичний та профсоюзний рух в Польщі].

96. ДАВО. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 1983. 240 арк. [Ситуационные рапорты поветовых староств. 28.06.1932-03.08.1932].

97. ДАВО. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 2291. 9 арк. [Недельный ситуационный отчет Сарненского староства с 31 января по 7 февраля 1933 года].

98. ДАВО. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 2889. 9 арк. [Ситуационный отчет Сарненского поветового староства за сентябрь 1935 года].

99. ДАВО. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 3230. 54 арк. [Інформації і листування з Міністерством внутрішніх справ і повітовими староствами про забастовки робітників].

100. ДАВО. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 3236. 9 арк. [Информация и переписка с Сарненским поветовым староством о стачке рабочих на заводе «Витрум» в Рокитно].

101. ДАВО. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 3237. 3 арк. [Информация Сарненского поветового староства о подготовке стачки на стеклянном заводе в Рокитно].

102. ДАВО. Ф. 46. Оп.9. Спр. 4779. 46 арк. [Списки кинотеатров Волыни].

103. Державний архів Житомирської області (далі – ДАЖО). Ф. 70. Оп. 1. Спр. 892. 5 арк. [Рапорт и постановления Овручского уездного справника об аресте крестьянина д. В. Гоцево, Гродненской убернии, Евтуха В.М. за высказывания против царя во время поселения трактира в с. Рокитно].

104. ДАЖО. Ф. 206. Оп. 1. Спр. 147. 24арк. [Статистические сведения о населении городов и местечек Волынской губернии по состоянию на 1909 и 1910 годы].

105. Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО). Ф. 263, Оп. 1. Спр. 64. 82 арк. [Списки виборців з виборів до сейму п'ятдесят восьмого округу вісімдесят третьої дільниці].

106. ДАРО. Ф. 534. Оп. 1. Спр. 3. 213 арк. [Матеріали про злочини німецько-фашистських загарбників на Рівненщині, акти колекцій по розслідуванню злочинів і розповіді свідків, записані І. Дубовським].

107. Російський держаний історичний архів (далі – РДІА). Ф. 118. Оп.1. Спр. 2. 366 арк. [Материалы об учреждении Ракитинского об-ва стеклянных заводов].

108. РДІА. Ф. 118. Оп. 1. Спр. 4. 499 арк. [Письма и телеграммы Ю. М. Розенберга делового характера разным учреждениям и лицам по вопросу поставки стеклянной посуды в казенные винные склады].

109. РДІА. Ф. 118. Оп.1. Спр. 19. 60 арк. [Договора, заключенные Ю. М. Розенбергом с Гл. Упр. Неокладных сборов и казенной продажи питей частным лицам о поставки стеклянной посуды в казенные винные склады].

110. РДІА. Ф. 118. Оп. 1. Спр. 22. 131 арк. [Ведомости количества стеклянной посуды, подлежащей поставке, поставленной и недопоставленной Ю. М. Розенбергом согласно договорам в 1897, 1903 и 1910 гг., заключенными с Гл. упр. неокладных сборов и казенной продажи питей].

111. РДІА. Ф. 118. Оп. 1. Спр. 23. 168 арк. [Письма агентов Ракитинского об-ва стеклянных заводов по поставке стеклянной посуды в казенные винные склады Н. Бродовича и Г. Вайсблата].

112. РДІА. Ф. 118. Оп. 1. Спр. 28. 526 арк. [Переписка Ю. М. Розенберга с управляющими акцизными сборами Волынской, Петербургской, Подольской и Тверской губернии о поставке стеклянной посуды в казенные винные склады этих губерний и о принятии им из складов боя стекла].

113. РДІА. Ф. 118. Оп. 1. Спр. 32. 2 арк. [План реконструкции Ракитинских стеклянных заводов].

114. РДІА. Ф. 118. Оп. 1. Спр. 33. 142 арк. [Дело о нарушении Правлением Ракитинского об-ва стеклянных заводов правил о государственном промысловом налоге и о взыскании с Общества дополнительного промыслового налога].

115. РДИА. Ф. 118. Оп. 1. Спр. 38. 36 арк. [Баланс Ракитинского об-ва стеклянных заводов на 1901, 1902, 1907 и 1911 годы].

116. РДИА. Ф. 118. Оп. 1. Спр. 42. 36 арк. [Страховые полисы на недвижимое имущество Ракитинского об-ва; письмо Первого Российского страхового об-ва в контору Ракитинского об-ва стеклянных заводов о коллективном страховании рабочих этого завода].

117. РДИА. Ф. 118. Оп. 1. Спр. 43. 15 арк. [Устав Ракитинского об-ва стеклянных заводов].

118. РДИА. Ф. 118. Оп. 1. Спр. 48. 21 арк. [Дело по ходатайству Ю. М. Розенберга о повышении цен за поставленную стеклянную посуду в казенные винные склады по договору от 2 дек. 1903 г., заключенному с ним Гл. упр. неокладных сборов и казенной продажи питей].

119. РДИА. Ф. 118. Оп. 1. Спр. 49. 3 арк. [Описание способа устройства гнезд в ящиках для перевозки бутылок].

120. РДИА. Ф. 118. Оп. 1. Спр. 50. 26 арк. [Ведомости распределения и исполнения поставок стеклянной посуды на (1904, 1905, 1906 и 1907 гг.) между стеклянными заводами].

121. РДИА. Ф. 118. Оп. 1. Спр. 52. 22 арк. [Акты осмотра завода, определение Волынской казенной палаты, табель расценок для мастеров и др. материалы с описанием завода и со сведениями о его производительности].

122. РДИА. Ф. 118. Оп. 1. Спр. 53. 7 арк. [Дело о незаконном открытии Ю. М. Розенбергом школы для детей в с. Ракитино Овручского у. Волынской губернии].

123. РДИА. Ф. 118. Оп. 1. Спр. 54. 28 арк. [Табель, списки и расчетные ведомости Ракитинского об-ва стеклянных заводов за 1906-14, 1915 гг.].

124. РДИА. Ф. 118. Оп. 1. Спр. 61. 78 арк. [Таблицы со сведениями о количестве стеклянной посуды, выпускаемой заводом Об-ва в сутки в октябре-ноябре 1908 и январе-марте 1912 г.].

125. РДИА. Ф. 118. Оп. 1. Спр. 67. 3 арк. [Переписка правления Ракитинского общества стеклянных заводов с начальником коммерческой службы Юго-Западных

Железных дорог об отводе обществу в аренду участка земли на ст. Охотниково, на трехлетний срок].

126. РДИА. Ф. 118. Оп. 1. Спр. 68. 35 арк. [Счет Ракитинского об-ва стеклянных з-дов по поставке посуды в казенные винные склады за 1911 год].

127. РДИА. Ф. 118. Оп. 1. Спр. 71. 426 арк. [Переписка конторы Ракитинского общества стеклянных заводов с Правлением Общества по текущим вопросам].

128. РДИА. Ф. 118. Оп. 1. Спр. 72. 42 арк. [Ведомости производства стеклянной посуды на Ракитинском стеклянном заводе].

129. РДИА. Ф. 118. Оп. 1. Спр. 105. 23 арк. [Удостоверение, выданное Гл. Упр. Неокладных сборов и казенной продажи питей о том, что Ю. М. Розенберг является главным акционером Ракитинского об-ва стеклянных заводов].

130. РДИА. Ф. 118. Оп. 1. Спр. 112. 53 арк. [Письма артельщика Порфирия Иванова Ю. М. Розенбергу по делам Ракитинских заводов и о семейных делах].

131. РДИА. Ф. 118. Оп. 1. Спр. 113. 13 арк. [Ходатайства Ю. М. Розенберга на имя министра внутренних дел о выдаче ему и его жене заграничных паспортов].

132. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). Ф. 572. Оп. 2, Спр. 81. 148 арк. [Переписка с управлением делами СМ УССР о передаче Ракитнянского завода МЛП УСРР Министерству строительных материалов УСРР].

133. ЦДАВО України. Ф. 582. Оп. 3. Спр. 216. 120 арк. [Годовой отчет «Укрстеклотреста» УССР за 1944 год].

134. ЦДАВО України. Ф. 582. Оп. 3. Спр. 631. 138 арк. [Годовой отчет «Укрстеклотреста» УССР за 1945 год].

135. ЦДАВО України. Ф. 4957. Оп. 1. Спр. 3. 252 арк. [Республиканский комитет Союща рабочих стекольной промышленности Украины].

136. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). Ф. 1 Оп. 23. Спр. 703. 61 арк. [Письма на имя т. Сталина, Берия и Маленкова за подписью тов. Хрущева, Мануильского об освобождении Волынской и Ровенской областей и г. Львова].

137. ЦДАГО України. Ф. 1 Оп. 23. Спр. 861. 82 арк. [Справка о работе промышленности за 1944 год].

138. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 1057. 145 арк. [Докладные записки, справки о состоянии районов Западной Украины, освобожденных от немецко-фашистских захватчиков].

139. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 1894. 269 арк. [Справки на имя председателя Совета помощи Западным областям УССР о восстановлении народного хозяйства Ровенской области].

140. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп.23. Спр. 2068. 235 арк. [Справки, информации о восстановлении и работе предприятий легкой промышленности].

141. ЦДАГО України. Ф. 1 Оп. 23. Спр. 3374. 21 арк. [Отчеты, сведения, справки о работе предприятий местной и республиканской промышленности в Ровенской области].

142. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 75. Спр. 89. 183 арк. [Справки о состоянии и работе промышленных предприятий в Западных областях Украины].

143. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 76. Спр. 65. 90 арк. [План восстановления предприятий Наркомата Легкой промышленности УССР].

144. ЦДАГО України. Ф. 1 Оп. 78. Спр. 6. 108 арк. [Приказы, докладные записки, информации о восстановлении предприятий Наркомата Легкой промышленности УССР и о выполнении ими производственных планов].

145. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 78. Спр. 18. 107 арк. [Справки, сводки о состоянии предприятий местной промышленности (Ровенской и Львовской области), о контингентах, принимаемых на снабжение, о недостатках в снабжении Украины].

146. ЦДАГО України. Ф. 69. Оп. 1. Спр. 34. 25 арк. [Доклад отряда о боевой деятельности и партийно-политической работе за период с февраля 1943 г. по январь 1944 г. и приложения к нему].

147. ЦДАГО України. Ф. 69. Оп. 1. Спр. 35. 41 арк. [Приказ (копия), выписки из приказа, приказания по соединению. Приказы по отряду. Расписания занятий по боевой и политической подготовке].

148. ЦДАГО України. Ф. 70. Оп. 1. Спр. 1. 214 арк. [Справки-заключения Украинского штаба партизанского движения (УШПД) по отчетам Ровенского подпольного обкома КП(б)У, областного штаба партизанского движения, партизанского соединения под командованием В. А. Бегмы].

149. ЦДАГО України. Ф.70. Оп. 1. Спр. 9. 34 арк. [Справка зам. начальника оперативного отдела Украинского штаба партизанского движения (УШПД), политдонесение командования областного штаба в ЦК КП(б)У об организации и боевой деятельности партизанских отрядов Ровенской области за февраль-октябрь 1943 г., о социально-экономическом положении районов, действиях украинских буржуазно-националистических банд].

150. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК України). Ф. 318. Оп.1. Спр. 809. 6 арк. [Дело по обвинению учителя Котковского И. К. в организации митингов среди рабочих стекольного завода в с. Ракитном, Овручского у., Волынской губернии и агитации за свержение царского самодержавия, организацию забастовок, захват помещичьих земель и уничтожение помещиков].

151. ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 1. Спр. 7245. 13 арк. [По представлені о признані Волынского Губернского правленія помещика Викентія Прушинскаго помещикомъ].

152. ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 84 (1853). Спр. 595. 192 арк. [Сведения о числе ревизских душ, состоянии хлебных запасных магазинов в с. Рокитном].

153. ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 299. Спр. 163. 49 арк. [Дело о снижении выкупных платежей крестьянам с. Рокитно, принадлежащего помещицам Ржищевской и Могильницкой].

154. ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 451 (1848). Спр. 1. 193 арк. [Список помещичьим имением Овручскаго Уезда в которых производится выделка лучины на Смолу и Берестя на Дегеть].

155. ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 452 (1851). Спр. 68. 31 арк. [О наличии винокуренного завода, принадлежащего Л. Менжинской, в с. Рокитном. Из ведомости о винокуренных заводах Волынской губернии].

156. ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 569. Спр. 31. 90 арк. [Дело о церковно-строительных кредитах, испрашиваемых на 1884 годы по Киевской, Подольской и Волынской губерниями].

157. ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 628. Спр. 84. 2 арк. [Дело о разрешении Бельгийской компании устройства стекольного завода в имении Охотникова].

158. ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 629. Спр. 4. 357 арк. [По донесениям разных лет и лиц о случившихся происшествиях по Волынской губернии].

159. ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 629. Спр. 545. 13 арк. [Дело о Бельгийском анонимном обществе стеклянных заводов в Ракитном].

160. ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 855. Спр. 89. 44 арк. [Переписка с Волынским губернатором о забастовках рабочих на фабриках и заводах Волынской губернии].

161. ЦДІАК України. Ф. 575. Оп. 1. Спр. 73. 401 арк. [Списки промышленных предприятий с указанием числа на них рабочих по губерниям Киевского фабричного округа за 1899. 1914-1916 гг.].

162. ЦДІАК України. Ф. 575. Оп. 1. Спр. 95. 30 арк. [Сведения о числе рабочих, продолжительности рабочего дня и сверхурочных работах на стеклянных заводах по губерниям Киевского фабричного округа].

163. ЦДІАК України. Ф. 1335. Оп. 1. Спр. 1122. 12 арк. [Переписка с поморниками начальника Волынского ГЖУ в уездах, житомирським поліцеймейстером и другими лицами о волнениях рабочих и Ракитнянского стекольного завода Овручского уезда].

164. ЦДІАК України. Ф. 1335. Оп. 1. Спр. 1398. 237 арк. [Дело об организации охраны Николая II при проезде через Волынскую губернию, списки лиц, состоящих под надзором полиции, подвергающимся арестам, привлекавшихся к дознаниям и других лиц, топографические карты районов, лежащих на пути следования царя].

165. ЦДІАК України. Ф. 1599. Оп. 1. Спр. 335. 24 арк. [Переписка с Волынским ГЖУ и помощником начальника Волынского ГЖУ в Овручском и другим у. о распространении в с. Рокитно Овручского у. нелегальных листовок, о

политической проверке лиц, о разработке писем, полученных агентруным путем и по другим вопросам].

166. ЦДАК України. Ф. 1599. Оп. 1. Спр. 337. 24 арк. [Переписка с помощником начальника Волынского ГЖУ в Житомирском и других уездах об установлении наблюдения за лицами, состоящими под особым и негласным надзором полиции, и о результатах наблюдения за этими лицами].

167. ЦДАК України. Ф. 1599. Оп. 1. Спр. 338. 55 арк. [Донесения помощнику начальника Волынского ГЖУ в Житомирском и других уездах о политической проверке лиц, занимающихся агитацией рабочих за проведение забастовок; о распространении социал-демократических листовок и по другим вопросам].

168. ЦДАК України, Ф. 1599, Оп.1, Спр. 354. 111 арк. [Переписка с поморником начальника Волынского ГЖУ в Житомирском и других уездах о вооруженном выступлении крестьян с. Потаповичи Овручского у. против помещика, об агитации Котковским И. рабочих Рокитнянского стекольного завода за организацию забастовки и по другим вопросам].

169. Archiwum Akt Nowych w Warszawie (далі – AANW). Sygn. 1-302. Zmiana granic miast Województwo wołyńskie, miasta: Radywów, Rokitno, Równa, Sarny, Włodzimierz. 1928-1934.

170. AANW. Sygn. 15747. Bank Ludowy w Rokitnie (Rokitno) – woj. Wołyńskie, pow. Sarny. 1928-1934, 1938.

171. AANW. Sygn. 15748. Kasa Stefczyka w Rokitnie (połączona: Kasa Stefczyka w Kisoryczach i Kasa Stefczyka w Rokitnie) – (woj. Wołyńskie, pow. Sarny). 1927-1929, 1934-1939.

172. AANW. Sygn. 15751. Spółdzielnia Spożywców «W jedności siła» w Rokitnie (d.: Spółdzielnia Spożywcza XVIII Baonu Ochrony Pogranicza w Rokitnie) – (woj. Wołyńskie, pow. Sarny). 1925, 1929, 1932-1934, 1937.

173. Archiwum Narodowe w Krakowie (далі – ANK). Sygn. 96. Nabycie Rokitna i Masiewicz przez Czapliców od Reiny Lwowej ks. Sołomiereckiej oraz zastawy tych dóbr Babińskim, Grekom i Niemiryczom. 1639-1723.

174. ANK. Sygn. 97. Rokitno i Masiewicze w posesji zastawnej Wawrzyńca Pruszyńskiego. 1726-1729.

175. ANK. Sygn. 98. Marcjan, Aleksander i Alojzy Czaplicowie sprzedają dobra Rokitno i Masiewicze Wawrzyńcowi Pruszyńskiemu. 1731-1732.

Література

176. Андрощук О. Міські поселення в системі територіального устрою УРСР 40-60-х років ХХ століття. *Краєзнавство*. 2006. № 1. С. 133-140.

177. Андрухів О. І. Історико-правова характеристика «першої радянзації» західноукраїнських земель (1939-1941 рр.) *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2015. № 11. С. 45-51.

178. Анциферов Н. П. Пути изучения города, как социального организма: Опыт комплексного подхода. Л.: «Сеятель» Е. В. Высоцкого, 1926. 150 с.

179. Баран В. Экономические преобразования в Западной Украине в 1939–1941 годах. *Западная Белоруссия и Западная Украина в 1939-1941 гг.: люди, события, документы*. СПб., 2011. С. 156-177.

180. Бардах Ю., Леснодорский, М. Пиетрчак. История государства и права Польши. М., 1980. 559 с.

181. Бурка В. Географічні особливості мінерально-ресурсної бази будівельно-індустріального комплексу Північно-Західного економічного району. *Науковий вісник Чернівецького університету. Географія*. 2015. Вип. 762-763. С. 117-126.

182. Верстюк В. Склад і структура Української Центральної Ради. *Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 років*. К.: Інститут історії України НАН України. 2009. Вип. 4. С. 5-30.

183. Ветров І. Початок відбудовної епопеї в Україні (1943–1944 рр.): індустріальна стратегія. *Сторінки воєнної історії України*. 2013. № 16. С. 137-147.

184. Вісин В. Вісіна Т. Особливості функціонування кредитних кооперативних установ у Волинському воєводстві в другій половині 20-х років ХХ ст. *Економічні науки. Серія «Облік і фінанси»*. Випуск 12 (45). Ч. 1. 2015. С. 45-52.
185. Власюк О. В., Сидорук В. Й., Цятко В. М. Східні креси під знаком польського орла. Рівне, 2004. 136 с.
186. Водотика Т. Простір можливостей: Україна в добу заліза та пари. К., 2018. 240 с.
187. Водотика Т. Культура підприємництва в містах Наддніпрянської України (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). К., 2018. 240 с.
188. Войтович Л. Княжа доба: портрети еліти. Біла Церква, 2006. 782 с.
189. Волонтир О. Формування органів польської державної адміністрації на Волині (1919-1921). *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*. Вип. 3. С. 10-13.
190. Герасимчук А. Таргонський Г. Русь-Україна: факти і сенсації. К.: ТОВА «Інтерконтиненталь-Україна», 2015. 224 с.
191. Голобуцький П. В. Михайлов О. О. Католицька акція. *Енциклопедія історії України*: Т. 4: Ка-Ком. К., 2007. С. 141.
192. Город и деревня в Европейской России: сто лет перемен: Монографический сборник. М., 2001. 560 с.
193. Гулай В. Люблінська угода від 9 вересня 1944 року як інструмент закріплення радянського статусу Західної України на завершальному етапі Другої світової війни в оцінках місцевого населення. *Проблеми міжнародних відносин: Зб. наук. пр.* К., 2011. Вип. 2. С. 281-291.
194. Гумерова Ф. Смбаева Г. Начальные народные училища в Российской империи последней четверти ХІХ века как вектор духовно-нравственного воспитания. *Историческая и социально-образовательная мысль*. 2017. Том. 9. № 5. Часть 2. С.184-189.
195. Давидюк Р. Репресивна політика радянського режиму проти національних меншин на Рівненщині у 1939–1941 роках. *Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*. Львів, 2010-2011. Вип. 3-4. С. 86-95.

196. Довгалець О. Ставлення єврейських політичних партій до Центральної Ради. *Етнічна історія народів Європи*. 2017. Вип. 51. С. 59-64.
197. Донік О. Купецтво як стан в Україні (XIX ст.) *Український історичний журнал*. 2006. № 3. С. 16-41.
198. Зашкільняк Л. О., Крикун М. Г. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів. Львів, 2002. 499 с.
199. Исторический опыт трех российских революций. Кн. 1. Генеральная репетиция Великого Октября: Первая буржуазно-демократическая революция в России. Ин-т марксизма-ленинизма при ЦК КПСС; Гл. ред.: П. А. Голуб и др. М., 1985. 575 с.
200. Іванов С.С. Становище населення Волині в період німецької окупації (1941-1944 рр.). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук: 07.00.01. Історія України. Національний університет «Острозька академія». Острог, 2017. 242 с.
201. Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Ровенська область. К., 1973. 680 с.
202. Кандель Ф. Очерки времён и событий. Иерусалим 1988-2007. URL: <http://www.istok.ru/library/206-ocherki-vremen-i-sobytyi.html> (дата звернення: 30.06.2019).
203. Карпенкина Я. Еврейское население и экономические преобразования в Западной Белоруссии, 1939-1940 гг. *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского*. 2016. № 4. С. 25-32.
204. Карпенко Т. Развитие форм страхования жизни и формирование основ социального страхования в Российской империи. *Экономические науки*. Вып. №8 (129). 2015. С. 47-50.
205. Кобів Ю. Словник українських наукових і народних назв судинних рослин. К. 2004. 800 с.
206. Коваль М. Директива РНК СРСР та ЦК ВКП(б) від 29 червня 1941. *Енциклопедія історії України*: Т. 2: Г-Д. К., 2004. С. 391.

207. Колібабчук Н. Вплив діяльності акціонерних товариств на розвиток кредитної політики Російської імперії на початку ХХ ст. *Правова держава*. 2015. № 19. С. 19-23.

208. Константинова В. Урбанізація: південноукраїнський вимір (1861-1904). Запоріжжя, 2010. 595 с.

209. Котов П. Формирование системы хлебных и денежных запасов на случай неурожая в законодательстве России XVIII- первой половины XIX века. *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики*. Тамбов: Грамота. 2013. Вып. № 2. Ч. 1. С. 91-95.

210. Коцута А. Навчально-методичне забезпечення єврейського шкільництва на Волині в другій половині ХІХ – на початку ХХ століття. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Євреї в Україні: історія і сучасність»: Збірник наукових праць*. Житомир, 2009. С. 177-181.

211. Крамар Ю. Суспільно-політичні процеси на території Західної Волині в період Української революції 1917-1921 рр. *Волинські історичні записки: зб. наук. праць*. Житомир, 2010. Т. 5. С. 71-76.

212. Кузніченко С. Адміністративно-правовий режим воєнного стану в СРСР під час Великої Вітчизняної війни. *Актуальні проблеми історико-правової науки*. 2014. № 4. С. 173-176.

213. Кузьміна І. Діяльність Комітету Південно-Західного фронту Всеросійського Союзу міст під час головування Федора Штейнгеля (1915-1917 рр.) *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць*. Вип. 22. Київ, 2013. С. 329–348.

214. Кульчицкий В. Исторические решения Народного собрания Западной Украины. *Проблемы правоведения: Республиканский межведомственный научный сборник*. Киев, 1979. Выпуск 40. С. 41-48.

215. Левенсон М. Л. Государственный совет: портреты и биографии. Петроград, 1915. 148 с.

216. Левицька О. Методи радянзації Західної України у 1939-1940 рр.: На основі архівних документів Станіславської області. *Схід: Аналітично-інформаційний журнал*. 2008. № 7. С.75-81.

217. Леснича П. С. Повсякденне життя міських поселень Волинської губернії другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 07.00.01 «Історія України» (032 – Історія та археологія). Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк, 2019. 228 с.

218. Макарчук С. Західна Волинь у 20–30-х роках ХХ ст. (етносоціальні та політичні відносини в краї). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Збірник наукових праць*. Випуск 17. Львів, 2008. С. 226-238.

219. Мартинчук С.В. Промисловий розвиток Волинської губернії наприкінці ХVІІІ – на початку ХХ ст. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук: 07.00.01. Історія України. Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк, 2016. 289 с.

220. Мартинчук С.В. Соціальні взаємини підприємців та робітників Волинської губернії. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. 2016. Вип. 27. С. 250-256.

221. Мельник І. Микита Хрущов і його діяльність. URL: <https://zbruc.eu/node/21319> (дата звернення: 09.11. 2019).

222. Миронов Б. Н. Город из деревни: четыреста лет российской урбанизации. *Отечественные записки*. 2012. № 2. С. 259-276.

223. Нива: Иллюстрированный журнал литературы, политики и современной жизни: Г. 1-49: в 100 т. Репринтное издание 1870-1916 гг. СПб., 2012-2013. Т. 59: 1898. № 1-26.

224. Олійник Д. Скло України. К., 2004. 256 с.

225. Партина А. С. Архитектурные термины: Иллюстрированный словарь. М., 1994. 208 с.

226. Патриляк І. К. Боровик М. А. Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду. Ніжин, 2010. 590 с.
227. Первое Российское страховое от огня общество. Проект: Профессиональное образование XXI века. URL: <http://www.buhgal.narod.ru/PEOPLE/fsr.htm> (дата звернення: 15.03.2017).
228. Похлебкин В.В. История водки. М., 2005. 144 с.
229. Праця, виснаження та успіх: промислові мономіста Донбасу. За ред. В.Кулікова й І.Склокіної. Львів, 2018. 244 с.
230. Примост Валерій. Єврей – це фах: нариси історії євреїв в Україні. К., 2017. 616 с.
231. Разиграев О. Польська державна поліція Волинського воєводства в охороні східного кордону. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. Вінниця. 2007. Вип. 12. С. 296-301.
232. Рожков А.П. Пожежна безпека. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти України. Київ, 1999. 256 с.
233. Розенблат Е. Западные области Белоруссии в 1939–1941 годах: оккупация – воссоединение – советизация. *Западная Белоруссия и Западная Украина в 1939-1941 гг.: люди, события, документы*. СПб., 2011. С. 42-62.
234. Розенблат Е. Советизация и антисемитизм в западно-белорусских землях. 1939-1941 гг. *Sovetyzacja i rusyfikacja polnocno-wschodnich ziem II Rzeczypospolitej, 1939-1941*. Bialystok, 2003. S. 105-118.
235. Романюк Н.Й. Сільські підприємці і підприємництво: 1861-1914 рр. (за матеріалами Київської, Подільської і Волинської губерній). Житомир: Полісся, 2012. 600 с.
236. Ротшильд Д. Східно-Центральна Європа між двома світовими війнами. Пер. з англ. В. П. Канаша. К., 2001. 496 с.
237. Рудницька Л. Діяльність «Торгово-промислового дому Vitrum у Рокитному в 1920-1930-х рр. *Сторінки історії. Збірник наукових праць*. 2020. Вип. 50. С. 119-130.

238. Рудницька Л. Рокитнівський скляний завод в роки революції 1905-1907 рр. *Гілея: науковий вісник*. 2018. Вип. 138(1). С. 49-53.

239. Рудницька Л. Створення скляного заводу на базі села Рокитне Овруцького повіту Волинської губернії. *Київські історичні студії. Науковий журнал*. 2018. № 2(7). С. 47-53.

240. Симчера В.М. Развитие экономики России за 100 лет: 1900 – 2000: Исторические ряды, вековые тренды, периодические циклы. М., 2007. 683 с.

241. Словарь русского языка. Под. ред. Н. Ю. Шведовой. М., 1990. 921 с.

242. Сотников Е. А. Железные дороги мира из XIX в XXI век. М., 1993. 200 с.

243. Тернопільський Енциклопедичний Словник: в 4 т. Т. 2: К-О. Тернопіль, 2005. 706 с.

244. Филиппов С. Деятельность органов ВКП(б) в западных областях Украины и Белоруссии в 1939-1941 г. *Репрессии против поляков и польских граждан: исторические сборники «Мемориала»*. М., 1997. Вып.1. С. 44-76.

245. Харкевич Н. В. Переселенські процеси в Україні у 1944–1953 рр.: на матеріалах Волинської та Рівненської областей. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (доктора філософії) зі спеціальності 07.00.01 – історія України. Львів, 2018. 212 с.

246. Цецик Я. Заклади освіти у Волинській губернії наприкінці XIX – на початку XX ст. *Чорноморський літопис*. 2012. Вип. 6. С. 166-171.

247. Цецик Я. Особливості соціально-економічного розвитку Волині наприкінці XIX – на початку XX ст. *Сторінки історії*. К., 2011. Вип. 32. С. 78-85.

248. Шандра В. Українське місто у складі Російської імперії XIX ст.: огляд сучасної вітчизняної історіографії. *Від мурів до бульварів: творення модерного міста в Україні (кінець XVIII – початок XX ст.)*. К., 2019. С. 10-27.

249. Шапран С. Вплив соціально-економічних чинників на типологію виробничих об'єктів Волині XIX – поч. XX ст. *Архітектурна спадщина Волині. Випуск 4*. С.123-128.

250. Шухардин С. Работы С. Г. Войслава в области горного дела. *Труды по истории техники*. М., 1954. Вып. 4. С. 79-80.

251. Bauer Y. Sarny and Rokitno in the Holocaust: A Case Study of Two Townships in Wolyn (Volhynia). *The Shtetl: New Evaluations*. Ed. Steven T. Katz. New York, 2007. P. 253-289.

252. Budowa pomieszczeń dla Korpusu Ochrony Pogranicza i domów dla urzędników państwowych w województwach wschodnich zeszyt. Warszawa, 1925. 127 s.

253. Centos. URL: <https://www.jhi.pl/psj/CENTOS> (last accessed: 20.06.2017).

254. Dominiczak H. Granica wschodnia Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1919-1939. Warszawa, 1992. 288 s.

255. Gubała E. Przemysł szklarski i jego organizacja w II RP. *Szkło i ceramika*. 2006. R. 57. № 6. S. 26-32.

256. Lach W. Fortyfikacje odcinka Sarny w wojnie 1939 roku. Korpus Ochrony Pogranicza. *Materiały z Konferencji Naukowej pod redakcją dr. Jerzego Prochwicza*. Kętrzyn, 2005. S. 125-136.

257. Prochwicz J. Korpus Ochrony Pogranicza 1924-1939 roku. Warszawa, 2006. 165 s.

258. Rudnytska L. Granting town status to Rokytno village in Volyn region during the interwar period. *Evropsky filozoficky a historicky diskurz*. Prague. Czech Republic, 2020. V. 6. Iss. 1. P. 40-47.

259. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. T. 9: Pożajście-Ruksze. Red.: Chlebowski Bronisław. Sulimierski Filip. Walewski Władysław. Warszawa, 1888. 960 s.

260. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. T. 13: Warmbrun-Worowo. Red.: Chlebowski Bronisław. Sulimierski Filip. Walewski Władysław. Warszawa, 1893. 960 s.

261. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. T. 15. Cz. 2: Dopelnienia: Januszpol-Żyżkowa. Dodatek: Aleksin-Wola Justowska. Red.: Chlebowski Bronisław. Sulimierski Filip. Walewski Władysław. Warszawa, 1902. 742 s.

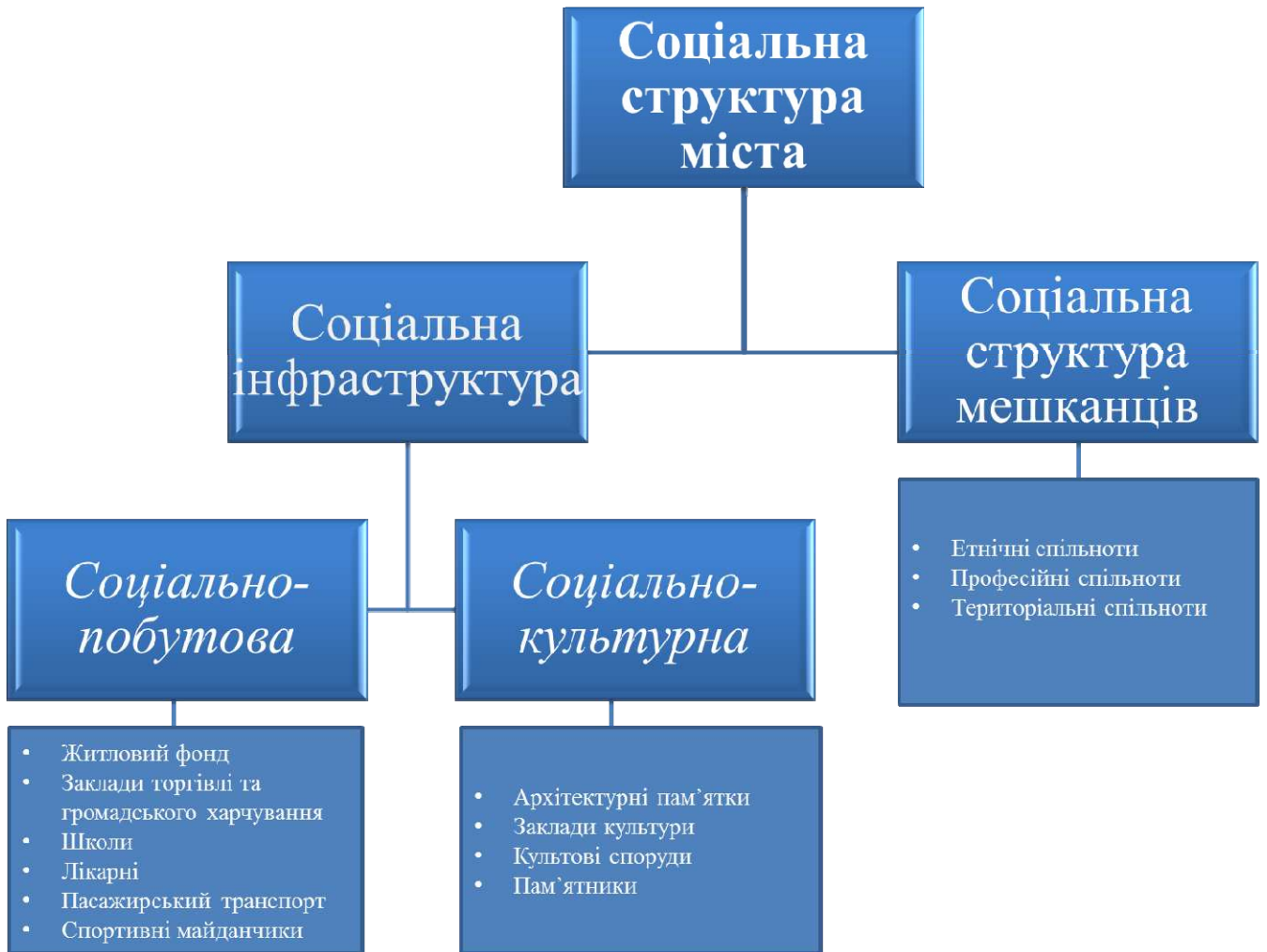
262. *The shtetl: new evaluations*. Edited by Steven T. Katz. New York, 2007. 328 p.

263. X-cio lecie hutnictwa szklanego w Polsce: Związek Hut Szklanych na P.W.K. w 1929 r. Warszawa, 1929. 31 s.

264. Województwo poleskie. URL: https://www.szkolnictwo.pl/szukaj,Wojew%C3%B3dztwo_poleskie (last accessed: 10.05.2018).

ДОДАТОК 1

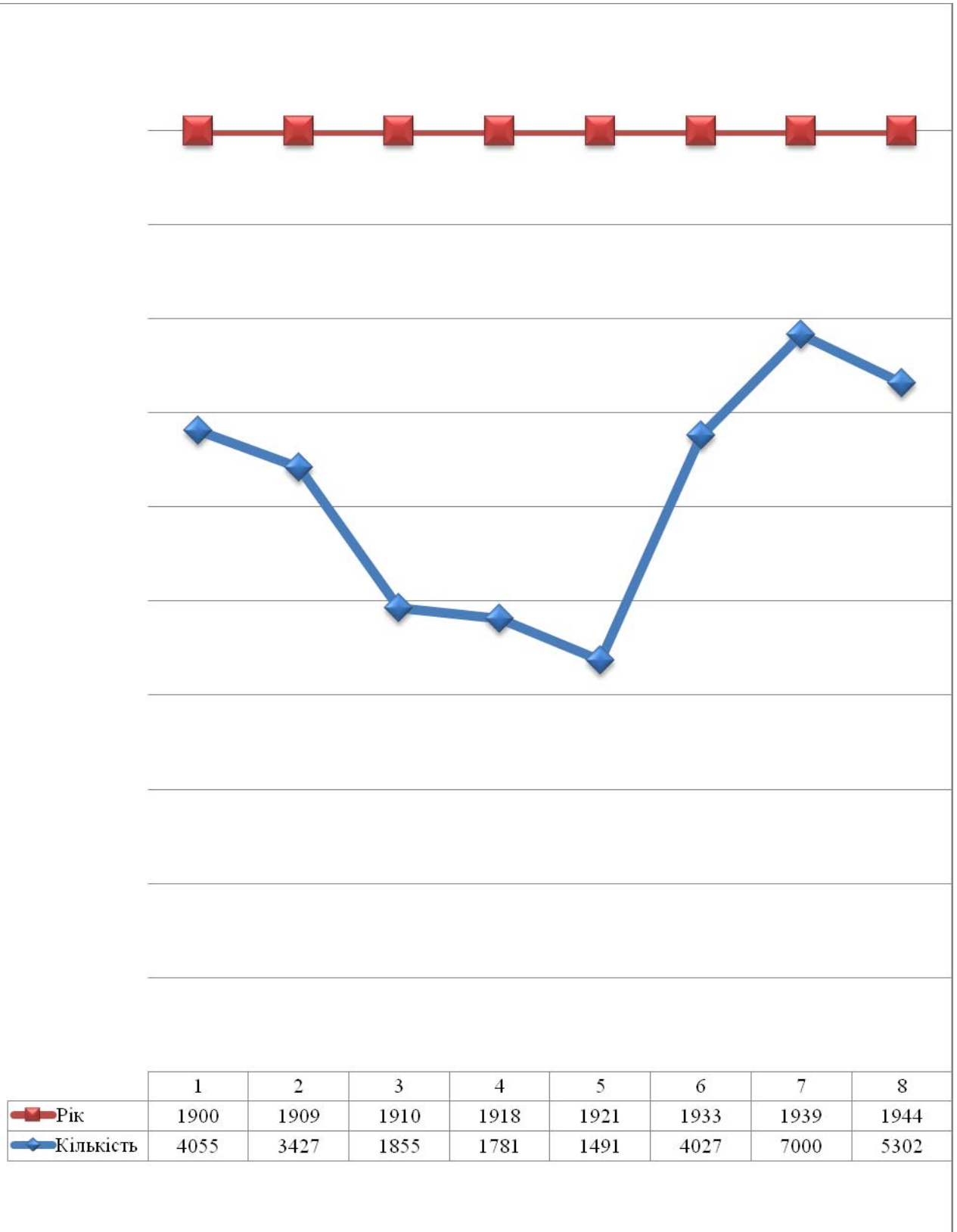
Схема соціальної структури міста



Джерело: візія автора.

ДОДАТОК 2

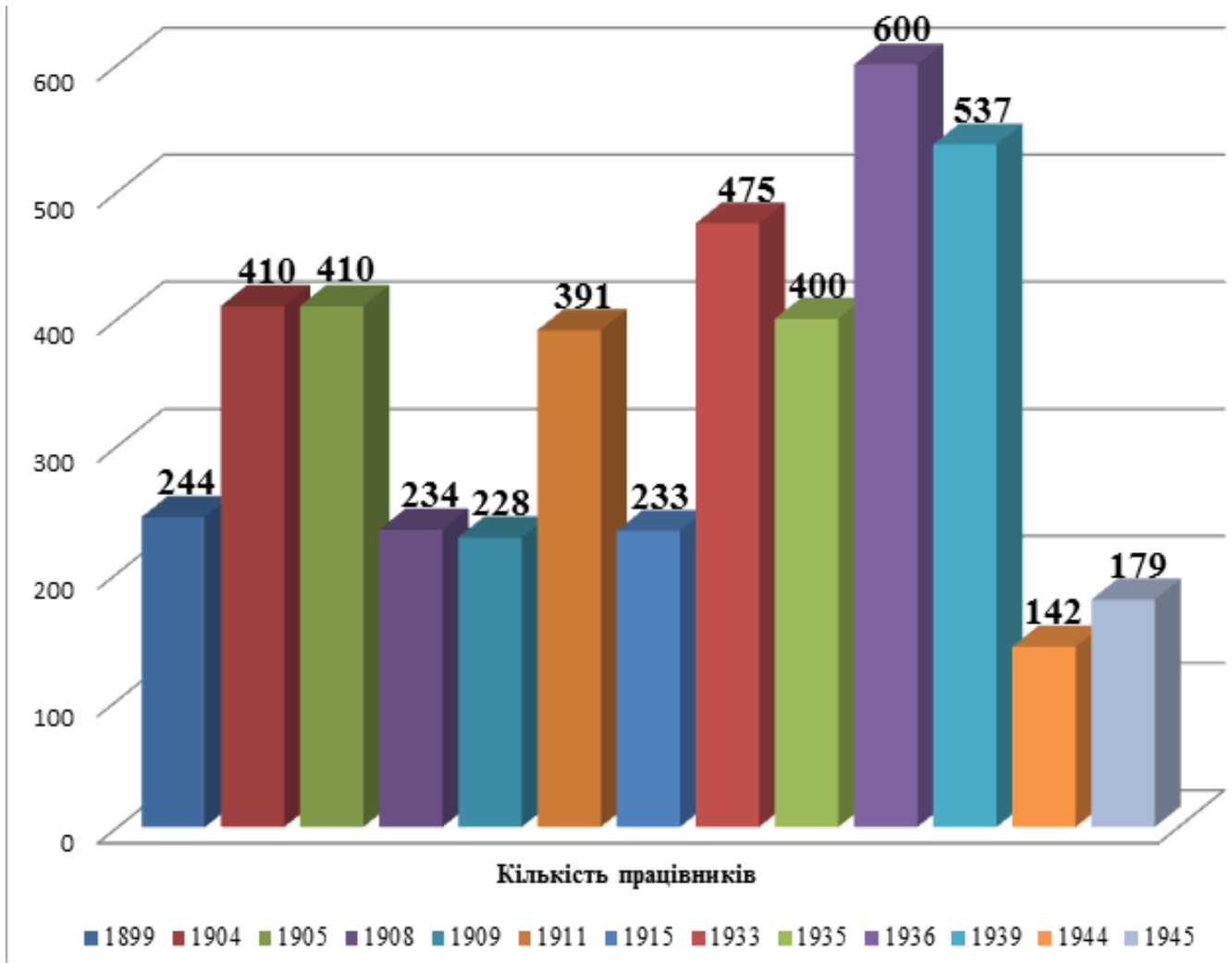
Населення Рокитного впродовж 1900-1945 рр.



Джерело: розрахунки автора.

ДОДАТОК 3

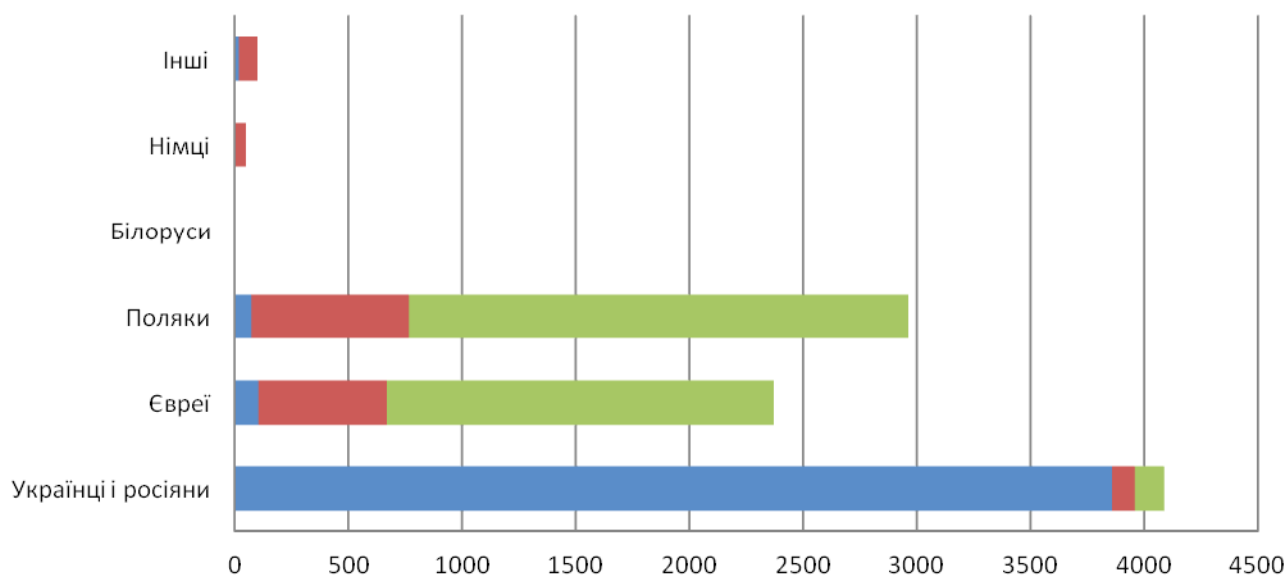
Чисельність працівників скляного заводу впродовж 1899-1945 рр.



Джерело: розрахунки автора.

ДОДАТОК 4

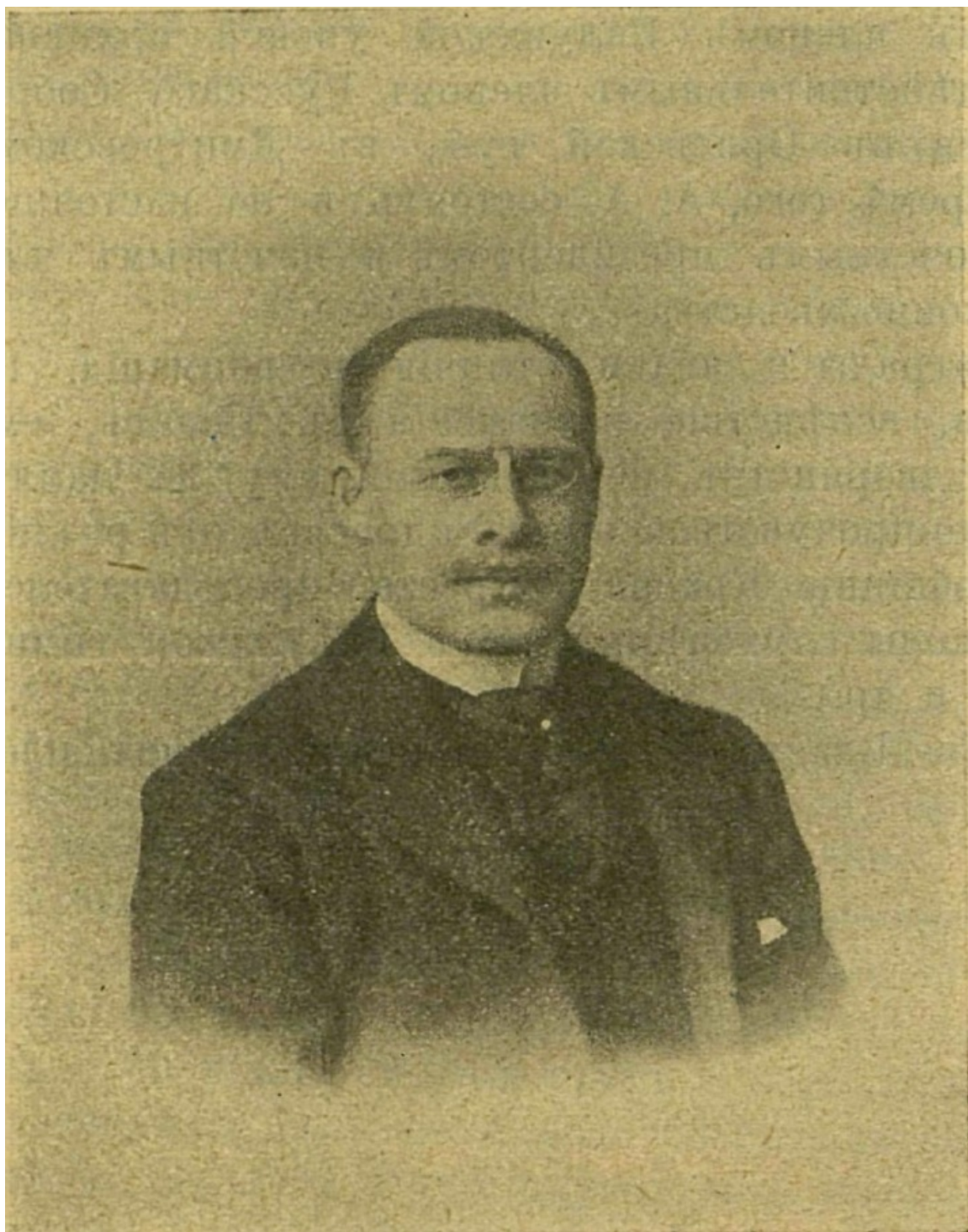
Етнічний склад населення Рокитного



	Українці і росіяни	Євреї	Поляки	Білоруси	Німці	Інші
■ 1900 р.	3858	105	74	0	0	18
■ 1921 р.	100	564	693	2	50	82
■ 1933 р.	130	1702	2195	0	0	0

Джерело: розрахунки автора.

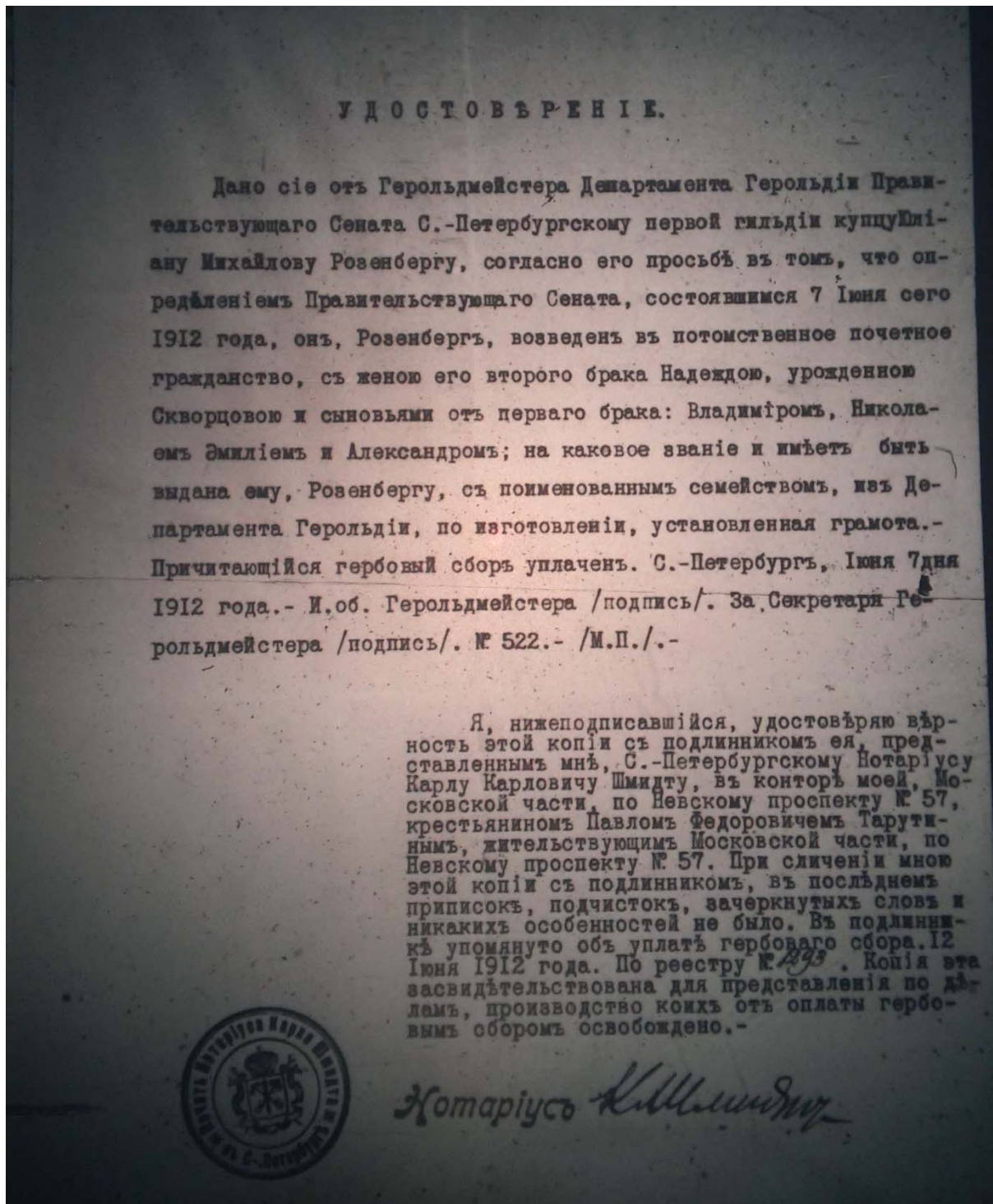
ДОДАТОК 5
Володимир Охотніков



Джерело: Левенсон М. Л. Государственный совет: портреты и биографии.
Петроград, 1915. С. 64.

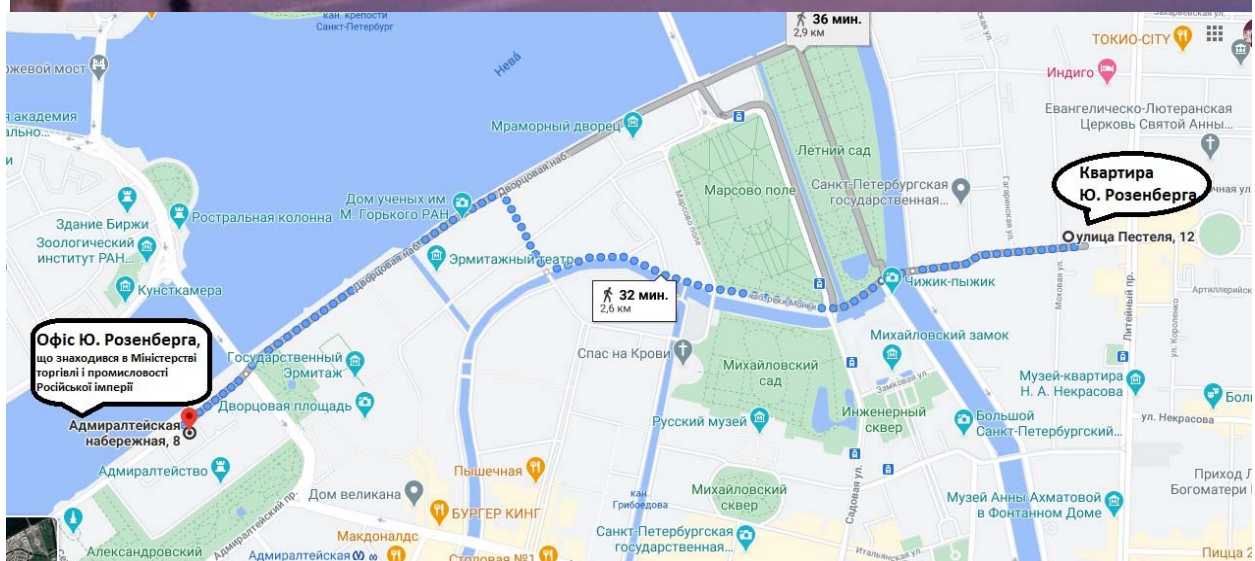
ДОДАТОК 6

Посвідчення Юліана Розенберга про надання статусу спадкового почесного громадянина м. Санкт-Петербурга



Джерело: РДА. Ф. 118. Оп. 1. Спр. 105. Арк. 15.

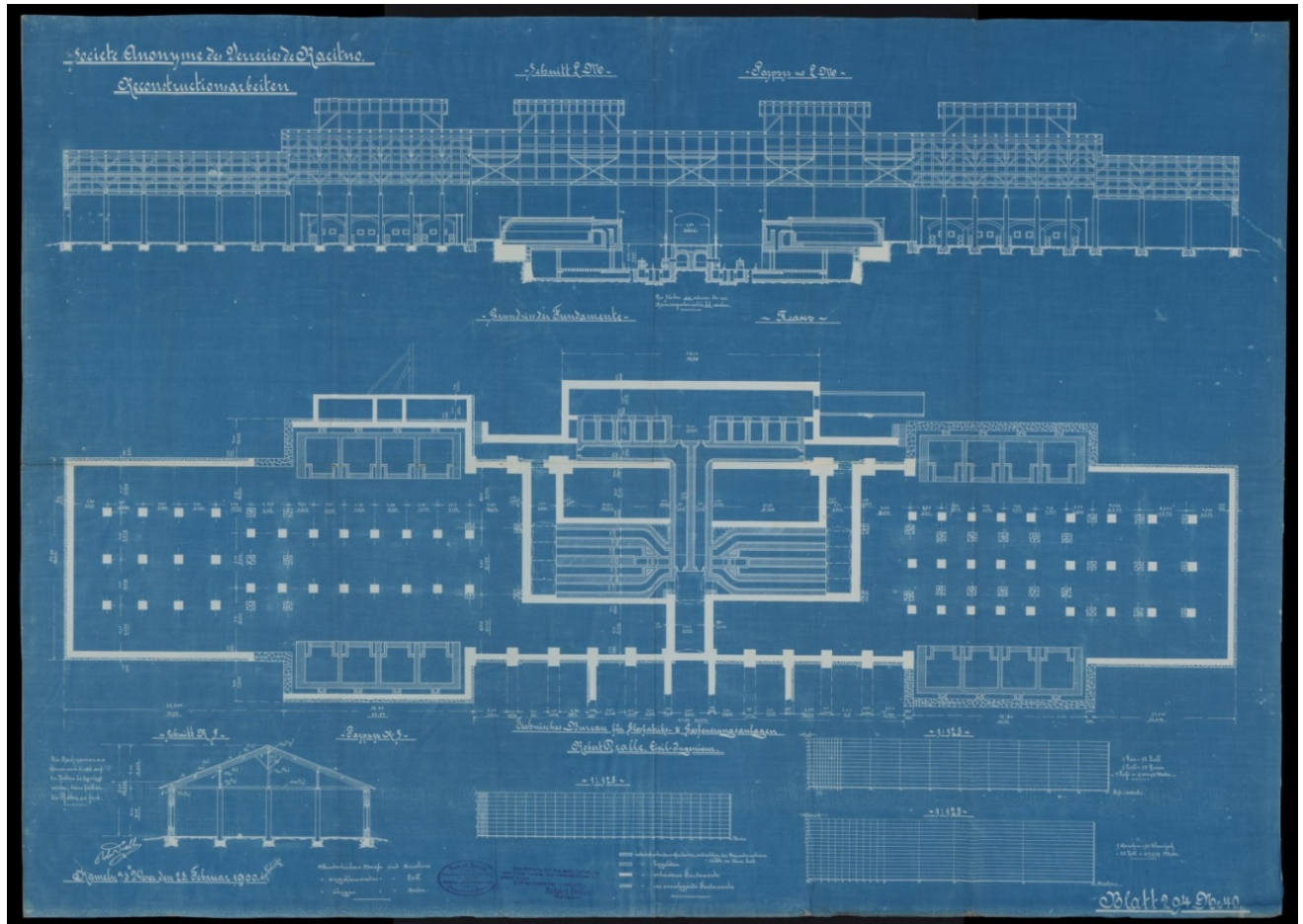
ДОДАТОК 7

Розташування квартири Ю. Розенберга по вул. Пантелеймонівській, 12
(м. Санкт-Петербург)

Джерело: архів автора та Карти Google.

ДОДАТОК 8

План реконструкції скляного заводу, 1900 р.



Джерело: РДІА. Ф. 118. Оп. 1. Спр. 32. Арк 1.

ДОДАТОК 9

Виписка заробітної плати працівників скляного заводу за 1900-1901 рр.

2

Во Правленію № _____

Перваго Россійскаго Страховаго Общества
учрежденнаго въ 1827 году.

С.-Петербургъ
Б. Морская, № 40.

Выпись заработной платы

къ полису по СТРАХ. ОТЪ НЕСЧ. СЛУЧАЕВЪ № 931

Фирма страхователя Ракитненскій Стекланный Заводъ,
Ракитно - Волынск. губ.

За истекшій годъ страхования т. е. за время отъ 21-го Апрелья 1900 до 21-го Апр. 1901
выдано всѣмъ лицамъ, застрахованнымъ по полису за № 931 отъ несчастныхъ случаевъ:

I Заработной платы мастеровъ, рабочихъ и работницъ.

Отъ 21-го Апрелья 1900 по 30-е Апрелья 1900	Руб.	коп.
За мѣсяць <u>Май</u>
.. <u>Июнь</u>
.. <u>Июль</u>
.. <u>Августъ</u>
.. <u>Сентябрь</u>
.. <u>Октябрь</u>
<u>1/2 месяца</u> <u>Ноябрь</u>	2036.	13
.. <u>Декабрь</u>	5124.	94
.. <u>Январь 1901</u>	6208.	39
.. <u>Февраль</u>	5952.	97
.. <u>Мартъ</u>	6403.	15
Отъ 1-го Апрелья 1901 по 21-е Апрелья 1901	3262.	55
Итого	Руб. 28988.	13 коп.
* II. Малованье служащихъ по технической и конторской части
III. Заработная плата, установленная для учениковъ	6820.	..
IV. Вознагражденіе натурой
V. Заработная плата лицамъ, работающимъ отъ подрядчиковъ
Всего	Руб. 35808.	13 коп.

*г. П. П. Выписанъ
первоначальнъ въ вѣдѣ
заведенія и составленъ
въ составленіи 30-го
времъ № 4501.69*

С. Раскинъ, _____ 20-го мая 1901 года.

Подпись страхователя:

Джерело: РДІА. Ф. 118. Оп. 1. Спр. 42. Арк. 2.

ДОДАТОК 10

Дозвільне посвідчення Юліана Розенберга на види діяльності, 1903 р.

М. В. Д.

ОВРУЧСКИЙ УЪЗДНЫЙ
ИСПРАВНИКЪ.

Декабря 20 дня 1903г.
№ 6484.
г. Овручъ.

Вслѣдствіе прошенія С.Петербургскаго I-й гиль-
діи купца Юліана Михайловича Розенберга, настоящее
удостовереніе за подписью и приложеніемъ казенной
печати выдано ему въ томъ, что со времени построй-
ки и дѣйствій Ракитнянскаго стекляннаго завода ни-
какихъ жалобъ или нареканий со стороны рабочихъ а
также мѣстнаго и окрестнаго населенія на администра-
цію означеннаго завода, въ Овручское Уѣздное Поли-
цейское Управление не поступало и что вышеназванный
заводъ по своимъ экономическимъ и санитарнымъ усло-
віямъ принесъ существенную пользу и несомнѣнныя вы-
годы какъ с. Ракитно такъ и окрестнымъ селамъ и де-
ревнямъ. -

Овручскій Уѣздный Исправникъ |подпись| .
|М.П.| .-

*Я, нижеподписавшійся уполномоченъ г-ность этой копии съ подлинникомъ ей,
предъявляемъ и т.д. Брокшмау Осипову Исидору и.д. С.Пeters-
бургскаго Квотаріуса Дмитрія Николаевича Балласъ, въ которъ его Адресъ
т.е. въ Большой Морской улицѣ № 36, С.Петербургъ
и т.д. Купца Юліана Михайловича
Розенберга, т.е. въ селѣ Ракитно
на Псковской улицѣ № 5.*

*Примечаніе: Если эта копия съ подлинникомъ въ послѣдствіи окажется, признана,
недействительной, то въ ней не должно быть никакихъ поправокъ. Подлинникъ
сохраняется въ архивѣ.*

Исправникъ *В.И. 1904.*

Джерело: РДА. Ф. 118. Оп. 1. Спр. 105. Арк. 5.

ДОДАТОК 11

Страховий поліс Рокитнівського скляного заводу Юліана Розенберга, 1905 р.

**Первое
РОССИЙСКОЕ СТРАХОВОЕ
ОБЩЕСТВО,**
учрежденное въ 1827 году.

СТРАХОВАНИЕ ОТЪ ОГНЯ.

ПОЛИСЪ № [REDACTED]

ЗАСТРАХОВАННАЯ СУММА	ПРЕМИИ
Рубл. [REDACTED]	Рубл. [REDACTED]
ЗАСТРАХОВАНИЯ	Пошлина Рубл. 116 „ 75 К.
НАЧАЛО: 28 Января 1905 г.	Герб. сборъ „ 22 „ — „
КОНЕЦЪ: 28 Января 1906 г.	Портовыя „ — „ — „
	ИТОГО Рубл. 4439 „ 82 К.

Настоящимъ полисомъ Первое Российское Страховое Общество, учрежд. въ 1827 г., удостоверяетъ, что оно приняло на страхъ отъ *Т. С. Петербургская 1^я милия улица*
Юліана Михайловича Розенберга

съ *двадцати тысячъ рублѣхъ* тысяча девятьсотъ *пяти* года
по *двадцати тысячъ рублѣхъ* тысяча девятьсотъ *пятого* года,
въ суммѣ *[REDACTED]*

поименованное на оборотѣ сего полиса имущество.

Слѣдовавшая по сему полису премія: *десять тысячъ рублѣхъ* и прочіе сборы Обществу уплачены.

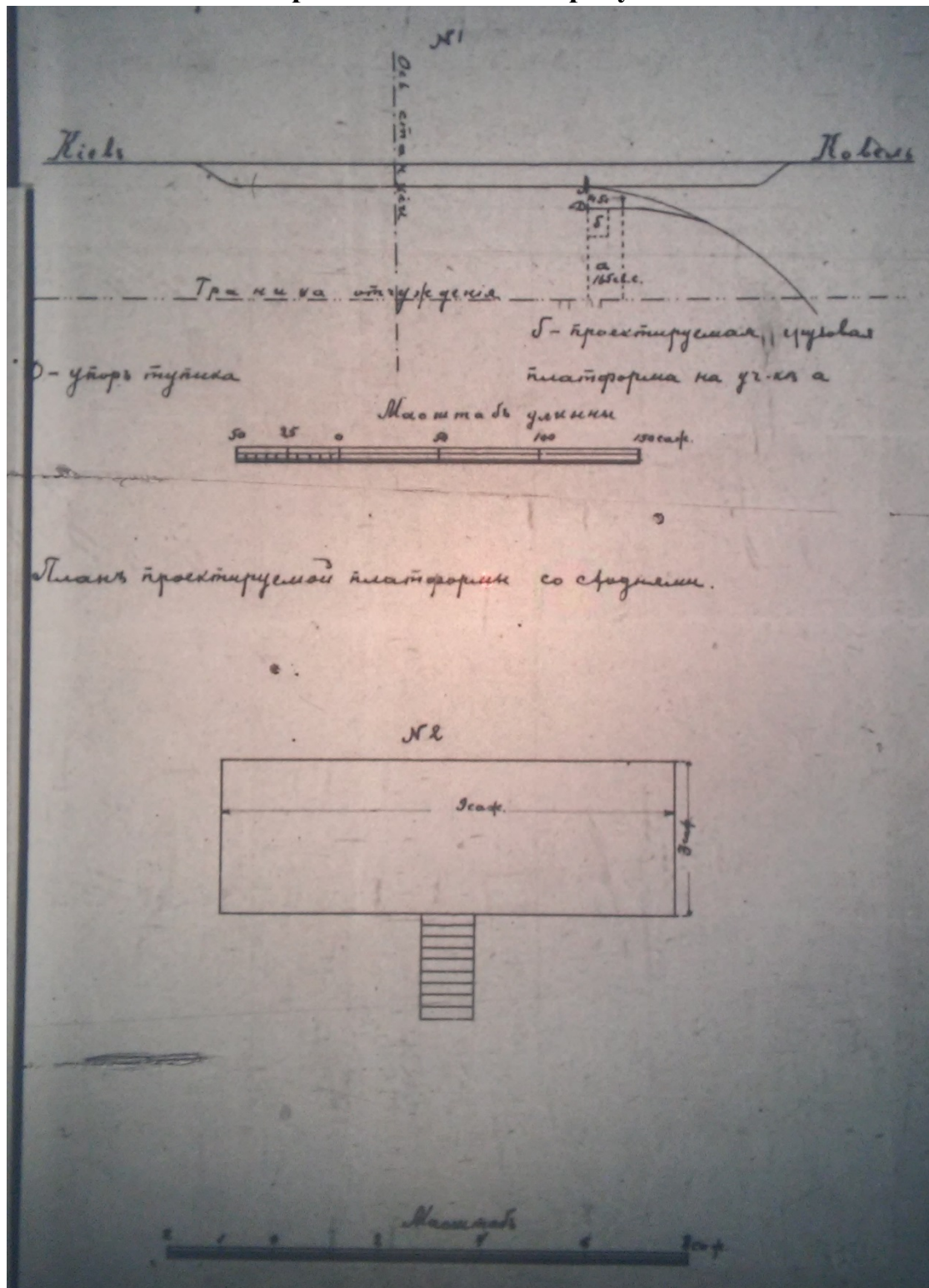
За убытокъ отъ могущаго произойти въ застрахованномъ по настоящему полису имуществу пожара, Общество отвѣчаетъ на основаніи помѣщенныхъ въ сѣмъ полисѣ взаимныхъ условій и обязательствъ между Обществомъ и страхователемъ, и согласно напечатаннымъ на 4-ой страницѣ сего полиса «Страховымъ правиламъ», составляющимъ II-ую часть ВЫСОЧАЙШЕ утвержденного устава Общества.

Настоящее застрахованіе заключено съ тѣмъ, чтобы всякія могущія возникнуть изъ сего споры были разбираться по мѣсту нахождения Правленія Общества.

Джерело: РДА. Ф. 118. Оп. 1. Спр. 42. Арк. 4.

ДОДАТОК 12

План залізничної лінії та платформи на станції Охотніково, що використовувався скляним заводом Ю. Розенберга для транспортування сировини та готової продукції



Джерело: РДІА. Ф. 118. Оп. 1. Спр. 67. Арк. 3.

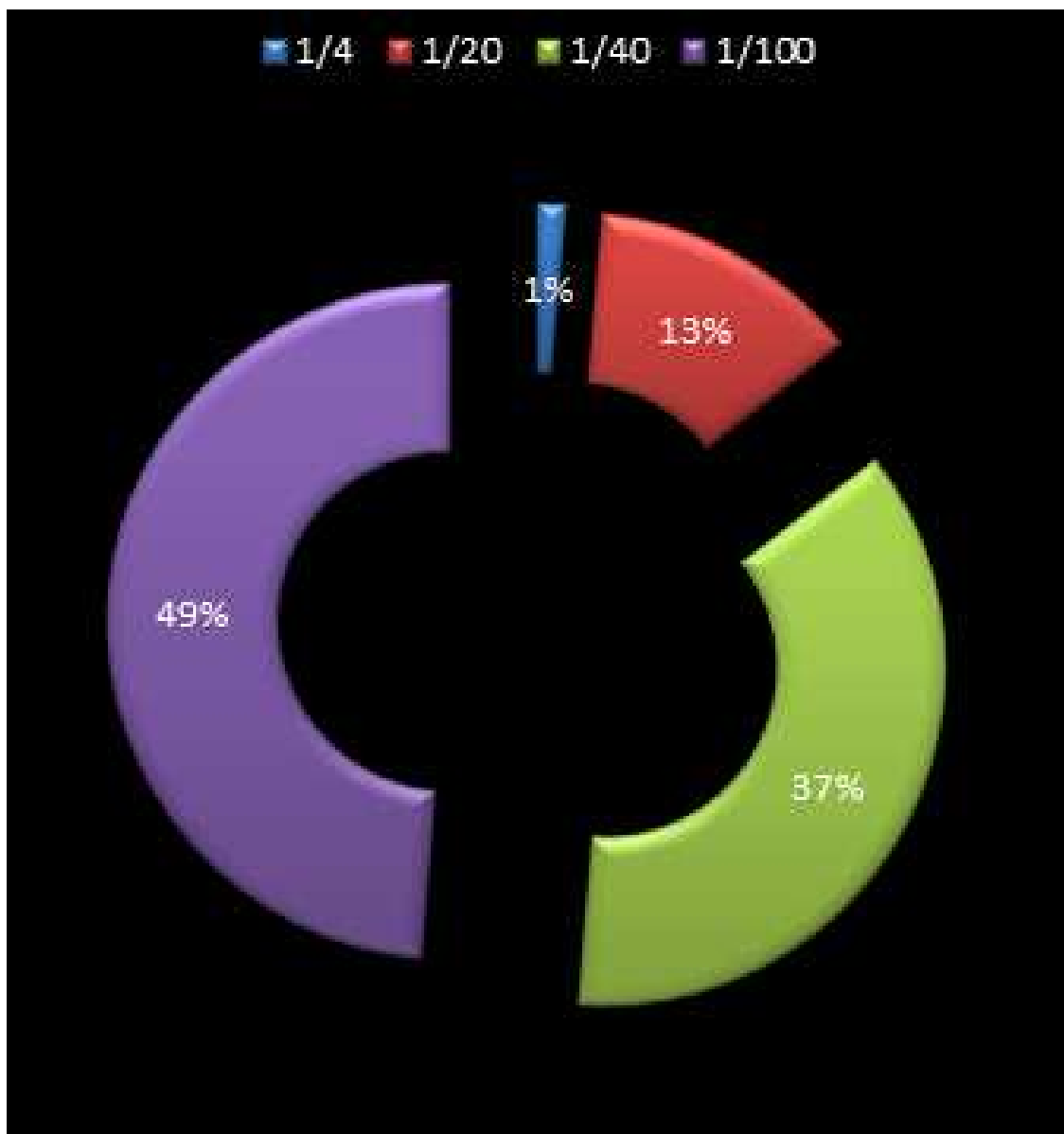
ДОДАТОК 13

Випуск скло пляшки в березні 1912 р.

1912 рік	Ємність склопляшки			
	Дата	1/4	1/20	1/40
1.03	825	9473	24990	32277
2.03	1167	5758	15762	15880
3.03	887	9820	23583	13262
4.03	0	0	0	0
5.03	1205	6311	15570	18524
6.03	838	9389	26053	31038
7.03	1455	6089	16159	20437
8.03	958	6108	16603	21685
9.03	803	6383	1628	22680
10.03	1038	7775	21705	33208
11.03	0	0	0	0
12.03	1136	3585	20423	44302
13.03	327	2405	7462	9139
14.03	1359	8411	24417	30829
15.03	809	5940	16319	20333
16.03	767	9498	45639	83843
17.03	47	5901	16463	22549
18.03	0	0	0	0
19.03	1051	9555	26090	34143
20.03	0	3258	12592	19266
21.03	329	8414	18098	32730
22.03	296	6080	16988	21257
23.03	536	6374	16766	18259
24.03	354	8254	23611	12320
25.03	0	0	0	0
26.03	0	0	0	0
27.03	0	0	0	0
28.03	54	9107	22413	19310
29.03	0	164	2657	1888
30.03	681	6761	20783	21245
31.03	624	6034	15305	18686
Всього, шт	17546	166847	468079	619090

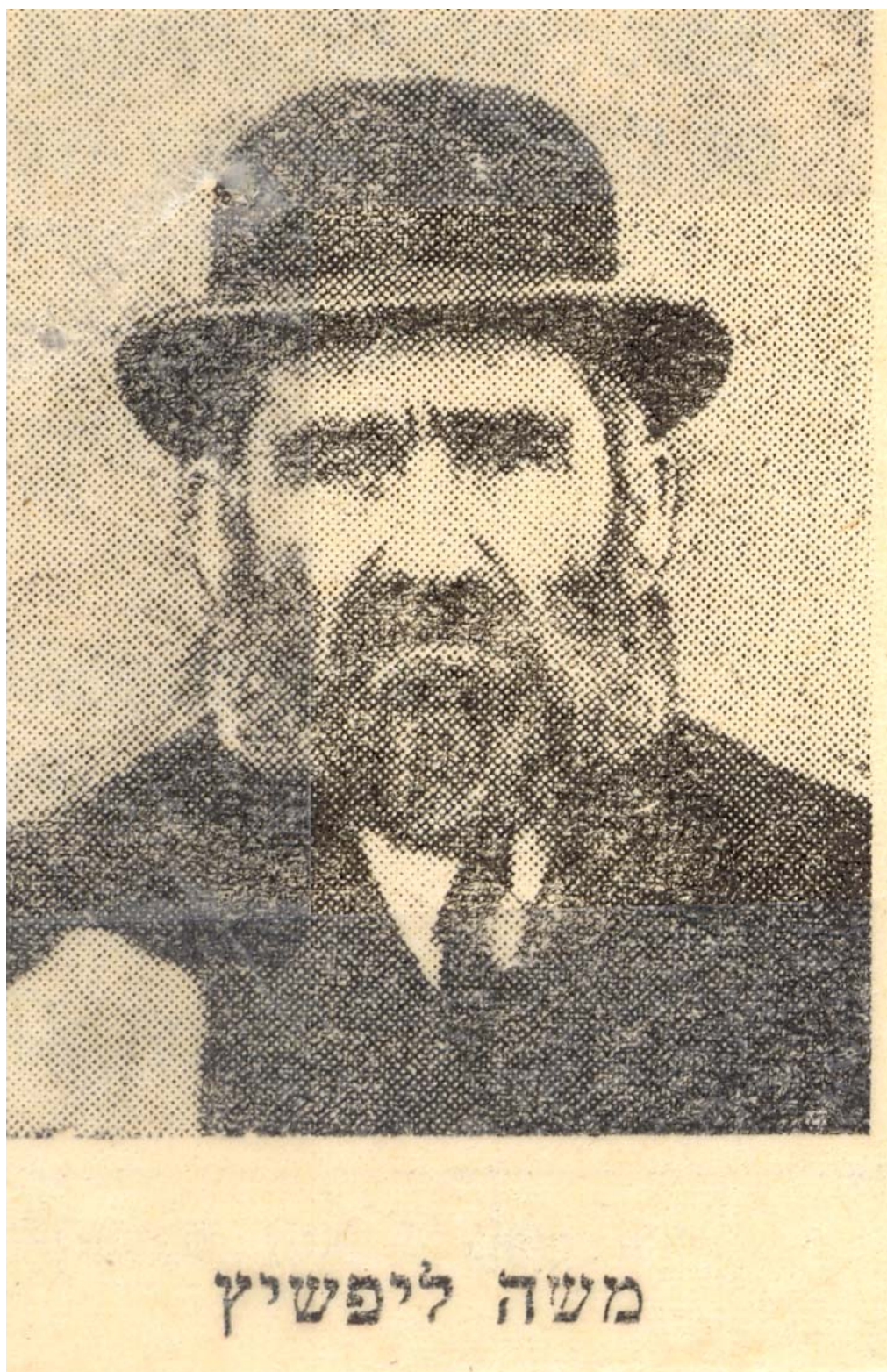
ДОДАТОК 13. 1

Середньодобовий випуск готової продукції в березні 1912 р.



Джерело: РДА. Ф. 118. Оп. 1. Спр. 61. Арк. 8-78.

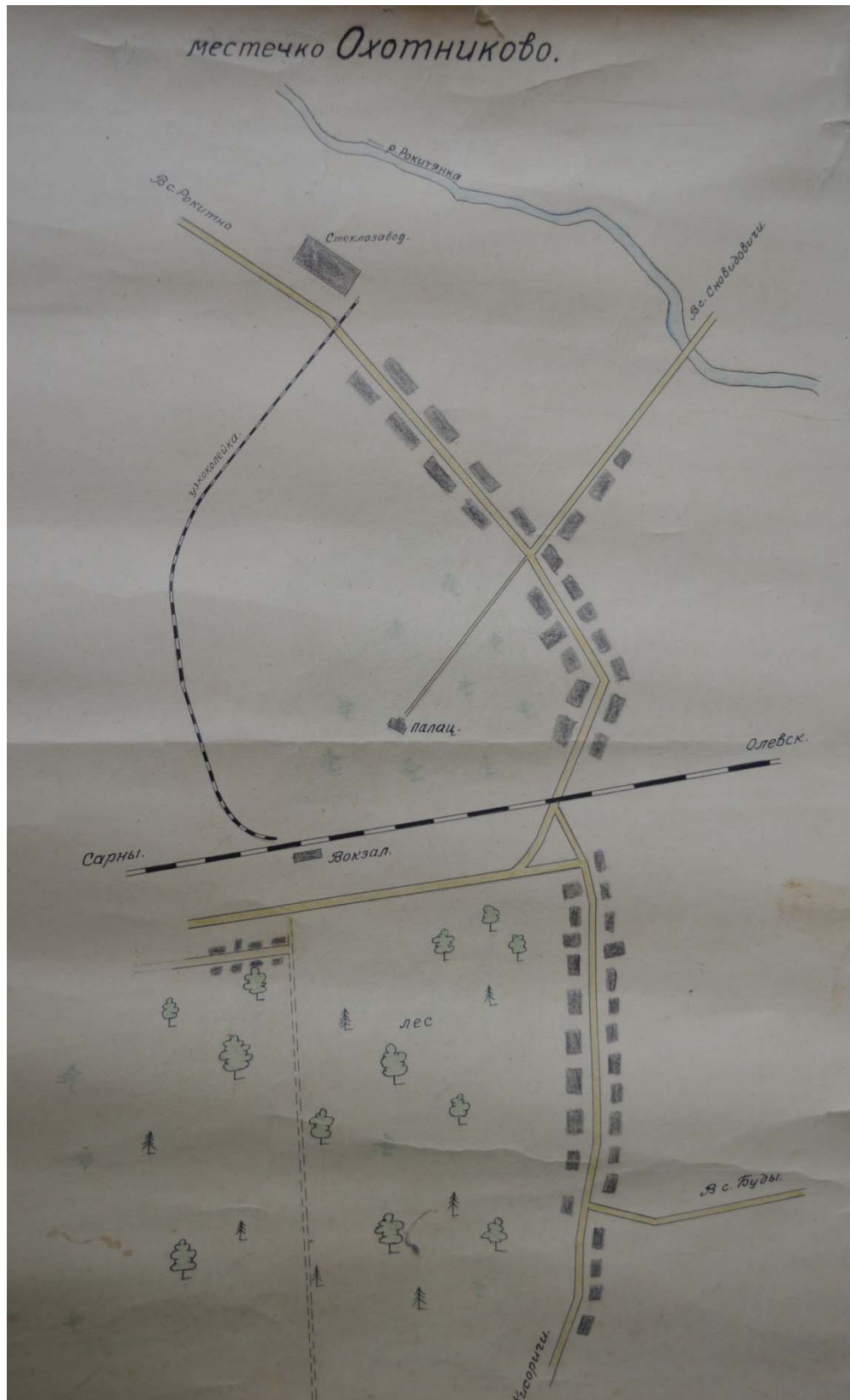
ДОДАТОК 14
Моше Ліфшиць



Джерело: Yad Vashem Photo Collection

ДОДАТОК 15

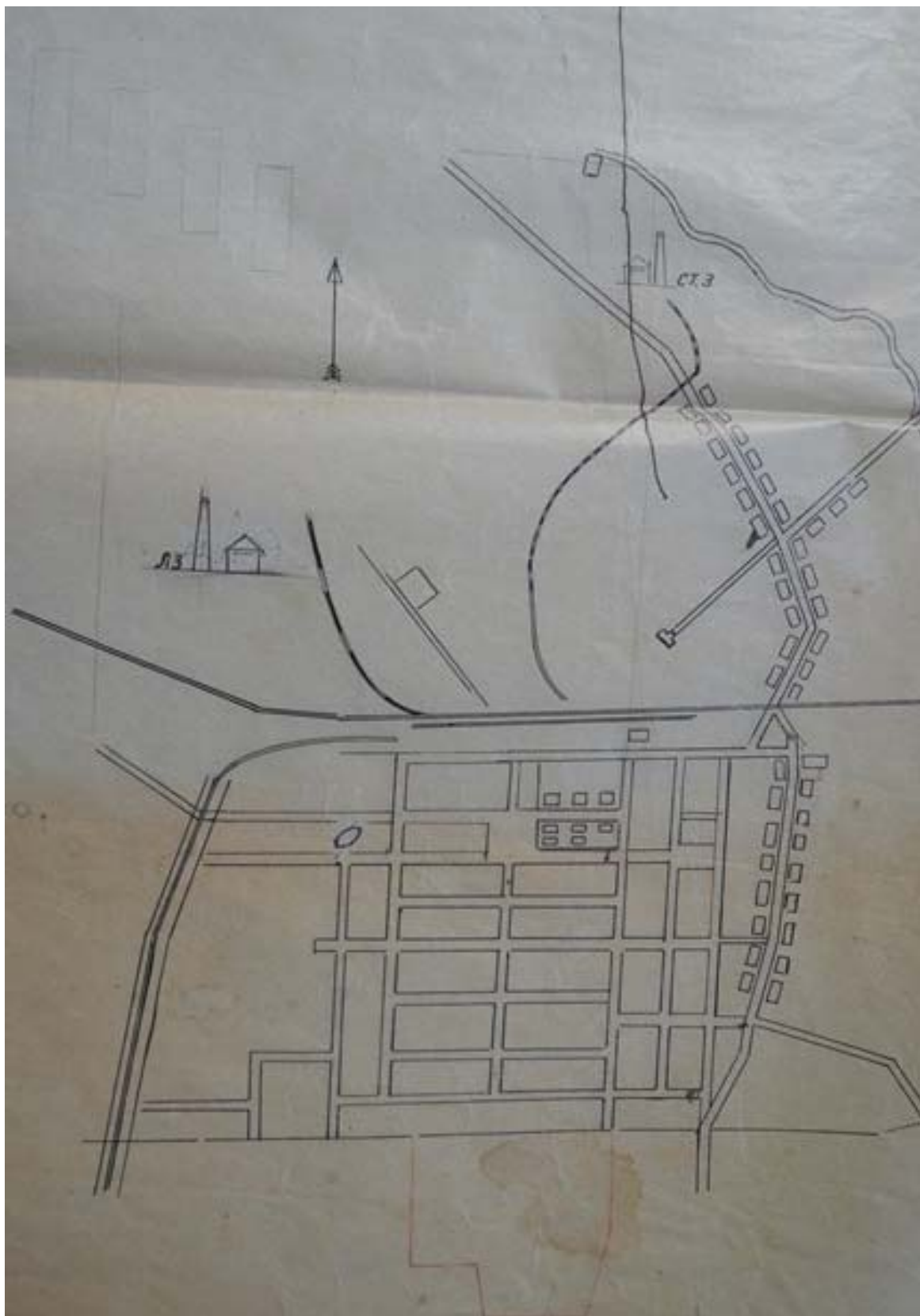
План робітничого поселення Рокитне Волинської губернії



Примітка: на замовлення магістрату інженер Петро Щедрін виконав в 1927 р. креслення робітничого поселення та майбутній проект забудови міста.

ДОДАТОК 16

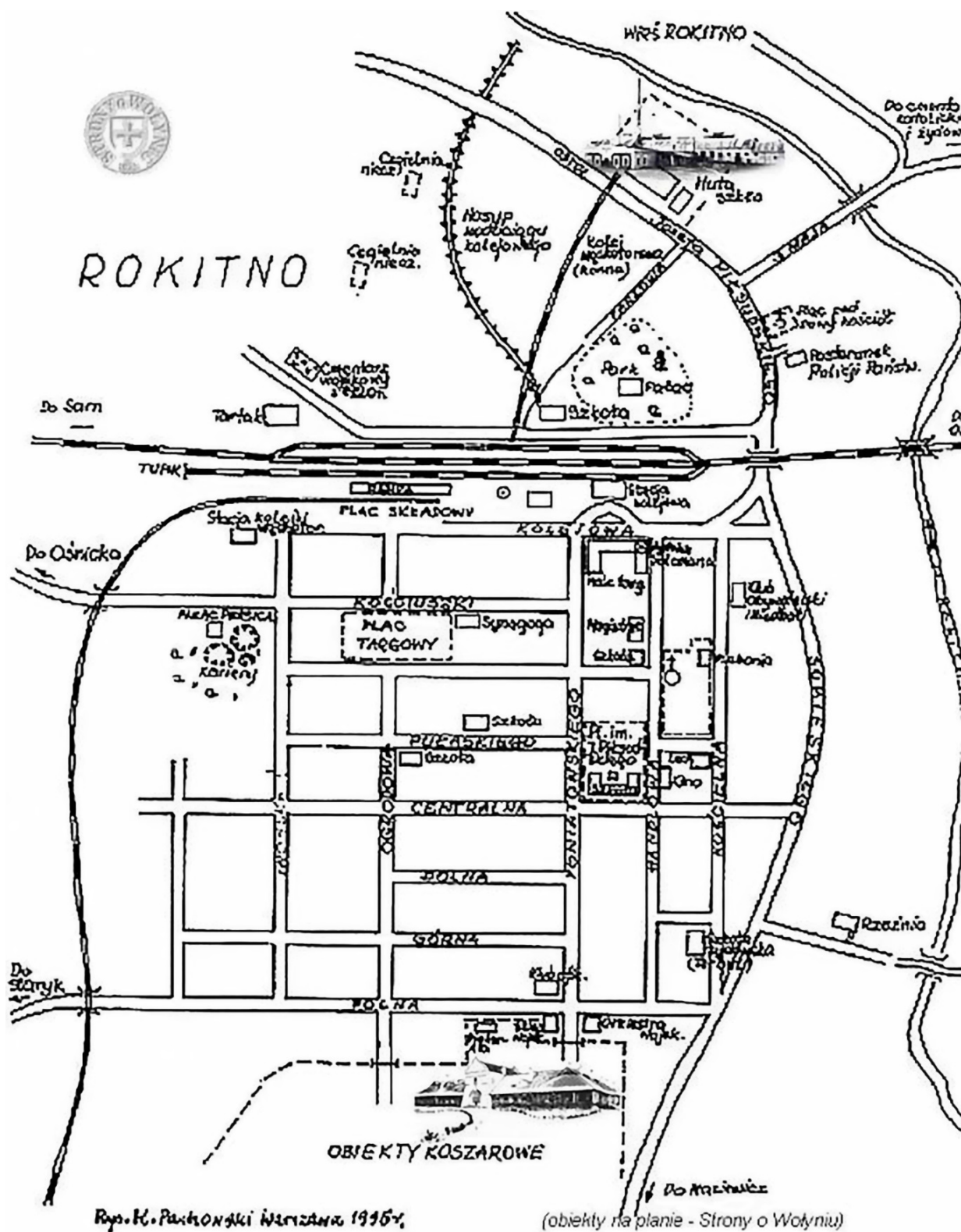
План забудови містечка Рокитне Волинського воєводства, 20-30-і рр. ХХст.



Примітка: червоними лініями виділено військове поселення
18 батальйону КОП «Рокитне».

ДОДАТОК 17

Карта Рокитно-Волинського, 30-і рр. XX ст.

Джерело: <http://wolyn.freehost.pl/fotoold/rokitne/rokitno.html>

ДОДАТОК 18

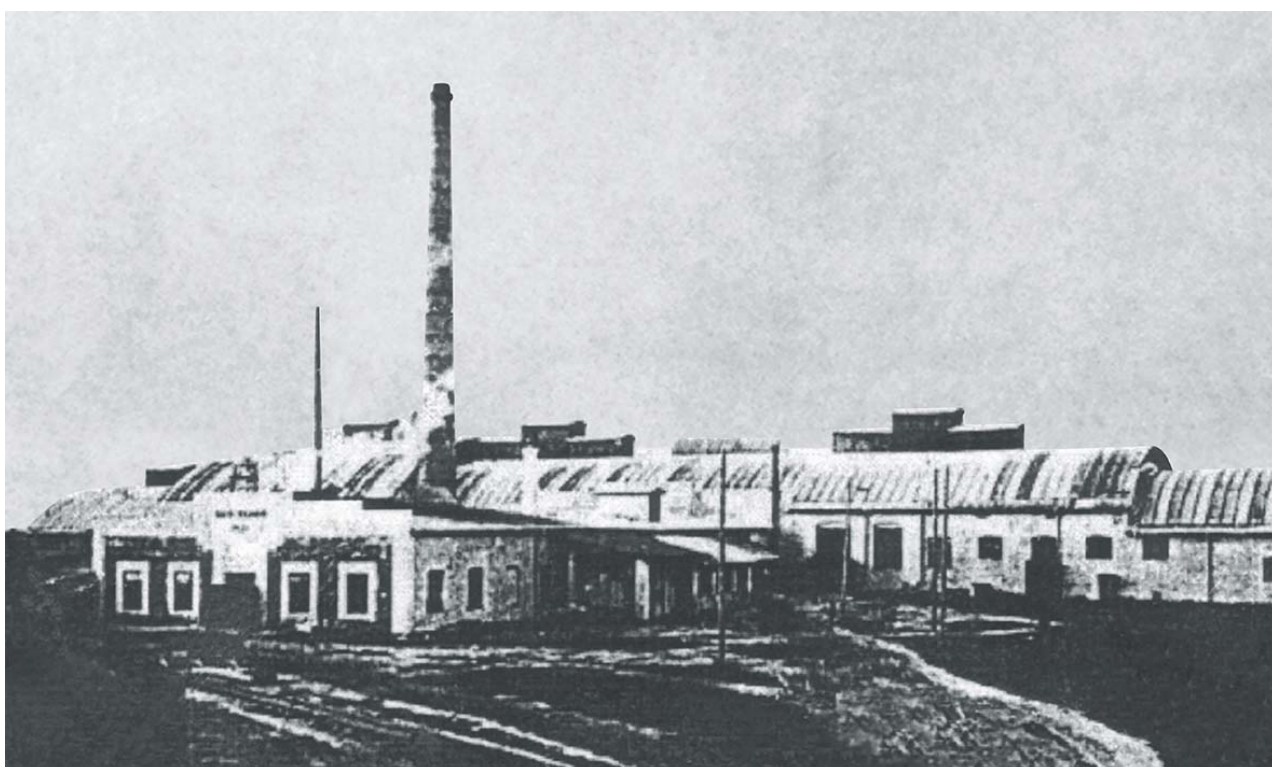
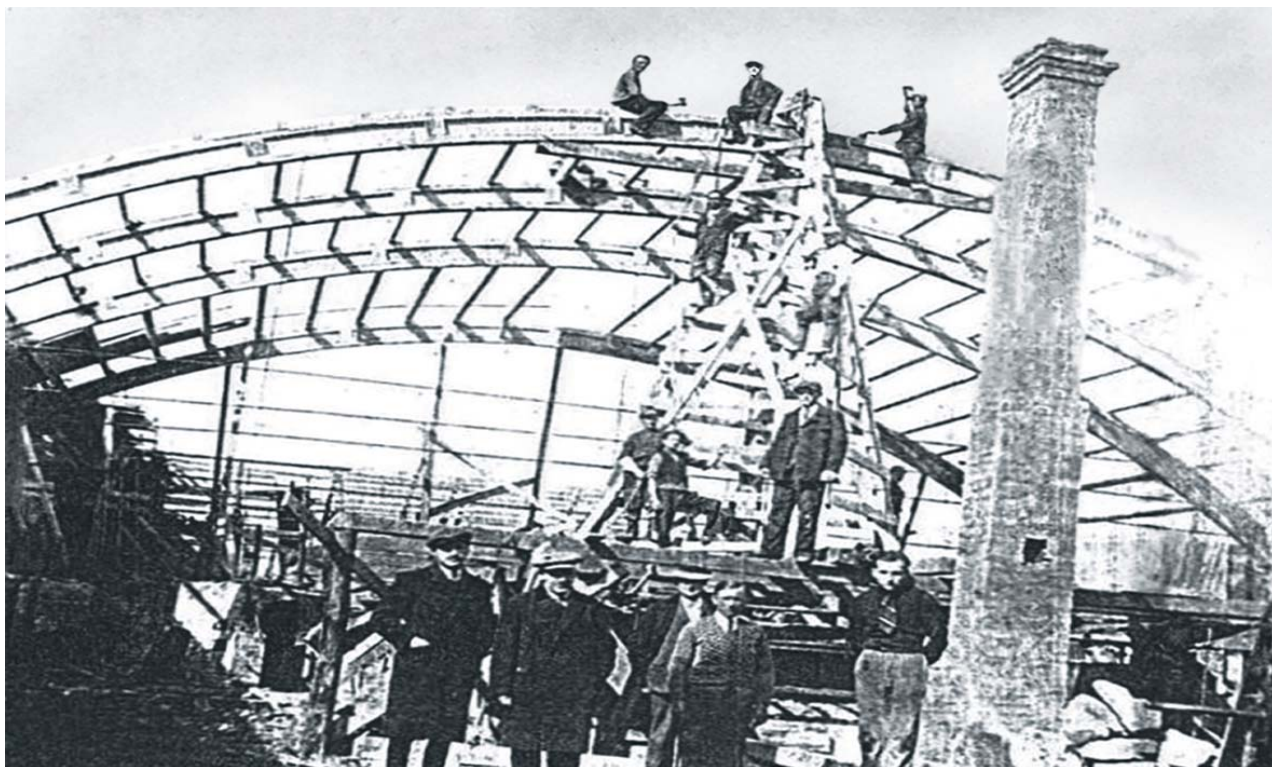
Зигмунд Ренглевський



Джерело: X-cie lecie hutnictwa szklanego w Polsce: Związek Hut Szklanych na P.W.K.
w 1929 r. Warszawa, 1929. S. 4.

ДОДАТОК 19

Скляний завод «Vitrum» в Рокитному під час та після реконструкції



Джерело: <http://wolyn.freehost.pl/fotoold/rokitne/rokitno.html>

ДОДАТОК 20

Відбір перших проб скломаси (перший у капелюсі – Владислав Козловський)



Джерело: <http://wolyn.freehost.pl/fotoold/rokitne/rokitno.html>

ДОДАТОК 21

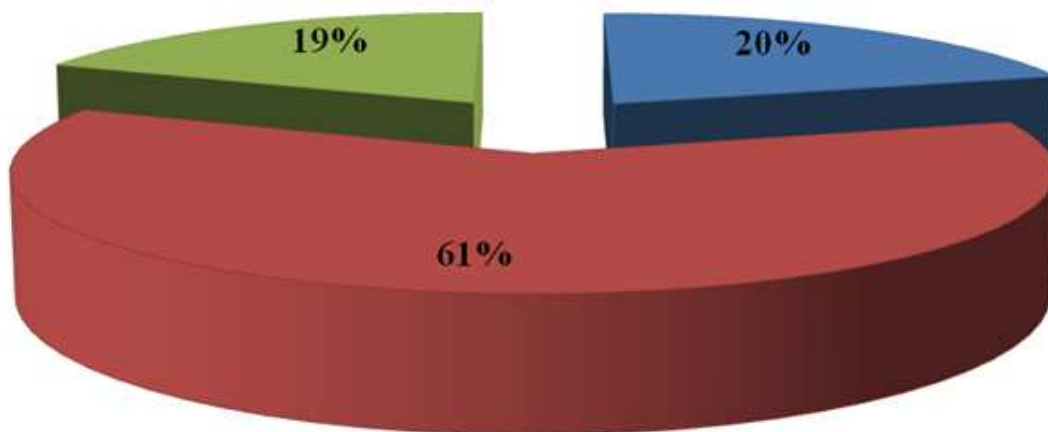
Об'єми розміщеної продукції на складах станом на 19 грудня 1930 р.

Номер складу	0,25 л	0,5 л	1 л
1	0	0	83130
2	0	257982	0
3	0	0	130851
4	0	191619	0
5	247114	0	0
6	0	0	74520
7	0	0	143550
8	0	294462	0
9	0	0	45360
10	0	0	51238
11	0	0	52700
12	64000	0	0
13	59055	0	0
14	0	247420	0
15	0	121380	0
16	0	73135	0
17	0	0	40887
18	0	0	31500
19	42525	0	0
20	0	0	14742
21	0	31740	0
22	55770	0	0
23	48000	0	0
24	54480	0	0
25	0	0	18200
25a	0	0	16170
25b	0	0	16968
25c	0	0	39879
26	0	163358	0
27	0	267200	0
28	0	0	126207
29	0	199000	0
30	0	0	20475
31	0	124425	0

Сарай №1	0	708000	0
Сарай №2	85866	0	0
Ящик 719	165370	0	0
Всього, шт	906377	2679721	822180

Загальна кількість склопляшки на підприємстві

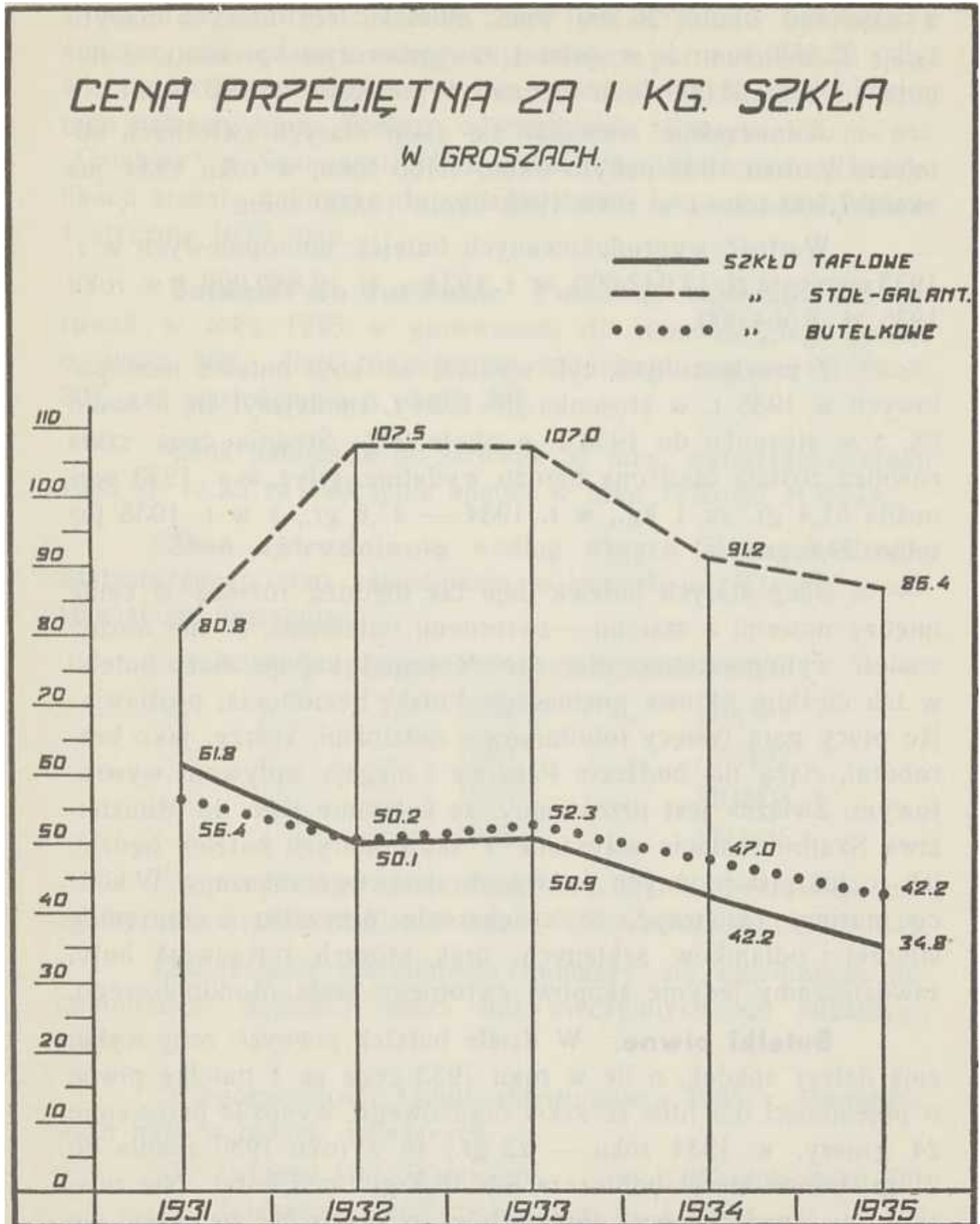
■ 0,25 л ■ 0,5 л ■ 1 л



Джерело: ДАВО. Ф. 34. Оп. 4. Спр. 278. Арк. 11.

ДОДАТОК 22

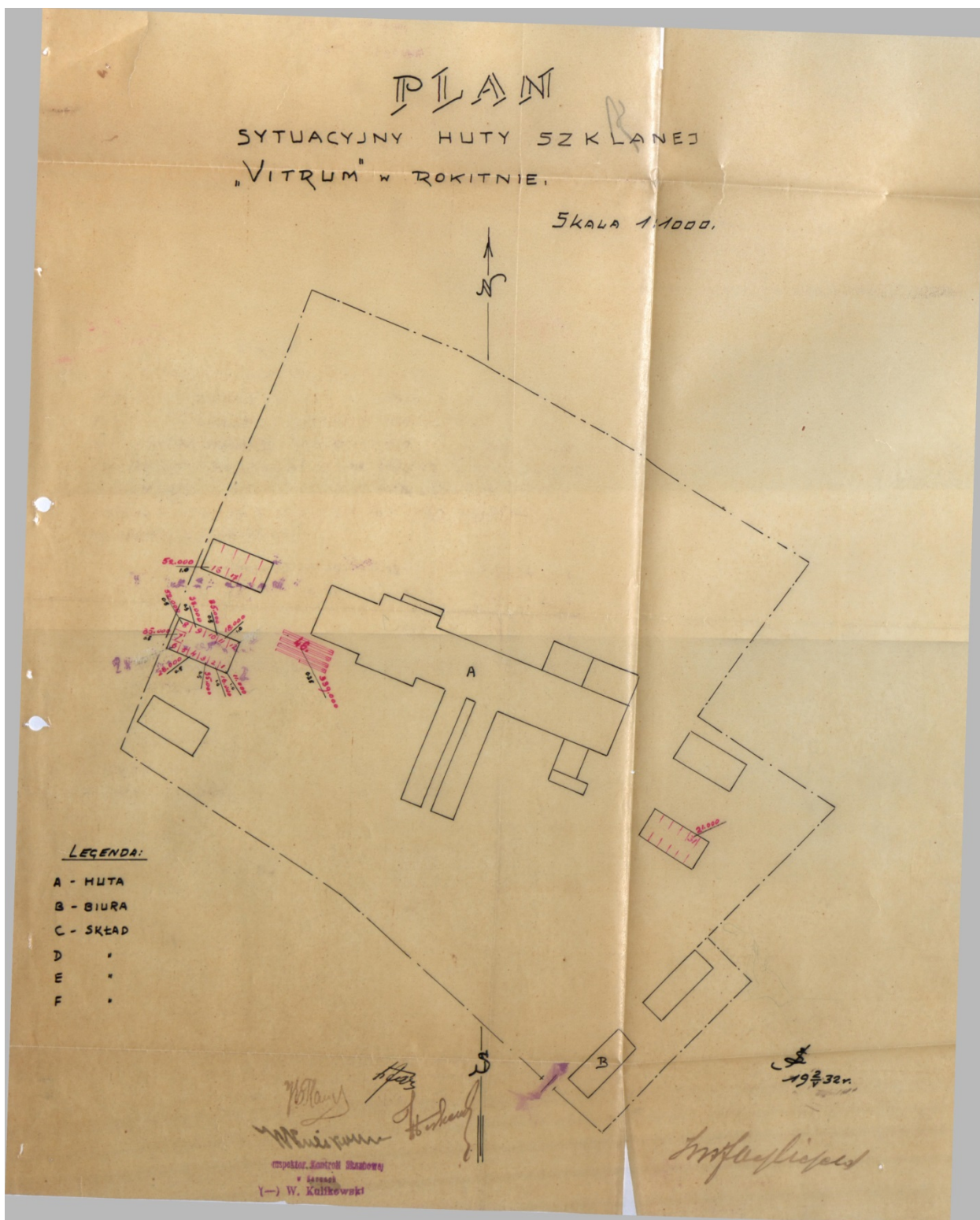
Середня ціна за 1 кг скла



Джерело: Sprawozdanie z Działalności w roku 1935. Związek Hut Szklanych w Polsce. Instytucja sprawcza. Warszawa: nakładem Związku Hut Szklanych w Polsce (Warszawa: Zakł. Graf. «Arbor»), 1936.

ДОДАТОК 23

Ситуаційний план скляного заводу, 1932 р.



Джерело: ДАВО. Ф. 34. Оп. 4. Спр. 278. Арк. 15.

ДОДАТОК 24

Працівники скляного заводу «Vitrum» в Рокитному, 1938 р.



1 – Зигмунд Ренглевський,
один із власників
підприємства

2 – Броніслав Степінський,
директор скляного заводу

3 – Бруно Виробіш, ксьондз
костелу св. Терези з Лізьє

Джерело: <http://wolyn.freehost.pl/fotoold/rokitne/rokitno.html>

ДОДАТОК 25

Палац Розенберга



Джерело: <http://free.of.pl/w/wolynskie/fotoold/rokitne/rokitno.html>

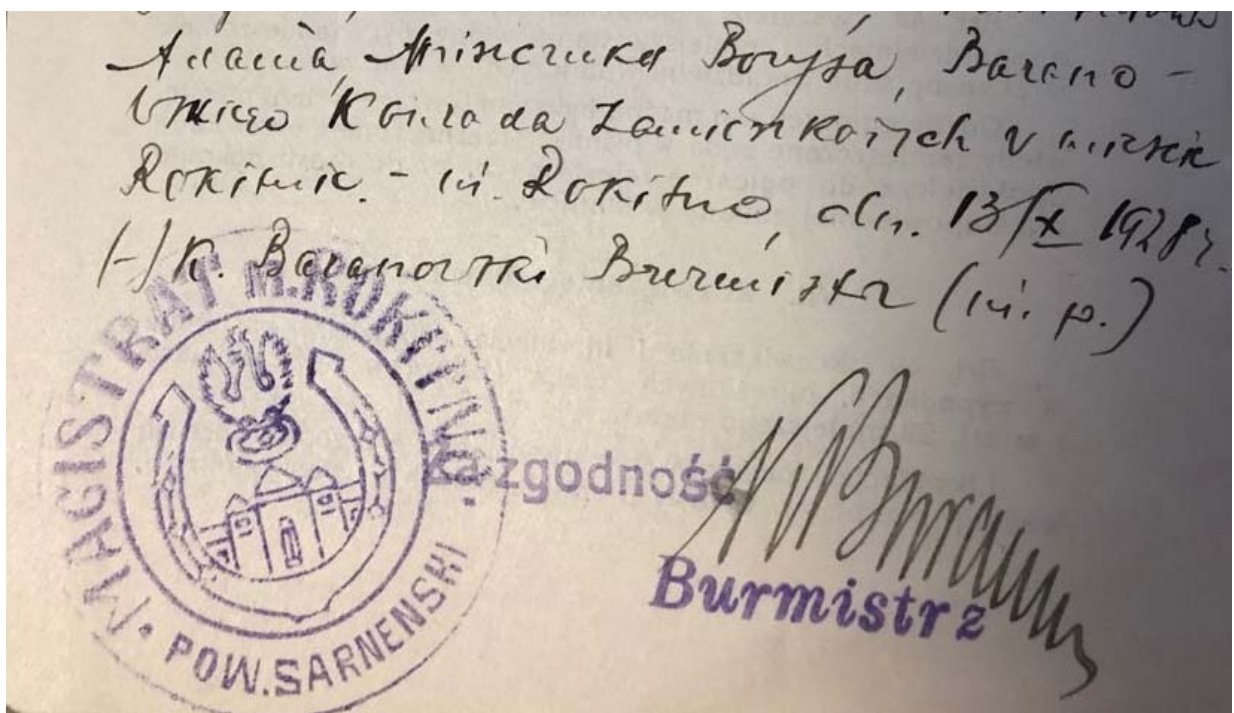
ДОДАТОК 26

Магістрат м. Рокитне



Джерело: <http://free.of.pl/w/wolynskie/fotoold/rokitne/rokitno.html>

Печатка Магістрату м. Рокитне та підпис першого мера – К. Барановського



Джерело: Archiwum Akt Nowych w Warszawie. Sygn. 15748. Kasa Stefczyka w Rokitnie (połączona: Kasa Stefczyka w Kisoryczach i Kasa Stefczyka w Rokitnie) - (woj. Wołyńskie, pow. Sarny). 1927-1929, 1934-1939.

ДОДАТОК 27**Залізничний вокзал на початку XX століття та в 1933 р.**

Джерело: Rokitno-Wolyn and Surroundings; Memorial Book and Testimony (Rokytne, Ukraine). Translation of Rokitno (Volin) ve-ha-seviva; sefer edut ve-zikaron. Edited by: E. Leoni. Tel Aviv, 1967. P. 15.



Джерело: Ogólnopolska Baza Kolejowa

ДОДАТОК 28

Ярмарок в Рокитному. Синагога на задньому плані (під номером 13)



Джерело: <http://free.of.pl/w/wolynskie/fotoold/rokitne/rokitno.html>

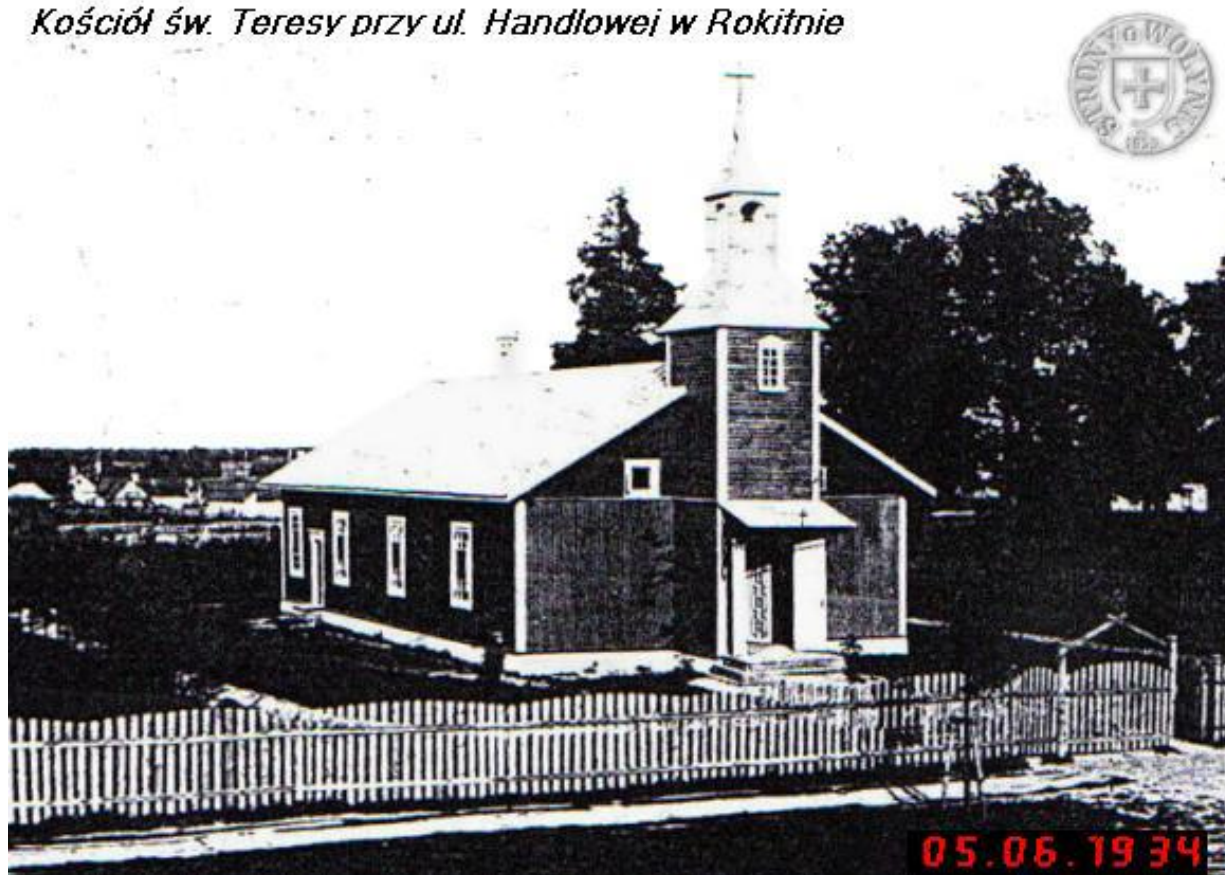
Будівля школи Тарбут



Джерело: Rokitno-Wolyn and Surroundings; Memorial Book and Testimony (Rokytne, Ukraine). Translation of Rokitno (Volin) ve-ha-seviva; sefer edut ve-zikaron. Edited by: E. Leoni. Tel Aviv, 1967. P. 87.

ДОДАТОК 29

Костел св. Терези з Лізьє

Kościół św. Teresy przy ul. Handlowej w RokitnieДжерело: <http://wolyn.freehost.pl/fotoold/rokitne/rokitno.html>

ДОДАТОК 30

Групове фото біля пам'ятника Юзефу Пілсудському в Рокитному



Джерело: <http://wolyn.freehost.pl/fotoold/rokitne/rokitno.html>

ДОДАТОК 31

Санітарна дружина біля бані, критої гонтом



Джерело: YIVO Collection

Міська добровільна пожежна дружина



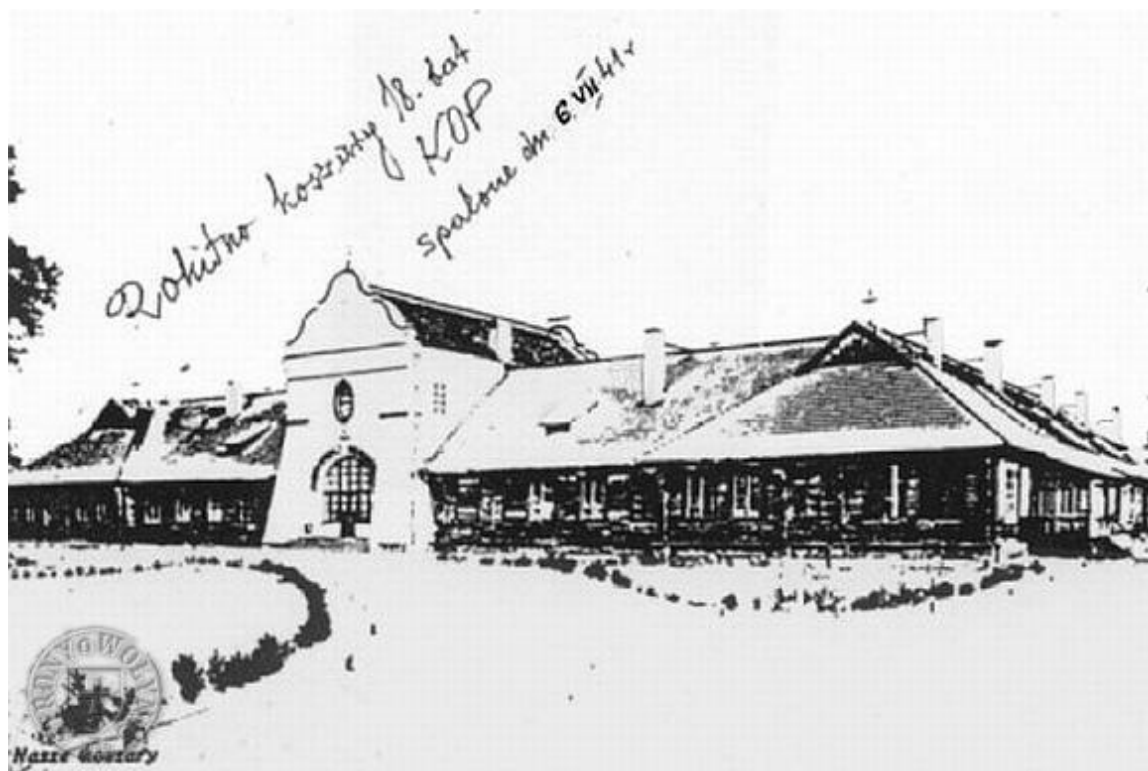
Джерело: <http://free.of.pl/w/wolynskie/fotoold/rokitne/111.html>

ДОДАТОК 32

17 ескадрон 18 батальйону КОП «Рокитне»



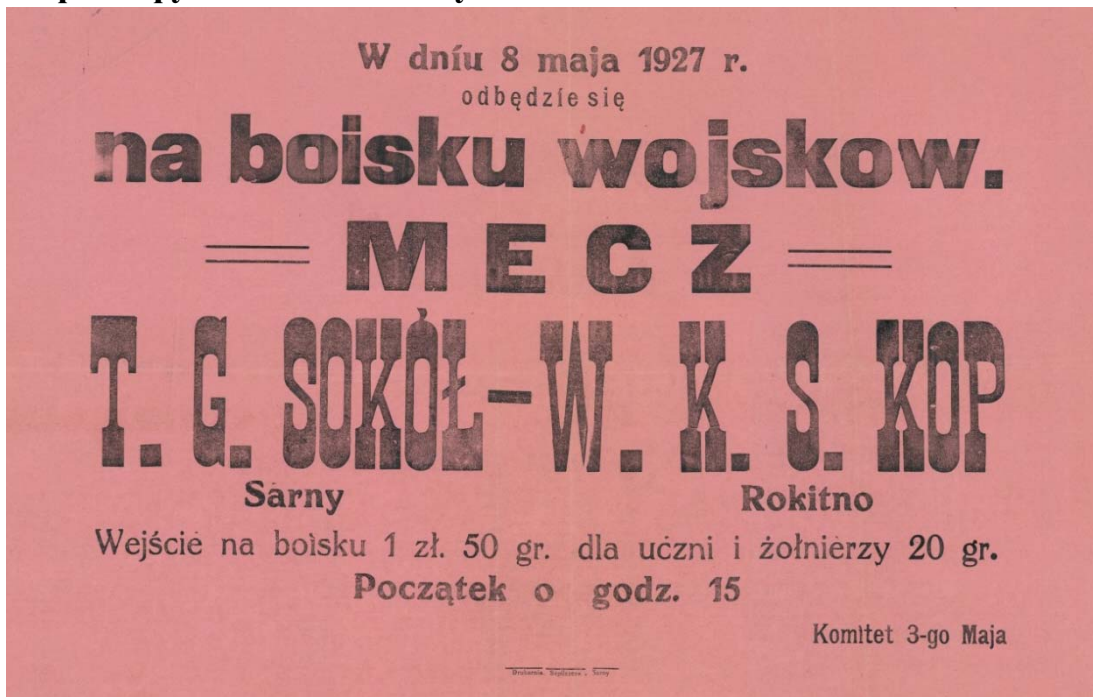
Казарми 18 батальйону КОП «Рокитне»



Джерело: <http://wolyn.freehost.pl/fotoold/rokitne/rokitno.html>

ДОДАТОК 33

Афіша футбольного матчу між командами «Сокіл» та «КОП»



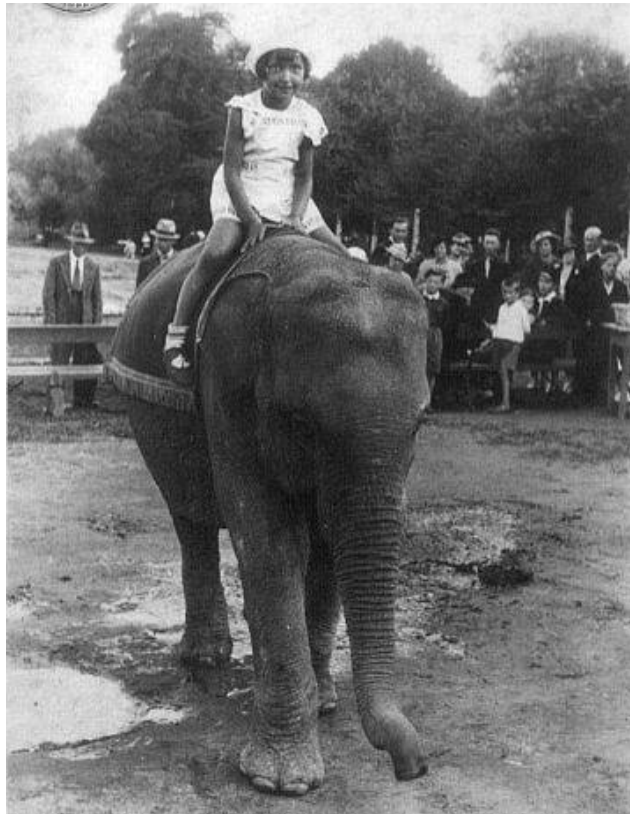
Джерело: Afisz: W dniu 8 maja 1927 r. odbędzie się na boisku wojskow. mecz T.G. Sokół Sarny-W.K.S. KOP Rokitno.Sarny: s.n., 1927. 1 k.; 43x64 cm.

Кінотеатр в Рокитному

(на задньому плані оператор кіноустановки Францішек Гадзелінський)



Джерело: <http://free.of.pl/w/wolynskie/fotoold/rokitne/111.html>

ДОДАТОК 34**Євгенія Бромірська, 30-і рр. XX ст.****Марія та Петро Войцеховські, 1937 р.**

Джерело: <http://free.of.pl/w/wolynskie/fotoold/rokitne/rokitno.html>

ДОДАТОК 35**Борис Анішук – лікар м. Рокитне, Праведник народів світу****Джерело: Yad Vashem Photo Collection**

ДОДАТОК 37

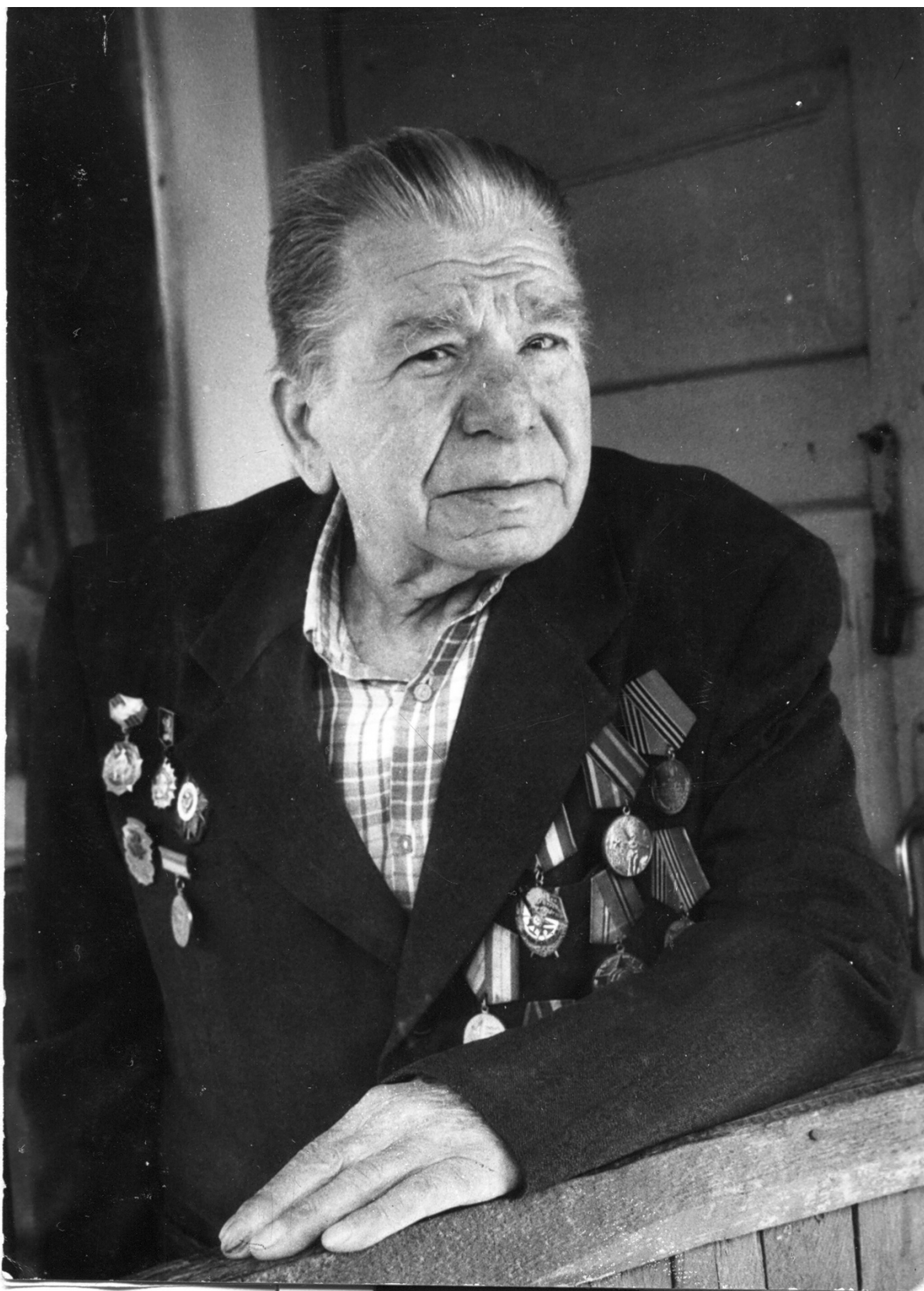
Відомість заробітної плати №2 адміністрації скляного заводу (січень 1944 р.)

№	ІПБ	Посада	Прийняття на роботу	Кількість днів	Посадовий оклад, руб.	Фактична виплата, руб.	Утримання із заробітної плати					
							Податок на прибуток, руб.	Податок на неодружених, руб.	Військовий, руб.		Всього, руб.	До виплати, руб.
									податок	50%		
1	Галицький І.І.	директор	21.01	8	1020	313,84	26,03	-	33,84	16,92	76,79	237,05
2	Крушко Я. К.	гол. інженер	6.01	21	1020	823,83	68,33	-	-	-	68,33	755,50
3	Голубович С. Б.	гол. бухгалтер	6.01	21	800	646,80	46,84	32,34	60,57	30,28	170,03	476,77
4	Голубович П. Б.	нач. постач.	6.01	21	800	646,80	46,84	32,34	60,57	30,28	170,03	476,77
5	Голубович Ф. Б.	зав. мат. складом	6.01	21	450	364,35	17,64	17,22	31,50	15,75	82,11	282,24
6	Курек Г. С.	касір	20.01	9	250	86,58	2,75	4,33	6,93	3,47	17,48	69,10
7	Бачинська Г. К.	учениця	17.01	12	100	48,00	-	2,40	2,80	1,40	6,60	41,40
8	Ганушевич М. Й.	рахівник	17.01	12	250	115,44	3,66	5,77	9,24	4,62	23,29	92,15
9	Галицький А. І.	начальник охорони	21.01	8	500	153,84	8,00	7,69	12,30	6,15	34,14	119,70
10	Крушко В. Я.	стар. скловар	6.01	21	600	484,68	29,40	-	44,10	22,05	95,55	389,13
Всього						3684,16	249,49	102,09	261,85	130,9	744,35	2939,81

Джерело: АРСЗ. Бухгалтерський облік склозаводу за 1944 рік. Арк. 60.

ДОДАТОК 38

Іван Галицький – директор Рокитнівського склозаводу у 1944 р.

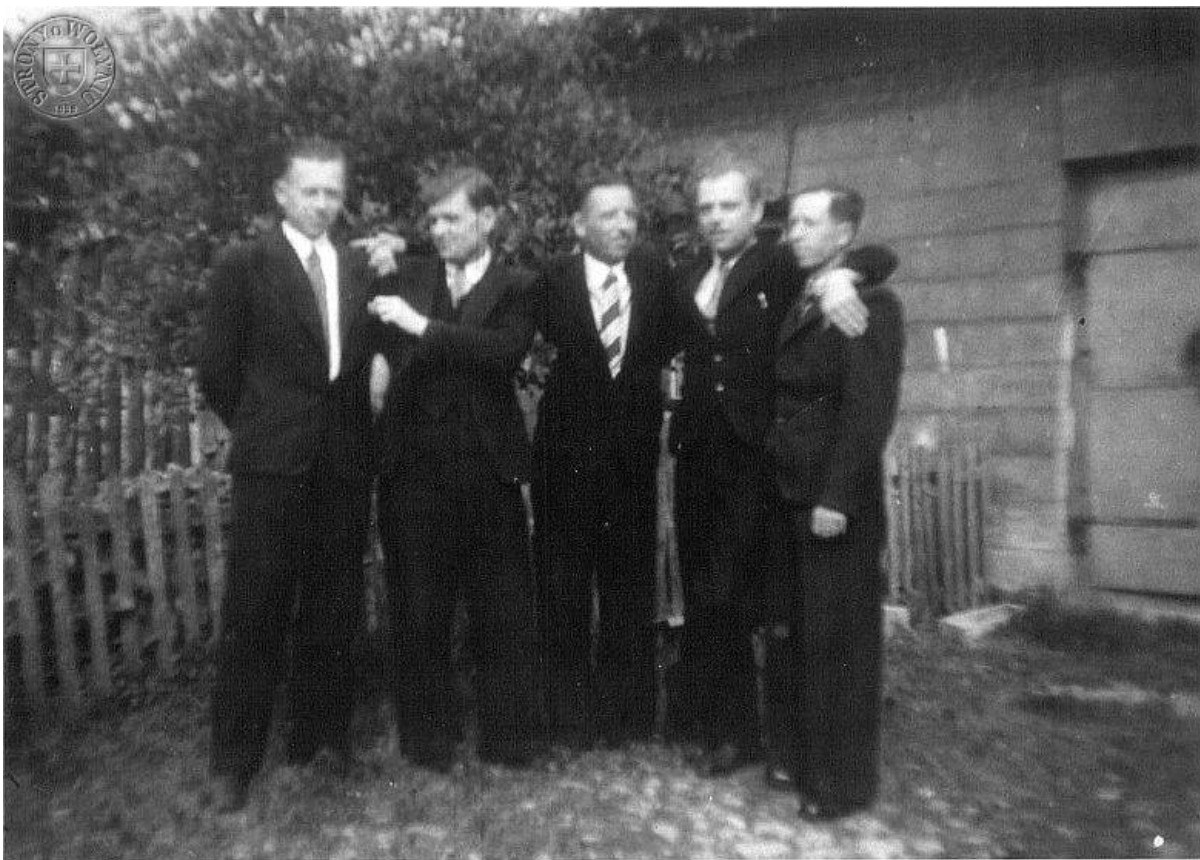


Джерело: архів автора.

ДОДАТОК 39

Гутники, 1940-ві рр. XX ст.

(перший справа: Франек Гадзелінський, третій Людвіг Гадзелінський)



Групове фото працівників Рокитнівського скляного заводу, 1945 р.



Джерело: <http://wolyn.freehost.pl/fotoold/rokitne/rokitno.html>

ДОДАТОК 40**Мешканці м. Рокитне біля магістрату на вул. Торговій****Похорони партизан та сувоїв Тори в Рокитному, 1945 р.**

Джерело: Yad Vashem Photo Collections

ДОДАТОК 41

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації в наукових фахових виданнях України:

1. Рудницька Л. Рокитнівський скляний завод в роки революції 1905-1907 рр. *Гілея: науковий вісник*. 2018. Вип. 138(1). С. 49-53.
2. Рудницька Л. Створення скляного заводу на базі села Рокитне Овруцького повіту Волинської губернії. *Київські історичні студії. Науковий журнал*. 2018. № 2(7). С. 47-53.
3. Рудницька Л. Діяльність «Торгово-промислового дому Vitrum у Рокитному в 1920-1930-х рр. *Сторінки історії. Збірник наукових праць*. 2020. Вип. 50. С. 119-130.

Публікація у зарубіжному періодичному виданні:

4. Rudnytska Liudmyla. Granting town status to Rokytne village in Volyn region during the interwar period. *Evropsky filozoficky a historicky diskurz*. Prague. Czech Republic, 2020. V. 6. Iss. 1. P. 40-47.

Публікації, у яких додатково відображено результати дослідження:

5. Рудницька Л. Передумови будівництва скляного заводу в Рокитному Овруцького повіту Волинської губернії. *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи*. Редактори-упорядники: Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький. Конін-Ужгород-Дрогобич, 2018. С. 47-49.
6. Рудницька Л. Заснування «Товариства з обмеженою відповідальністю Рокитнівський скляний завод». *Інноваційний розвиток науки нового тисячоліття. Матеріали IV Міжнародній науково-практичній конференції (м. Хмельницький, 26-28 жовтня 2018 року)*. Херсон, 2018. Ч. 1. С. 64-66.
7. Рудницька Л. Особливості соціального забезпечення та страхування Рокитнівського скляного заводу Ю. Розенберга. *International Scientific and Practical*

Conference «Achievements and problems in the field of social sciences in the modern world». Baku, The Republic of Azerbaijan, December, 14-15, 2018. Baku, 2018. S. 109-112.

8. Рудницька Л. Формування освітнього середовища робітничого поселення с. Рокитне Волинської губернії на початку ХХ століття. *Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті. Діалог культур як чинник інтеграції*. Редактори-упорядники: І. Зимомря, В. Ільницький, Д. Романюк, А. Сохал. Варшава-Ужгород-Херсон, 2019. С. 32-35.

9. Рудницька Л. Діяльність єврейських добродійних організацій в Рокитному в 30-х роках ХХ століття. *International Scientific and Practical Conference «Key issues of social sciences prospects for the development of Ukraine and EU countries»*: Conference proceedings, June 28-29, 2019. Baia Mare. S. 80-83.

10. Рудницька Л. Становище населення Рокитного в умовах німецької окупації. *Україна ХХІ століття: тенденції та перспективи розвитку: матеріали ХХІ Всеукр. Наук.-прак. конф.* Київ, 2020. С. 73-79.

11. Rudnytska L. Sovietization of Rokytne (Rivne region) during 1939-1941. *International Scientific Conference Relevant Trends of Scientific Research in the Countries of Central and Eastern Europe*: Conference Proceedings, 20th November, 2020. Riga, Latvia. P. 75-78.